

S&D SOCIALISME DEMOCRATIE 3 2026

Red de internationale
rechtsorde

Een uitgave van de Wiardi Beckman Stichting, wetenschappelijk bureau voor de sociaal-democratie
Verschijnt zes maal per jaar

Redactie

Paul de Beer
Meike Bokhorst
Wout Cornelissen
Patricia Dinkela
Tessa Dool
Janneke Holman (*eindredactie*)
Ruud Koole
Annemarieke Nierop (*hoofdredeactie*)
Arjan Reurink
Merel van Rooy
Rick Stegeman
Vera Vrijmoeth
Bram van Welie

**De redactie verwelkomt
bijdragen ter beoordeling.
Kopij graag toezenden
per e-mail naar send@wbs.nl**

Redactieadres

Wiardi Beckman Stichting
Theresiastraat 13
2593 AA Den Haag

E-mail send@wbs.nl

Vormgeving

Jaap Swart

Abonnementen

Bel 06 206 12 852,
mail info@vangennep-boeken.nl voor
een abonnement of kennis-
makingsnummer of meldt u zich aan
via het formulier op
www.vangennep-boeken.nl.

Uitgever

Uitgeverij Van Gennep
A-Lab, Overhoeksplein 2
1031 KS Amsterdam
info@vangennep-boeken.nl
06 206 12 852

Abonnementsprijzen per jaargang

- ▶ Student/aio/oio/Jong WBS/Jonge Socialisten: € 25
- ▶ Particulier Nederland: eerste jaar € 40,50, daarna € 84,50
- ▶ Instelling Nederland: € 164,50
- ▶ Proefabbonnementen: € 15 voor 3 nummers
- ▶ Particulier buitenland: € 147,50
- ▶ Instelling buitenland: € 175,50
- ▶ Losse nummers € 17,50

S&D online

Gratis voor abonnees
Niet abonnees betalen € 2 per maand (per maand opzegbaar)
Aanmelden via send@wbs.nl

© 2026 Uitgeverij Van Gennep

Niets uit deze uitgave mag worden vermenigvuldigd
en/of openbaar gemaakt zonder voorafgaande schriftelijke
toestemming van de uitgever.

Terugkijken, vooruitgaan en een uitnodiging

Progressief Nederland, PRO. Het is even wennen, maar het is veelzeggend dat GroenLinks-PvdA meteen al zo achterhaald klinkt. Dat die samengestelde naam niet echt lekker in de mond lag, helpt daarbij natuurlijk. Ook de wetenschappelijke bureaus zullen samengaan, vanaf september is het plan. De nieuwe naam? Wetenschappelijk Instituut voor Solidariteit. Ook dat zal even wennen zijn.

We nemen dus afscheid van de Wiardi Beckman Stichting. Natuurlijk leeft het sociaal-democratische gedachtegoed verder in de nieuwe stichting, net zoals de boeken en een groot deel van de medewerkers hierin zullen meegaan, maar weemoedig stemt dit toch wel. Daar staat tegenover dat de samenwerking met het Wetenschappelijk Bureau GroenLinks zeker ook nieuwe energie geeft.

Met trots kijken we terug op al het denkwerk dat sinds 1946 is verricht en al die verhitte politieke discussies die bij de WBS zijn gevoerd. We zullen het tachtigjarige bestaan van de Wiardi Beckman Stichting daarom uitbundig vieren op vrijdagmiddag 28 augustus in de Rode Hoed in Amsterdam.

Het aantal plekken is beperkt, maar abonnees van S&D zijn als eersten uitgenodigd (nu ja, na de oud-medewerkers). Wilt u erbij zijn? Meldt u zich dan snel aan via 80jaar@wbs.nl.

Dit nummer van S&D kijkt vooral vooruit, maar niet zonder te leren van het verleden. Jan Pronk, Jan Marinus Wiersma & Camiel Hamans en Richard Wouters schrijven over de internationale rechtsorde, en zoeken naar manieren die te herstellen. Die discussie zal zeker nog vervolgd worden. Kees Aarts analyseert de afgelopen gemeenteraadsverkiezingen, en richt zich daarbij in het bijzonder op Groningen. Joop van den Berg somt op waarom het minderheidskabinet-Jetten gedoemd is te mislukken. En Frank Schreiner beschrijft hoe medezeggenschap van werkenden versterkt kan worden ten opzichte van de steeds machtiger wordende aandeelhouders.

Veel leesplezier!

Annemarieke Nierop

Hermen Hoek en Marc van Osch zijn werkzaam als docent Nederlands op de OSG Hugo de Groot in Rotterdam. Met Vrijmipo bezorgen zij poëzie op bijzondere en onvermoede plekken.

Over de weg kwijtraken en weer vinden schreef de Tsjechische dichter Miroslav Holub (1923-1998) het onvergetelijke gedicht Korte beschouwing over kaarten. Daarin verhaalt Holub over een regiment jonge soldaten dat hopeloos verdwaalt in de Alpen. Geplaagd door ijzige koude, sneeuwstormen en het gebrek aan rantsoen zijn zij ten dode opgeschreven. Gelukkig blijkt een van hen een kaart op zak te hebben die hen de weg terug naar hun kampement wijst. Daar aangekomen bestudeert een officier de gebruikte kaart. Die blijkt een kaart van de Pyreneeën te zijn.

Zoekraken en terugvinden is een terugkerend thema bij de dichter Eva Gerlach (1948) die haar pseudoniem te danken heeft aan het toevallig voorbijrijden van een verhuishuiswagen van de Amsterdamse firma Gerlach. 'De naam beviel me,' zei ze daarover, 'en wat is een dichter anders dan een verplaatser van betekenissen.' Gerlach debuteerde als dichteres in 1977 in Hollands Maandblad en haar eerste bundel Verder geen leed verscheen in 1979. In 2000 ontving ze de P.C. Hooftprijs voor haar oeuvre. 'Haar gedichten lezen als toverspreuken', schreef de jury.

Het is moeilijk kiezen uit het indrukwekkende oeuvre van Gerlach, je zou er gemakkelijk in kunnen verdwalen. Haar poëzie kenmerkt zich door een geraffineerde eenvoud van taal die een weerbarstige en vervreemdende logica bezit. Het begint al met de dubbelzinnigheid van de titel van het gedicht van vandaag Over de weg. Gaan we 'via' de weg of lezen we een vertelling 'over de weg'? En zijn wij het die de weg kwijtraken of raakt de weg ons kwijt? Maakt de weg zich uit de voeten, steeds verder weg van ons? Gerlach laat zo zien dat onzekerheid, onverwachte gebeurtenissen en verlies van richting het leven vaker regeren dan ons lief is. Een gegeven waar overigens niet alleen mensen maar ook politieke partijen mee kampen.

En ach, misschien is zelfs je eigen stuurloze getob of wankelend je weg zoeken altijd nog beter dan slaafs richtlijnen volgen. Voor duidelijke procedures, spreadsheets en schema's bel je beter het verhuisbedrijf, want de dichter Gerlach verwijst stevast naar haar werk met de opmerking: 'Alles wat ik te vertellen heb staat in mijn gedichten.'

Over de weg

het was niet zo dat wij de weg kwijt waren,
eerder was de weg ons kwijt, we hadden hem al
lang verlaten. Keken nog om hoe hij licht
en zeker met een bedoeling tussen de bomen
omhoogging maar al gauw werd hij vaag en hoewel wij
telkens in ons hoofd hem neerlegden daar
gaat hij, zo komen wij terug

werd dat vanzelf steeds minder.

Eva Gerlach

Uit: *Niets bestendiger*, De Arbeiderspers (2003)

Vooruit!

Het eerste kwart van deze eeuw leek de Nederlandse bevolking collectief bevangen door zwaarmoedigheid en zwartgalligheid. 'Met mij gaat het goed, met ons gaat het slecht', zo vatte oud-SCP-directeur Paul Schnabel deze gemoedstoestand ooit treffend samen. Sinds Pim Fortuins 'puinhopen van paars' hebben politieke partijen die op de breed levende onvrede inspelen, veel electoraal succes geboekt.

Voor al de overheid moet het daarbij ontgelden. De slepende kwesties van de toeslagenaffaire en de afwikkeling van de aardbevingsschade in Groningen hebben het beeld versterkt dat de overheid voortdurend faalt. Of, in de bekende woorden van Ronald Reagan, de overheid wordt niet gezien als de oplossing van onze problemen, de overheid is het probleem.

Buitenlanders hebben vaak moeite om het Nederlandse onbehagen te begrijpen. Immers, op veel lijstjes die de prestaties van landen vergelijken, staat Nederland in de top. Of het nu gaat om ons welvaartsniveau, de werkgelegenheid, de democratie of het geluk, Nederland blijft een van de beste landen om in te leven.

Dat betekent natuurlijk niet dat er geen problemen zijn. Maar vergeleken met de meeste landen, zijn die in zekere zin luxeproblemen. Bovendien vaak problemen die we zelf hebben gecreëerd. Soms zelfs uit angst om het in de toekomst slechter te krijgen. Om slechts één voorbeeld te noemen: al bijna een halve eeuw zijn we bezig de verzorgingsstaat te 'hervormen' omdat we denken dat die op de lange termijn, vooral vanwege de vergrijzing van de bevolking, niet houdbaar is.

Het resultaat van die hervormingen is geweest dat we nu (in verhouding tot het bbp) bijna de helft minder uitgeven aan sociale ze-

kerheid dan in 1983! Maar ook dat de inkomenszekerheid van de meest kwetsbare groepen in de samenleving aanzienlijk is afgenomen. En toch maken we ons nog steeds zorgen over de betaalbaarheid van de sociale zekerheid in de toekomst.

De overheid mag dan soms opzichtig falen – en terecht wordt dat aan de kaak gesteld – laten we niet vergeten dat het leven zonder de overheid voor veruit de meeste mensen veel slechter zou zijn. Van onderwijs tot gezondheidszorg, van het openbaar vervoer tot welzijnswerk – in landen waar deze voorzieningen aan de markt worden overgelaten, zijn ze doorgaans slechter, duurder en minder toegankelijk.

In dit licht is het een verademing dat Nederland nu een nieuwe politieke partij kent die juist gelooft in vooruitgang, die perspectief wil bieden op een betere en socialere toekomst. Ik moet bekennen dat ik niet onmiddellijk stond te juichen toen ik de naam hoorde van de fu-

PAUL DE BEER

Paul de Beer is redacteur van S&D

siepartij GroenLinks-PvdA. 'Progressief' is toch een wat holle en sleetse aanduiding. Alle partijen beloven hun kiezers vooruitgang. Maar als andere partijen dat vooral doen door een nostalgisch beeld van het vroegere Nederland te schetsen of door de overheid als grootste belemmering voor vooruitgang te bestempelen, is het verfrissend als een partij met overtuiging uitdraagt dat we in een welvarend land als Nederland het leven van gewone burgers beter kunnen maken als we solidariteit centraal stellen. Nu alleen nog de kiezer ervan overtuigen dat een stem op deze partij echt vooruitgang zal brengen.

Posters van de Verenigde Naties

Is de internationale rechtsorde nog te redden, en hoe moeten de Verenigde Naties daarvoor hervormd worden? Die vragen beantwoordt Jan Pronk in zijn artikel *Europa, het mondiale Zuiden en een andere wereldorde* in dit nummer van S&D. Daarin gaat hij in op de totstandkoming en ontwikkeling van de VN in de tweede helft van de twintigste eeuw.

De beginjaren van de Verenigde Naties staan niet alleen in het teken van de opbouw van de organisatie en het vormgeven van een nieuwe wereldorde, maar ook het uitleggen aan mensen wereldwijd waartoe de VN op aarde is. Daarom werd in 1946 het Department of Public Information opgericht. Met radio, televisie, tentoonstellingen en posters werd het publiek geïnformeerd over het werk van de VN en van de verbonden organisaties. De boodschappen van toen voelen in het roerige heden als iets uit een vervlogen tijd: sterker door samenwerking, vrede, mensenrechten.

In dit nummer zijn oude posters van de Verenigde Naties en verbonden organisaties opgenomen. Niet alleen omdat ze mooi of interessant zijn qua ontwerp, maar ook omdat ze iets zeggen over de hoopvolle tijdsgeest in eerste decennia na de Tweede Wereldoorlog.

Opvallend is het nadrukkelijk betrekken van het publiek bij deze boodschappen: er werden door de jaren heen tal van posterwedstrijden georganiseerd voor ontwerpers voor wie het winnen van een wedstrijd een internationale doorbraak betekende (Eveleigh, Peaz Torres), voor kinderen op scholen (Walid Kalifa), en er werden gevestigde kunstenaars voor aangetrokken (Miró, Erni).

Janneke Holman

Een kleurloze naam

Jan van Zadelhoff, oud sociaal-democratisch lid van de Tweede Kamer, heeft ons een brief gezonden, waarin hij verklaart dat de naam Partij van de Arbeid hem te kleurloos is', aldus het dagblad *Het Vrije Volk* van 7 februari 1946. Van Zadelhoff vond dat de partij én partijnaam expliciet sociaal-democratisch moesten blijven. Zijn voorstel: de Democratisch-Socialistische Partij van de Arbeid.¹

Het was mijn eerste gedachte bij de lancering van de nieuwe partijnaam PRO, toen ik alle positieve, minder positieve of relativerende reacties las: toch even het krantenarchief induiken om te kijken hoe de nieuwe namen Partij van de Arbeid en GroenLinks destijds werden ontvangen.

Wat ik in de archieven vond, deed mij denken aan het citaat dat vaak onterecht wordt toegeschreven aan Mark Twain, maar in ieder geval mooi geland is in het liedje *Oostende* van Spinvis: geschiedenis herhaalt zich nooit, maar rijmt altijd een keer.

De Partij van de Arbeid als doorbraakpartij

De PvdA was als fusie tussen de Sociaal-Democratische Arbeiderspartij, de Vrijzinnig Democratische Bond en de Christelijk-Historische Unie nadrukkelijk bedoeld als een doorbraakpartij. Het Nederlandse politieke bestel moest veranderen, niet langer georganiseerd langs scheidslijnen tussen sociale klassen of religies, maar op basis van gemeenschapszin en solidariteit.

Daarvoor was een brede volkspartij nodig met een nieuwe naam: 'arbeid' werd gekozen in plaats van 'arbeiders', want ook de brede middenklasse moest zich aangesproken voelen. De Britse Labour Party was hierin het voorbeeld.²

Een nieuwe naam, dat kan in het begin een beetje pijn doen. Vooral oudere generaties zouden misschien moeite hebben met de naams-

wijziging ('sommigen zijn geneigd om achter de naamsverandering een koerswijziging te zoeken'), schreef *Het Vrije Volk*. Juist jongere generaties wilden vernieuwing, en wilden vooral niet terug naar vooroorlogse vormen en dogma's. Al met al was PvdA een prima keuze, beredeneerde de sociaal-democratische krant.³

Overigens riep Jan van Zadelhoff in zijn brief op om op het congres alsnog de naam aan te passen. Zelf kon hij er niet bij zijn, en helaas overleed hij een paar maanden later. Hij zou het allemaal niet meer meemaken: Willem Drees als eerste sociaal-democratische premier, de opbouw van de verzorgingsstaat en de verdere inkleuring van de nieuwe naam.

GroenLinks waarin groen te groen is en links te links

Getob over de nieuwe partijnaam was ook GroenLinks niet vreemd. De naam ging al langer rond voor de formele fusie van de Politieke Partij Radikalen (PPR), de Pacifistisch Socialistische Partij (PSP), de Communistische Partij Neder-

JANNEKE HOLMAN

Eindredacteur S&D

land (CPN) en de Evangelische Volkspartij (EVP) in 1990. Zoals in de aanloop naar de samenwerking van kleine groene en linkse partijen naar de Europese verkiezingen van 1984.

'Groen Links Akkoord' werd als naam gemunt, maar 'links' raakte bij sommige groenen een gevoelige snaar. 'Er zijn Groenen die links een te vaag begrip vinden en ook nog associëren met dictaturen', volgens Bas de Gaay Fortman van de PPR en het Groene Platform. Hij wilde juist dat de samenwerking een brede groep zou aanspreken, waaronder milieubewuste PvdA'ers en CDA'ers.

Dit was weer tegen het zere been van de PSP: zij vonden de groenen sowieso al te dominant in de onderhandelingen over de gezamenlijke verkiezingsdeelname, en zagen het als onverteerbaar om ook nog de term 'links' te laten varen.⁴ Na de nodige hobbels gingen ze de verkiezingen in als Groen Progressief Akkoord.

Toen in de loop van de jaren tachtig een samenwerking voor de Tweede Kamerverkiezingen steeds urgenter werd, ging ook het getouw-

Een nieuwe naam kan in het begin een beetje pijn doen

trek over de naam verder. PSP-bestuurder Erik Meijer vond dat de samenwerking zich moest profileren als 'echte roden', zeker nadat de PvdA in 1986 groeide ten koste van de PSP en de CPN. Met 'groen' jaag je ze juist weg naar de PvdA, was zijn gedachte.⁵

Groenen die links te links vinden, en linksen die groen te groen vinden, bleef de rode draad in de discussies over de naam en inhoud van de aanstaande fusiepartij. Om die gevoeligheden te vermijden, deed de samenwerking in juni 1989 nog mee aan de Europese verkiezingen onder de naam Regenboog (gelijk aan de Europese familie waar ze deel van uitmaakten). Ondertussen werd toch het ei gelegd over de definitieve naam voor de Tweede Kamerverkiezingen in september van datzelfde jaar: toch Groen Links. De spatie verdween in 1992.⁶

De eerste verkiezingsbijeenkomst van Groen Links in 1989 werd volgens *de Volkskrant* als volgt afgesloten, om te onderstrepen dat de partij geen simpele som der delen mag zijn, maar echt een nieuwe, brede beweging:⁷ 'Organisator [Bert, red.] Holvast stelde in zijn slotwoord vast dat er voor Groen Links geen weg meer terug is. "Het lijkt mij goed om deze bijeenkomst af te sluiten

met..." (Stilte) "Met de Internationale", probeerde iemand. Holvast: "Met een kort gedicht van Martinus Nijhoff".

*Wat is dat wonderlijk
Wat is dat wonderlijk
Alles is niet de som
Van alle dingen
Afzonderlijk.*

Of, zoals *Het Vrije Volk* schreef over de Partij van de Arbeid: 'Het is met een naam als met een mens. Karakter en inhoud komen met de jaren.' Dat maakt de conclusie over de nieuwe partijnaam anno 2026 onvermijdelijk: leve PRO!

Noten

- 1 Of men liever sprak over sociaal-democratie of democratisch socialisme werd destijds een levendig debat gevoerd, maar evenwel werden de termen door elkaar gebruikt.
- 2 I Raaijmakers, A.M. Molema en K. Leeuwen (2010). *De rode canon. Een geschiedenis van de Nederlandse sociaal-democratie in 32 verhalen*. Wiardi Beckman Stichting, p. 39.
- 3 'Naamsverandering', *Het Vrije Volk*, 27 augustus 1945.
- 4 'Groen Platform splitst klein links', *de Volkskrant*, 25 oktober 1983.
- 5 'Groen of rood of Ecolinks of bruin', *de Volkskrant*, 13 september 1988.
- 6 Paul Lucardie en Gerrit Voerman (2010). *Van de straat naar de staat? GroenLinks 1990 — 2010*. Boom Uitgevers.
- 7 'Klein links voelt zich nog wat onwennig onder groene noemer', *de Volkskrant*, 22 mei 1989.

De raadsverkiezingen van 2026

De afgelopen gemeenteraadsverkiezingen zijn in de media geduid als een overwinning voor de lokale partijen én als de doorbraak van Forum voor Democratie in de gemeentepolitiek. Dat beeld is niet onjuist, maar verdient wel nuancering. Een nadere analyse, met de focus op Groningen, leert dat de kiezer vooral een negatieve keuze maakte, tegen de landelijke partijen. Politici van lokale partijen onderscheiden zich vaak door een afkeer van ingewikkelde bureaucratische procedures en van abstract ideologisch taalgebruik, en door aandacht voor voortslepende lokale problemen.

KEES AARTS

Hoogleraar Politieke Instituten en Gedrag, Rijksuniversiteit Groningen.

Nabeschouwingen in de media over de gemeenteraadsverkiezingen van 18 maart waren bijzonder eensgezind. Kort samengevat: deze verkiezingen zijn allereerst een overwinning voor de lokale lijsten. Ze onderstrepen daarmee de verscheidenheid van beleidsproblemen waarmee de gemeenten te maken hebben, misschien ook een gebrek aan vertrouwen dat landelijke partijen deze problemen onderkennen en kunnen aanpakken of zelfs een algemene afkeer van landelijke partijen.

In de tweede plaats heeft het extreemrechtse Forum voor Democratie grote vooruitgang geboekt. En als derde viel de opkomst van de kiezers niet mee maar ook niet tegen: terwijl

Na een lange periode van nationalisering van de lokale verkiezingen, gaat de slingerbeweging sinds de jaren negentig van de vorige eeuw weer duidelijk naar lokalisering

we vooraf werden voorbereid op de laagste opkomst ooit, bleek deze uiteindelijk wat hoger dan vier jaar geleden.

De verkiezingsuitslagen zijn in de media vooral geduid aan de hand van plaatselijke omstandigheden. Maar hoe komt het dat die plaatselijke omstandigheden nu zo'n grote rol spelen? Is de winst voor Forum voor Democratie echt zo bijzonder? Wat moeten we met verkiezingen waaraan bijna de helft van het electoraat niet deelneemt? In deze bijdrage probeer ik aan de hand van één provincie, Groningen, meer context te geven en de betekenis van deze gemeenteraadsverkiezingen te verduidelijken. Doordat het aantal gemeenten in deze provincie

beperkt is, kan de lokale politiek met iets meer reliëf worden beschreven. Daar staat tegenover dat bevindingen in Groningen niet zomaar kunnen worden gegeneraliseerd naar het hele land.

Groningen

Het belang van de politieke diversiteit van gemeenten wordt beter geïllustreerd door je te concentreren op een paar gevallen dan door uitspraken over alle 342 Nederlandse gemeenten. De provincie Groningen, met ruim 600.000 inwoners een van de kleinere, telt na een reeks herindelingen nu nog tien gemeenten. De stad Groningen, kortweg 'Stad' geheten, heeft na de annexatie in 2018 van Haren en Ten Boer bijna 250.000 inwoners en is verreweg de belangrijkste kern van Noord-Nederland. Stad is zeer sterk verstedelijkt en met een grote studentenpopulatie. De andere negen Groningse gemeenten tellen tussen de 12.000 (Pekela) en 65.000 (Westerkwartier) inwoners, en zijn veel minder verstedelijkt en zelfs landelijk. De hele provincie gold lange tijd als een rood bolwerk maar bij de Tweede Kamerverkiezingen in 2025 eindigde D66 vóór GL-PvdA.¹

De Groningse politiek wordt al zo'n vijftien jaar gedomineerd door de aardgaswinning: de bevingen en de schade aan woningen en gebouwen, de parlementaire enquêtecommissie aardgaswinning Groningen (2023), de beëindiging van de gaswinning op 19 april 2024, de financiële gevolgen hiervan voor overheid en bedrijven, de compensatie van getroffen bewoners en het herstel van hun woningen. Talrijke commissies en programma's houden zich hiermee bezig. Enkele belangrijke zijn het Instituut Mijnbouwschade Groningen (2018-2020), het Nationaal Programma Groningen (2019), de Nationale Coördinator Groningen (2020) en de verschillende onderdelen van het programma Nij Begun (gestart in 2024-2025).

Een ware kluwen aan overheidsbeleid dus, waarvan slechts erg weinig onder de zeggenschap van gemeenten valt. Bovendien zijn er in Groningen buiten alles wat met de aardgaswinning te maken heeft, ook vele andere actuele politieke kwesties. Collectieve voorzieningen staan onder druk, delen van de provincie hebben te maken met bevolkingskrimp – waardoor het aantal raadszetels in Eemsdelta ditmaal zelfs kleiner was dan bij de vorige raadsverkiezing daar.

Daartegenover zijn de prijzen van koopwoningen in Stad op Randstedelijk niveau en is daar een groot tekort aan goedkope (studenten)huisvesting. Nieuwe bedrijvigheid komt tot stand: bijvoorbeeld wind- en zonneparken, de LNG-terminal en grote datacentra in het Eemshavengebied. De omvangrijke en belangrijke landbouwsector werkt aan zijn toekomstbestendigheid, onder meer door circulariteit te bevorderen. De gemeenten zoeken hierbij met de middelen die ze hebben naar de beste balans tussen behoud en vernieuwing.

Een lastig en aantrekkelijk studieobject

Gemeenteraadsverkiezingen zijn een lastig studieobject. Er is in de politicologie traditioneel veel minder aandacht voor de gemeentelijke bestuurslaag dan voor het nationale niveau. De Tweede Kamer wordt door kiezers, politici en bestuurders gezien als de belangrijkste politieke arena in het land, de krachtsverhoudingen in de Tweede Kamer zijn bepalend voor de koers van de regering. Verkiezingen voor andere bestuurslagen worden al snel gezien als graadmeter voor de steun voor het regeringsbeleid, als een ‘tweederangs’ nationale verkiezing. Hiernaast is in de afgelopen decennia de politicologische belangstelling voor de Europese Unie en de verkiezingen voor het Europese parlement sterk gegroeid, helemaal in overeenstemming met de verdergaande Europese integratie.

Een verklaring voor die zuinige aandacht voor de gemeenteraden is hiermee in grote lijnen al gegeven. Centraal in de politicologie staan macht, machtsprocessen en machtsverdeling. Den Haag en Brussel zijn vindplaatsen daarvan – maar de gemeente? De gemeente voert in onze gedecentraliseerde eenheidsstaat veel taken uit

Lokale partijen boeken hun succes niet uit het niets; ze beantwoorden aan een vraag die door gevestigde partijen blijkbaar onvoldoende wordt onderkend

in medebewind, waarvoor de verstrekte middelen typisch ontoereikend zijn. Haar beleidsvrijheid, of het nu binnen dat medebewind is of om de autonome taken gaat, is beperkt en haar belastinggebied al helemaal.² Kaders en doelstellingen worden grotendeels bepaald in Den Haag en Brussel; gemeenten (en provincies) moeten ervoor zorgen dat de doelstellingen worden gehaald. De opvang van asielzoekers en de stikstofreductie zijn hiervan slechts twee actuele voorbeelden.

Toch zijn lokale verkiezingen niet alleen een lastig, maar ook een aantrekkelijk studieobject. Allereerst hebben gemeenten ondanks alle beperkingen nog flink wat beleidsvrijheid om eigen keuzen te maken. Juist doordat gemeenten allemaal in hetzelfde bestuurlijke keurslijf zitten terwijl ze onderling sterk verschillen, kun je door onderlinge vergelijking meer te we-

‘UNHCR — A voice for the voiceless’ door Mohamed Walied Kalifa, toen 11 jaar, winnaar van een ontwerpwedstrijd voor scholen, 1974.

ten te komen over het politieke belang van dit soort verschillen. Nog interessanter wellicht is de relatief bescheiden schaal van de gemeente, vergeleken met provincie, rijk en Europa. Het gemeentebestuur staat 'dichtbij' de burgers, en dat zou gunstig moeten zijn voor het democratisch functioneren. Gemeenten zijn proeftuinen voor bestuurlijke vernieuwing. Experimenten met burgerforums en interactieve beleidsvorming, referendums en het uitdaagrecht zijn (met wisselend succes) ontwikkeld en ingezet.

Maar voor de uitvoering van vele complexe taken die grote investeringen en specifieke expertise vereisen, wordt vaak juist een grotere bestuurschaal wenselijk gevonden. Herindelingen, die een grotere schaal direct bewerkstelligen, zouden hierbij moeten helpen. In Nederland is het aantal gemeenten in de afgelopen halve eeuw met circa 500 gedaald tot de 342 van nu, terwijl de totale bevolking juist sterk is gegroeid.

In Groningen is het aantal gemeenten in enkele decennia door herindelingen afgenomen van 46 (voor de grote herindeling van 1990) tot de tien van nu. Herindelingen onderstrepen ook dat de gemeente als politieke gemeenschap ('commune'- het Franse begrip waarvan onze 'gemeente' de letterlijke vertaling is) in het openbaar bestuur niet erg serieus wordt genomen. Die politieke gemeenschap verandert en vervaagt met iedere herindeling, en dat is niet bevorderlijk voor het stabiel functioneren van de lokale democratie. Hiernaast worden complexe uitvoeringstaken meer en meer uitgevoerd in intergemeentelijke samenwerkingsverbanden, die een democratisch gelegitimeerd toezicht moeilijker maken.

Opkomst

Vóór 1970, toen we in Nederland nog een opkomstplicht hadden, lagen de opkomstcijfers van gemeenteraadsverkiezingen dichtbij die

voor de Tweede Kamerverkiezingen. Vanaf 1970 is de opkomst bij raadsverkiezingen lager, en dat verschil lijkt in de loop van de tijd groter te zijn geworden.³ De opkomst bij de Kamerverkiezingen is de laatste 25 jaar redelijk stabiel, tussen de 75% en 80% van de kiesgerechtigden. De opkomst bij de raadsverkiezingen ligt in deze periode steeds 20% tot 25% lager.

Voorafgaand aan de raadsverkiezingen hebben politici en media veel aandacht gegeven aan de verwachte lage opkomst. De vrees was groot dat het laagterecord uit 2022 (51%) zou worden verbroken.⁴ Misschien mede door die angst waren de opkomstbevorderende campagnes dit jaar veelomvattend en intensief.

Behalve de gebruikelijke posters in het straatbeeld en spotjes in de media, had het ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties zelfs bedacht dat er in zes gemeenten een standbeeld voor de stemmer moest worden opgericht. De standbeelden, gemodelleerd

De combinatie GL-PvdA heeft in Groningen nergens een winst geboekt die hun opgetelde vorige resultaten overtrof

naar bestaande inwoners en meer dan levensgroot, waren te zien in Almere, Enschede, Schiedam, Tiel, Tilburg en Zaanstad. De woordvoerder van het ministerie: 'Met deze actie proberen we zoveel mogelijk mensen naar de stembus te krijgen, vooral in gemeenten waar de opkomst onder jongeren laag is.'⁵

Of opkomstbevorderende campagnes effectief zijn, valt sterk te betwijfelen. Natuurlijk weten we niet hoe hoog de opkomst zou zijn geweest zonder deze campagnes, en natuurlijk zijn er mensen die dankzij een spotje, poster, of

FvD, een van de weinige partijen die de gaswinning niet definitief willen beëindigen, heeft een goed resultaat geboekt in Midden-Groningen, een gemeente in het aardbevingsgebied

standbeeld hun stem hebben uitgebracht. Maar we weten wel dat de opkomst bij verkiezingen erg lastig te verklaren is, niet alleen nu en niet alleen in Nederland,⁶ waardoor aangrijpingspunten voor effectieve campagnes ontbreken.

Stemmers en niet-stemmers hebben zo hun eigen redenen om al dan niet thuis te blijven — belangstelling, gevoel van urgentie, politieke actualiteit, verschillen tussen partijen enzovoorts. Sommige groepen stemmen duidelijk minder vaak dan andere — praktisch-opgeleide jongere mannen bijvoorbeeld. Toch kun je met al dit soort factoren tezamen de opkomst nog alteminst ‘verklaren’. Hierdoor zijn de niet-stemmers met opkomstbevorderende campagnes ook zo moeilijk in het vizier te krijgen.

Wil je de opkomst echt bevorderen, dan moet je kiezers overtuigen dat er iets op het spel staat. Dat er iets te kiezen valt. Dit ligt niet op het pad van de gemeente en evenmin op dat van het ministerie van BZK. Dit kunnen alleen de politieke partijen zelf doen. Het vraagt nogal wat van de partijen, zeker in de gemeenten.

Om te beginnen moeten partijen zich afvragen met welke beleidsproblemen of op welke andere wijze ze zich willen profileren. Bijvoorbeeld met aansprekende kandidaten, en met een mix van landelijke en lokale standpunten. Vervolgens kost het overtuigen van de kiezers veel tijd. Het gebruik van (sociale) media is hier-

bij de laatste jaren onontbeerlijk geworden. Gezien het bereik dat deze media hebben, kan geen partij het zich nog veroorloven er niet op actief te zijn. Je moet er verder vroeg mee beginnen en lang volhouden. Een verkiezingscampagne is een periode om te oogsten; het zaaien moet eerder zijn gebeurd.

Dit alles doet bijna vergeten dat de opkomst op 18 maart niet lager, maar juist weer iets hoger was dan in 2022 (54%). Niet een reden om het onderwerp verder te laten rusten, wel een onderstreping van de oude waarheid dat een dalende opkomst geen natuurverschijnsel is maar beïnvloed kan worden door de partijen.

Relatief hoge opkomstcijfers worden doorgaans gevonden in de minder verstedelijkte gemeenten in het midden van het land. Een lage opkomst hebben de grote steden en gemeenten dichter bij de landsgrenzen. Die lage opkomst kan deels een effect zijn van het thuisblijven van niet-Nederlanders met stemrecht bij lokale verkiezingen. Niet-Nederlanders hebben sinds 1985 onder bepaalde voorwaarden kiesrecht bij de raadsverkiezingen, en deze voorwaarden zijn in 1996 aanzienlijk vereenvoudigd voor EU-ingezetenen.⁷

Het opkomstcijfer in Groningen als geheel verschilt niet van het nationale cijfer. De afzonderlijke gemeenten laten wel wat variatie zien. Een relatief hoge opkomst was er in Stad (58%), Het Hogeland (60%) en Westerkwartier (60%) — in alle drie gevallen 2% tot 4% meer dan in 2022. De opkomst in Stad laat hierbij zien dat het verband met stedelijkheid en regio dat grosso modo voor Nederland geldt, in Groningen niet wordt aangetroffen.

Lage opkomstcijfers worden gevonden in uiteenlopende gemeenten, al valt hierbij wel Noordoost-Groningen op (Oldambt, Pekela, Stadskanaal, Veendam) met opkomstcijfers onder de 50%. Dit gebied is door het CBS geken-

merkt als een streek met ‘substantieel lagere brede welvaart’ dan het landelijk gemiddelde⁸, en lage welvaart gaat meestal gepaard met lage opkomst. Het oostelijke Westerwolde scoorde met 52% een iets hoger cijfer.

Kan de bescheiden stijging in opkomst worden toegeschreven aan de deelname van nieuwe partijen? In Het Hogeland deden D66 en BBB met succes voor het eerst mee, maar in Westerkwartier waren geen nieuwkomers actief. In Stad kon worden gestemd op PVV en FVD — maar niet voor het eerst. Dit waren de gemeenten met de hoogste opkomst, maar ook in de gemeenten met een lagere opkomst is geen enkel verband te zien met het al dan niet meedoen van partijen. De opkomst bij deze raadsverkiezingen was niet hoog, ook niet lager dan de vorige keer, en net als altijd moeilijk terug te voeren op één of enkele factoren.

Lokale versus landelijke partijen

Na een lange periode van nationalisering van de lokale verkiezingen, gaat de slingerbeweging sinds de jaren negentig van de vorige eeuw weer duidelijk naar lokalisering.⁹ Bij lokale verkiezingen in Limburg en Noord-Brabant waren ‘naamslijsten’, geleid door een bekende katholieke plaatsgenoot, nog gebruikelijk tot in de jaren zeventig, al werden ze langzaam maar zeker vervangen door afdelingen van de KVP en later het CDA. In andere gemeenten werden de lokale ‘Gemeentebelangen’-lijsten vervangen door afdelingen van de VVD.

Deze voorbeelden laten zien dat het onderscheid tussen landelijke en lokale partij niet zo categorisch is als soms wordt gedacht. De plaatselijke afdelingen van landelijke partijen hebben vaak hun wortels in de lokale samenleving, terwijl de lokale partijen soms juist meer landelijke verbanden hebben. Het is daarom onjuist om lokaal en landelijk zonder meer tegenover elkaar te plaatsen¹⁰.

De slingerbeweging terug startte in veel gemeenten na 1986. Vooral bekend en electoraal succesvol werden in 1994 Leefbaar Hilversum en Leefbaar Oegstgeest, gevolgd door Leefbaar Utrecht en vele andere ‘leefbaarheidspartijen’. Zo gecoördineerd als deze naamgeving doet vermoeden was de nieuwe lokalisering natuurlijk niet. Naast Leefbaar, ontstonden in veel gemeen-

De provincie Groningen telt na een reeks herindelingen nu nog maar tien gemeenten

ten andere lokale partijen die met groeiend succes aan de raadsverkiezingen deelnamen. Soms als afsplitsingen van afdelingen of fracties van landelijke partijen, soms als geheel nieuwe initiatieven. Ook hier gingen de zuidelijke provincies voorop. Anno 2026 zijn lokale partijen in het hele land een belangrijke machtsfactor in de gemeenteraden.

Het is lastig om al die nieuwe partijen over één kam te scheren. De herkenbaarheid van de oude katholieke lijsten en van ‘Gemeentebelangen’ is verdwenen. Er is niet één duidelijke verklaring voor de electorale groei die de lokale partijen hebben doorgemaakt.¹¹ Daarbij moet bovendien steeds worden bedacht dat achter het etiket ‘lokaal’ een bijzonder divers geheel aan organisaties schuilgaat. Als de lokale partij en als groep moeten worden gekenschetst, dan vooral door wat ze *niet* zijn: ze zijn *niet* organisatorisch verbonden met een politieke partij die ook in andere gemeenten, in de provincie of landelijk deelneemt aan verkiezingen.

Toch lijken de lokale partijen wel wat meer gemeenschappelijk te hebben. Een afkeer van ingewikkelde bureaucratische procedures (bijvoorbeeld voor vergunningverlening), een afkeer van abstract ideologisch taalgebruik,

aandacht voor zeurende lokale problemen. Vaak ook oor en oog voor lokale ondernemers, ouderen en andere maatschappelijke groepen. Allemaal zaken waarin de gevestigde landelijke partijen tekort zouden schieten. Het succes van lokale partijen weerspiegelt hiermee tot op zekere hoogte ook het falen van de landelijke partijen. Ze kanaliseren de onvrede met de gevestigde politiek en de onvrede met de dragers daarvan, de landelijke partijen en hun vertegenwoordigers in de gemeente.

Dit past in het grotere plaatje van electorale ontwikkelingen. Het Nederlandse electoraat heeft de afgelopen 35 jaar massaal verloren wat het nog restte aan partijloyaliteit. Hierdoor en door de komst van nieuwe partijen en afsplitsingen heeft de volatiliteit van landelijke verkiezingsuitslagen een ongekende omvang bereikt.

De Tweede en de Eerste Kamer zijn sterk gefragmenteerd. Niet zo gek dus dat een flink deel van dat electoraat de lokale alternatieven omarmt. Dat mede door de komst van lokale partijen en door de frequente afscheidingen die ook bij deze partijen voorkomen de gemeenteraden intussen evenzeer of nog ernstiger gefragmenteerd zijn geraakt, wordt op de koop toe genomen.¹²

In Groningen zijn lokale partijen de grootste geworden in vijf van de tien gemeenten, en in nog eens drie gemeenten een duidelijke op-een-na-grootste. In Pekela komt Samen voor Pekela als derde uit de bus, na PVV en SP. Alleen in Stad scoren de lokale lijsten minder goed. Dit wijst erop dat lokale lijsten het nog steeds relatief beter doen in kleinere gemeenten – een bekend verschijnsel. In kleinere gemeenten zijn ook veel minder stemmen nodig om een raadszetel

Tabel 1 Uitslagen Gemeenteraadsverkiezingen 2022 en 2026 (landelijk)

	2022	2026		2022	2026
[Lokaal]	31,3	34,2	FVD	1,1	4,0
CDA	11,2	11,2	PVV	0,9	1,2
VVD	11,5	11,6	BBB	—	0,5
GL-PvdA*	16,8	14,6	JA21	0,2	0,5
D66	8,4	9,3	SP	2,7	1,9
SGP**	3,3	3,3	50PLUS	0,5	0,8
CU	3,7	2,8	DENK	0,9	1,1
PvdD	2,0	1,7	VOLT	0,8	1,1

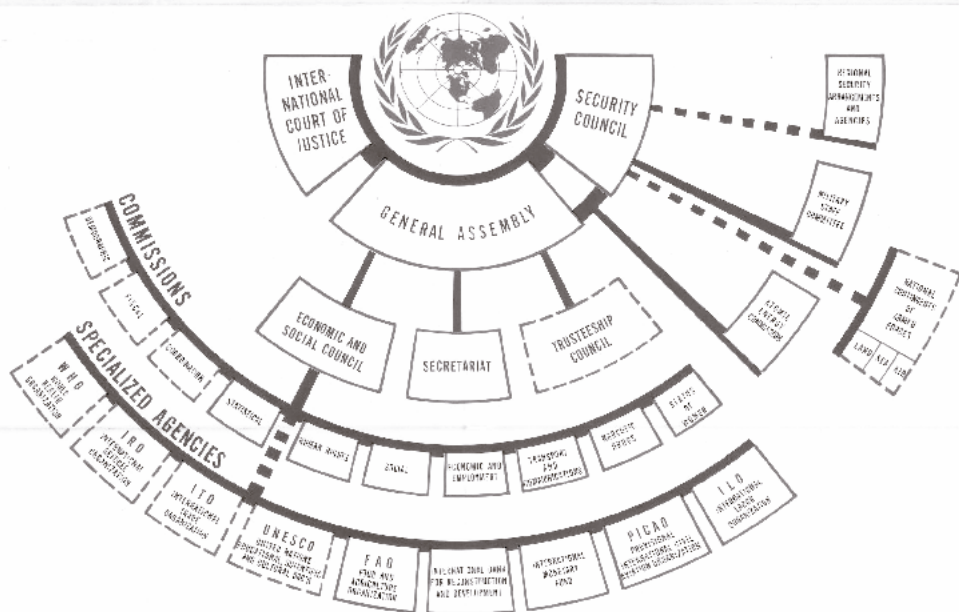
*Inclusief resultaten voor GL en PvdA apart

**Inclusief gecombineerde SGP-CU lijsten

The UNITED NATIONS

FOR PEACE AND WORLD PROGRESS

2011

THE UNITED NATIONS PROMOTES INTERNATIONAL COOPERATION

TO ENFORCE PEACE AND
CONTROL ATOMIC ENERGY

TO PROVIDE FORUMS TO SETTLE
INTERNATIONAL DISPUTES

TO HELP REBUILD DEVASTATED NATIONS

TO EXPAND TRADE AND EMPLOYMENT
AND TO RAISE LIVING STANDARDS

TO RESPECT HUMAN RIGHTS AND FREEDOMS

TO ADVANCE WELFARE AND DEVELOP
SELF-GOVERNMENT OF DEPENDENT PEOPLES

te behalen dan in grote steden; toch hebben lokale partijen inmiddels ook in bijna alle grotere steden een voet aan de grond gekregen.¹³

Ten slotte is op lokale partijen vaak het etiket ‘ombudspolitiek’ geplakt als een negatieve kwalificatie: belangenbehartiging maar geen belangenafweging. Dat lijkt in het algemeen onterecht. Allereerst hebben lokale partijen in verschillende gemeenten, klein en groot, inmiddels met succes deelgenomen aan het college van B&W en daar ook aanzienlijke bestuurservaring opgedaan.

Lokale partijen boeken hun succes niet uit het niets. Ze beantwoorden aan een (latente) vraag die door gevestigde partijen blijkbaar onvoldoende wordt onderkend. Zoals gezegd liefst zonder een kleurige ideologische verpakking, al geldt natuurlijk ook voor lokale partijen dat elke beleidskeuze een politieke keuze is waarbij sommige belangen zwaarder meewegen dan andere. Op deze wijze gedepolitiseerd, lijkt beleid een technische uitvoeringskwestie geworden. De uitdaging aan landelijke partijen lijkt dan ook om de impliciete politieke keuzes achter het beleid helder te maken – in een taal die lokaal wordt begrepen.

Een ruk naar rechts?

Veel aandacht was er voor en na de verkiezingen voor het succes van FVD, en meer algemeen voor het goede resultaat voor radicaal- en extreemrechts. Doorgaans is het vizier hierbij gericht op vier landelijke partijen: FVD, PVV, JA21 en BBB. In hoeverre is er sprake van een ruk naar rechts?

Uitslagen van gemeenteraadsverkiezingen zijn vanwege hun lokale karakter moeilijk te vergelijken – niet tussen gemeenten en al zeker niet met uitslagen van andere verkiezingen.

Amerikaanse VN-poster uit 1946.

Niet alle landelijke partijen doen overal mee, en bijna iedere gemeente heeft haar eigen lokale partijen. Met deze waarschuwing probeer ik toch eerst een vergelijking te trekken tussen de

Door bevolkingskrimp is het aantal raadszetels in Eemsdelta nu kleiner dan bij de vorige raadsverkiezing daar

uitslagen voor de vier genoemde partijen voor heel Nederland in 2022 en 2026. In tabel 1 staan de stemmenpercentages voor de belangrijkste partijen in 2022 en 2026.¹⁴

De resultaten voor FVD, PVV, JA21 en BBB tellen in 2026 op tot ruim 6% van de stemmen, tegenover ruim 2% vier jaar geleden. Dat is inderdaad een flinke winst, zij het dat de percentages bescheiden zijn gebleven. Maar dit is niet het hele verhaal. In 2022 deed de PVV mee in 31 gemeenten; in 2026 in 40. Voor FVD zijn deze cijfers: 50 gemeenten in 2022, 104 in 2026. De BBB nam in 2022 niet deel aan de raadsverkiezingen en in 2026 in 28 gemeenten. JA21 ten slotte stelde in 2022 in 2 gemeenten kandidaten verkiesbaar, en in 2026 in 7. Alles bij elkaar is het aantal gemeenten waarin radicaal- of extreemrechts deelnam in deze vier jaar dus in ieder geval flink gegroeid, in het geval van FVD zelfs verdubbeld. Dat zal een deel van de winst voor met name FVD verklaren.

Kijk je naar de gemeenten waarin FVD deelnam, dan wordt het resultaat ook duidelijker. In 92 van die 104 gemeenten behaalde FVD ten minste 5% van de stemmen, en in 41 gemeenten lag dit percentage zelfs hoger dan 10%.¹⁵

Groningen biedt hiervan een illustratie. In drie van de tien Groningse gemeenten nam geen van de vier radicaal- en extreemrechtse

partijen deel aan de raadsverkiezingen¹⁶. In Eemsdelta kregen lokale lijsten ruim 42% van de stemmen, gevolgd door de grote verliezer GL-PvdA met ruim 12% – 9 procentpunt minder dan bij de vorige verkiezingen die voor Eemsdelta wegens een herindeling in 2020 plaatsvonden.

In Veendam behaalde Gemeentebelangen bijna 28%, gevolgd door GL-PvdA met ruim 19%, een verlies van 4%. De lokale lijsten in Veendam haalden samen ruim 40%. In Westerkwartier haalden lokale lijsten meer dan 40% van de stemmen, gevolgd door GL-PvdA met 18%. Kortom, in de gemeenten waar de radicaal- of extreemrechtse partijen niet deelnamen, waren de lokale partijen bijzonder succesvol.

In Het Hogeland nam van de vier partijen alleen BBB deel aan de verkiezingen. BBB haalde ruim 8%; de grootste partijen werden GL-PvdA (die hier met 22% even groot bleef als in 2022) en Gemeentebelangen (21%). In Stad werd GL-PvdA de grootste met 25%, wat tegelijk wel een slechter resultaat was dan vier jaar eerder. Hier deden drie van de vier radicaal- en extreemrechtse partijen mee. FVD haalde bijna 4%, dus relatief weinig gezien de resultaten elders. PVV kreeg ruim 3%, en BBB slechts 0,6% van de stemmen.

In de vijf overige gemeenten deden óf FVD óf PVV mee, en soms BBB. In Midden-Groningen haalde Gemeentebelangen 28%, gevolgd door GL-PvdA met bijna 18%. FVD haalde hier ruim 10%, en de BBB bijna 7%. Samen waren deze twee dus iets kleiner dan GL-PvdA. In Oldambt zijn Gemeentebelangen en GL-PvdA vrijwel even groot geworden (waarbij GL-PvdA verloor ten opzichte van 2022). Hier deed de PVV voor de tweede keer mee, en behaalde nu bijna 11%. Oldambt is ook de gemeente waar de communisten van VCP met succes deelnamen (10%).

In Pekela werd de PVV nipt de grootste met 25%, net voor de SP (bijna 25%). Hier eindigde de lokale lijst Samen voor Pekela als derde, gevolgd

door GL-PvdA met 13%. In Stadskanaal eindigde de PVV eveneens als grootste partij, met ruim 19%. Na Lokaal Betrokken en het CDA, eindigde GL-PvdA hier met ruim 11%, ongewijzigd ten opzichte van 2022.

Ten slotte Westerwolde, de gemeente waarin het beroemde en beruchte aanmeldcentrum

Wil je de opkomst echt bevorderen, dan moet je kiezers overtuigen dat er iets op het spel staat

voor asielzoekers in Ter Apel staat. Lokale partijen behaalden hier samen bijna 39% van de stemmen, en de PVV eindigde als vierde partij met ruim 12%. Hierna volgt BBB met ruim 10%. In Westerwolde deden GroenLinks en PvdA nog met aparte lijsten aan de verkiezingen mee. Samen haalden ze ruim 14% van de stemmen, waarin een flink verlies voor de PvdA verdisconteerd is.

Bijna overal waar PVV en FVD deelnamen aan de verkiezingen, boekten zij goede resultaten, alleen in Stad was hun resultaat matig. De combinatie GL-PvdA heeft in Groningen nergens een winst geboekt die hun opgetelde vorige resultaten overtrof. Waar GroenLinks en PvdA nog apart deelnamen, in Westerwolde, verloor de PvdA terwijl GroenLinks marginale winst boekte.

Door de sterke en vaak dominante positie van lokale partijen die niet goed passen in een links-rechtsstramien, kun je niet zonder meer spreken van een 'ruk naar rechts'. Daarvoor is gedetailleerder onderzoek naar individuele kiezersstromen nodig. Wel kan worden geconcludeerd dat de radicaal- en extreemrechtse partijen bij deze verkiezingen duidelijke winst hebben geboekt. In twee Groningse gemeenten is de PVV zelfs als grootste partij geëindigd.

Conclusie

Deze uitslagen roepen verschillende vragen op. FVD, een van de weinige partijen die de gaswinning *niet* definitief willen beëindigen, heeft een goed resultaat geboekt in Midden-Groningen, een gemeente in het aardbevingsgebied. De PVV symboliseert het verzet tegen de opvang van asielzoekers en is de grootste partij geworden in Pekela en Stadskanaal – maar *niet* in de gemeente Westerwolde met de oertypische opvanglocatie Ter Apel.

Het is moeilijk om in lokale verkiezingsuitslagen een verband te leggen met de standpunten die de landelijke partijen uitdragen. Wel kun je betogen dat de resultaten voor FVD en PVV een afspiegeling zijn van het anti-establishment-sentiment dat een deel van de bevolking in zijn greep heeft, niet alleen in Nederland.

Er is terecht veel geschreven over de radicaal- en extreemrechtse standpunten die PVV, BBB, JA21 en vooral FVD huldigen, hun nativisme, hun anti-elitisme en populisme, en hun gedwee met antidemocratische ideeën. Het zou echter volstrekt onterecht zijn om deze standpunten ook onverdund toe te schrijven aan hun kiezers. Hun kiezers zijn grotendeels teleurgesteld in de gevestigde landelijke partijen, niet per se omdat ze slecht gemeentelijk beleid voeren maar vooral om hun Haagse politiek.

Hun zorgen over de teloorgang van een samenleving die misschien wel nooit heeft bestaan maar die juist daardoor een sterk ideaal vormt, hebben in Den Haag onvoldoende aandacht gekregen, menen zij. Die teleurstelling keert zich in het voormalige rode bolwerk Groningen, en niet alleen daar, al langere tijd tegen de PvdA. Het ziet er naar uit dat haar opvolger GL-PvdA daaronder te lijden heeft¹⁷.

Het is verleidelijk om uit deze korte bespreking van een tiental gemeenten grote conclusies te trekken over de gevoerde campagne(s),

de zichtbaarheid van landelijke politici, de aanpak van het fusieproces, en de koers van PRO. Zulke speculaties laat ik graag over aan anderen. De provincie Groningen laat zien hoe groot de lokale variatie bij deze verkiezingen was. De Groningse politiek wordt als geheel al lange tijd beheerst door de aardgaswinning en landelijke politieke tendensen komen ook in Groningen aan de oppervlakte: verdwenen kiezersloyaliteit, versplinterd partijlandschap, sterke lokale partijen, en de opkomst van radicaal- en extreemrechtse partijen.

Maar elke gemeente kent ook een eigen politieke dynamica. Daarin zorgen de lokale geschiedenis, de lokale politieke leiders en lokale omstandigheden voor de beweging. Deze gemeentelijke dynamiek is het beste bewijs dat de lokale democratie, hoe moeilijk het haar ook wordt gemaakt, levend is.

Noten

- 1 Onder deze naam deden de gezamenlijke lijsten ook mee met de raadsverkiezingen; Progressief Nederland (PRO) werd pas erna geïntroduceerd.
- 2 De inkomsten van de Nederlandse gemeenten bedroegen in 2025 in totaal circa € 77 mrd. Hier van werd door het Rijk € 45 mrd (58%) uitgekeerd via het Gemeentefonds, voor zowel taken in medebewind als voor autonome taken. Voor specifieke uitkeringen stelde het Rijk € 18 mrd (23%) beschikbaar. Door eigen belastingen en heffingen ontvingen de gemeenten circa € 14 mrd (18%). Zie voor een kort overzicht: Toelichting Raad voor het Openbaar Bestuur (ROB) op de gemeentefinan-

- ciën bij de vaste commissie voor Binnenlandse Zaken van de Tweede Kamer, 28 januari 2026, 16.00 uur — schriftelijke inbreng.
- 3 Dion Koerntjes (2022). Het verschil in opkomst tussen Tweede Kamerverkiezingen en gemeenteraadsverkiezingen. Centraal Bureau voor de Statistiek: Statistische trends, 4 maart 2022.
 - 4 Hans Vollaard en Henk van der Kolk (2026). Opkomst bij gemeenteraadsverkiezingen wordt in 2026 lager dan ooit. StukRoodVlees.nl, 12 maart 2026.
 - 5 NOS Nieuws, 27 februari 2026, op nos.nl.
 - 6 André Blais (2000). To vote or not to vote: The merits and limits of rational choice theory. University of Pittsburgh Press; Kaat Smets & Carolien van Ham (2013). The embarrassment of riches? A meta-analysis of individual-level research on voter turnout. Electoral Studies.
 - 7 Alfons Fermin, Zeki Arslan en Peter Zwaga (red.) (2026). Veertig jaar lokaal kiesrecht voor migranten Ervaringen, inzichten en uitdagingen. Fermin Onderzoek & Advies, Utrecht en Platform Sociale Binding, Amsterdam.
 - 8 CBS.nl (2024). Grote verschillen brede welvaart tussen landelijke gebieden. Onder 'brede welvaart' verstaat het CBS een combinatie van verschillende indicatoren voor materiële en immateriële welvaart.
 - 9 Julien van Ostaaijen (red.) (2021). Lokale partijen in de praktijk: Een overzicht van kennis over het functioneren van lokale partijen in Nederland. Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties: Kennisbank Openbaar Bestuur.
 - 10 Al is het onderscheid (nog) wel belangrijk voor de financiering van partijen. Momenteel ontvangen alleen partijen die in de Staten-Generaal vertegenwoordigd zijn een rijkssubsidie.
 - 11 Ingrid van Biezen en Geerten Waling (2021). '2: Een eeuw lokale partijen in Nederland', in Van Ostaaijen (red.) a.w., p.11-26.
 - 12 De fragmentatie van de gemeenteraden lijkt in 2026 op het eerste gezicht niet verder toegenomen te zijn maar dat is grotendeels te verklaren doordat GroenLinks en PvdA dit jaar met gezamenlijke lijsten deelnamen; zie Simon Otjes en Henk van der Kolk (27 maart 2026). Is de versplintering van gemeenteraden in 2026 inderdaad gedaald? Stukroodvlees.nl. Bovendien staan we nog aan het begin van een nieuwe raadsp periode, waarin ongetwijfeld nieuwe breuken en afsplitsingen zullen voorkomen; in het Drentse Hoogeveen viel FVD, dat daar voor de tweede keer meedeelde, al binnen een week na de verkiezingen uiteen.
 - 13 Van Biezen en Waling, a.w.; Julien van Ostaaijen, Milou Peeters en Sander Jennissen (2021). '7: Bekend op straat en in de raad: Verkennend onderzoek naar de succesfactoren van nieuwe lokale partijen', in Van Ostaaijen (red.) a.w., p.60-81.
 - 14 NOS.nl, geraadpleegd 31 maart 2026. Partijen die in 2022 samen nog 4,3% van de stemmen hadden behaald, deden in 2026 niet meer mee. Hierbij zaten onevenredig veel lokale partijen, waardoor de 'winst' van de lokale partijen in de tabel wat overdreven is. De lokale partijen behielden feitelijk ongeveer hetzelfde resultaat als vier jaar geleden. Zie Binnenlands Bestuur (28 maart 2026). Lokale partijen wonnen maar minimaal. www.binnenlandsbestuur.nl/bestuur-en-organisatie/lokale-partijen-wonnen-maar-minimaal.
 - 15 NRC Handelsblad (19 maart 2026). FVD wint fors, lokale partijen blijven het grootst.
 - 16 In geen enkele Groningse gemeente deed JA21 mee aan de verkiezingen.
 - 17 De kiezers van GroenLinks en van PvdA waren in 2023 nog duidelijke verschillend van elkaar, zowel in generatie (voormalige PvdA-stemmers zijn gemiddeld veel ouder) als in de prioriteit die ze aan politieke problemen gaven (onder meer inkomensverdeling tegenover klimaat). Zie Sandor Schaudt (2025). Rode boomers en groene Gen Z'ers? Een onderzoek naar generatieverschillen in het electoraat van GroenLinks-PvdA in 2023. Masterthesis Sociologie, Rijksuniversiteit Groningen.

'Tree of peace' van de Canadees Henry Eveleigh. Eveleigh won in 1947 met deze poster de eerste prijs in een door de VN georganiseerde ontwerpwedstrijd.

Frederick

UNITED NATIONS

Een minderheidskabinet? Beter van niet

Onze democratie is vastgelopen. Problemen worden niet opgelost en er is weinig vertrouwen in de politiek. En dat in een tijd van wereldwijde instabiliteit en oorlogen. Het minderheidskabinet-Jetten, dat gedoemd is te mislukken, is niet wat Nederland nu nodig heeft.

JOOP VAN DEN BERG

Emeritus hoogleraar aan de Universiteit Leiden (parlementaire geschiedenis) en Universiteit Maastricht (parlementair stelsel), voormalig directeur van de Wiardi Beckman Stichting en oud-lid van de Eerste Kamer, fellow van het Montesquieu Instituut.

De parlementaire democratie in Nederland staat sinds het begin van deze eeuw onder steeds zwaardere druk. Zij heeft met drie crisisverschijnselen tegelijk te maken die het functioneren van de democratie sterk bemoeilijken.¹

In de eerste plaats is er sprake van een verharding van de politieke en maatschappelijke verhoudingen en van een vorm van polarisatie die concurrenten in de politiek als vijanden is gaan beschouwen. Die verharding speelt zich niet alleen af in de nationale en lokale politiek, maar is ook zichtbaar in het maatschappelijk verkeer. Zij is ook geen typisch Nederlands verschijnsel maar is in heel de westerse wereld zichtbaar, soms in nog ernstiger vormen dan in ons land.

In de tweede plaats hebben wij te maken met sterke verbrokkeling in de politieke partijvorming. Wij kennen geen grote partijen meer, vooral omdat de twee grote volkspartijen van de twintigste eeuw zijn ingezakt en op zijn best ongeveer twintig zetels halen in de Tweede Kamer. Het geldt voor de christendemocratie maar ook voor de sociaal-democratie. Die verbrokkeling doet zich ook op het lokale vlak voor, doorgaans nog sterker dan in de nationale politiek; zij is daar ook al langer gaande.

Vaak wordt die verbrokkeling gezien als een consequentie van de individualisering die zich in ons land heeft ontwikkeld. Fragmentatie is een verschijnsel dat zich eveneens niet beperkt tot Nederland, maar toch is de indruk gerechtvaardigd dat het fenomeen in Nederland tot een grotere last is geworden dan elders. Dat heeft te maken met ons stelsel van evenredige vertegenwoordiging, dat weinig of geen drempel opwerpt voor zulke verbrokkeling.

Ten slotte hebben wij van doen met een fenomeen waarin Nederland kan worden beschouwd als een 'Europees kampioen': de vluchtigheid van het kiesgedrag, ook wel 'volatiliteit'

genoemd. Sinds de jaren negentig is die bij ons groter dan in Italië, dat tot dan toe de naam had door volatiliteit te worden gekenmerkt. Het aantal zetels dat per verkiezing van partij wisselt is tot grote hoogte gestegen.

Bovendien is sinds 2017 het aantal verkiezingen dankzij kabinetscrises en Kamerontbinding nogal gestegen en dat heeft de volatiliteit van het kiesgedrag een extra stimulans bezorgd. Een van de vele schadelijke gevolgen daarvan is dat de gemiddelde ervaring van Tweede Kamer-

Nederland is Europees kampioen vluchtigheid van het kiesgedrag

leden is gedaald van tien jaar in 1958 tot net geen vier jaar in 2025. Een zware aanslag op de kwaliteit van de Kamer, die haar geheugen is kwijtgeraakt en ook de macht over haar agenda sterk heeft zien slinken.

Het bestel functioneert niet naar behoren, het laat belangrijke vraagstukken onopgelost liggen, het creëert bovendien beleidsrampen, zoals de toeslagenaffaire en de onopgeloste aardbevingsschade in Groningen. En dan is nog buiten beschouwing gelaten dat de sociale ongelijkheid door slecht beleid in de laatste twintig jaar veel groter is geworden.

Buitenland als voorbeeld?

De conclusie kan geen andere zijn dan dat ons parlementaire bestel is vastgelopen en dat er alle reden is na te denken over de vraag hoe zowel de effectiviteit van dat bestel als het vertrouwen erin kan worden hersteld. In de jaren zestig van de vorige eeuw waren soortgelijke crisisverschijnselen waar te nemen. Toen werd er voor vernieuwing van de democratie sterk

gekeken naar het buitenland. In de Partij van de Arbeid werd vooral het Verenigd Koninkrijk en het 'Westminstermodel' van democratische afwisseling tussen twee grote partijen als voorbeeld gezien. Dat leidde tot het pleidooi voor stembusakkoorden.

In het nieuwe D'66 werd gekeken naar de Verenigde Staten en Frankrijk en werd gestreefd naar een Nederlandse variant van een presidentieel stelsel. Dit nam de vorm aan van het pleidooi voor een gekozen minister-president en een daarbij horend districtenstelsel.

Dat zouden wij vandaag niet zo gemakkelijk meer doen; de polarisatie in de VS en het optreden van president Trump zijn moeilijk als lichtend voorbeeld te zien. Hetzelfde geldt intussen voor Frankrijk, dat een president kent die in een politiek vacuüm opereert. Ook Westminster is niet echt een inspirerend voorbeeld, het bestel functioneert er vooral sinds de Brexit nogal zwakjes.

Duitsland leek jarenlang de uitzondering op de regel in termen van stabiliteit, maar ook daar hebben verharding en verbroekeling intussen hun schadelijke werk gedaan. Radicaal rechts is bovendien geen verschijnsel meer van voormalige Oost-Duitse Länder, maar verspreidt zich intussen over heel Duitsland.

Ook nu wordt er gediscussieerd over het herstel van vertrouwen en effectiviteit. Om te beginnen over het idee van een gemoderniseerde terugkeer naar wat door Arend Lijphart werd gedoopt als de 'pacificatiedemocratie' – in het Engels iets neutraler betiteld als 'consociational democracy'.² Daarbij treden de vier grootste democratische partijen gezamenlijk op als deelnemers aan de regering en wordt de oppositionele rol toegekend aan het parlement als zodanig, meer dan aan de niet meeregerende Kamerfracties. Dat houdt een grote vrijheid tot het uiten van kritiek in, ook van meeregerende partijen.

Naast D66, VVD en CDA zou dan Progressief Nederland (of als men wil: GroenLinks-PvdA) deel moeten uitmaken van het kabinet.

Dit artikel leent zich niet voor een grondige uitwerking van dit idee, maar ik noem het alleen als mogelijk alternatief. Duidelijk zal zijn dat aan zulke 'restaurantie' voor- en nadelen vastzitten. Is, bijvoorbeeld, een pacificatiedemocratie mogelijk zonder de bijbehorende verzuiling van maatschappelijke groeperingen? Komt er in de praktijk voldoende terecht van oppositie vanuit de volle breedte van het parlement? En, niet de minste: is zo'n vierpartijencoalitie in staat tot effectief regeren?³

Minderheidscoalitie als uitweg

Wat nu als alternatief wordt beproefd is een minderheidscoalitie. De kabinetsformatie van 2025/26 dreigde immers al aanstonds aan het begin in een impasse terecht te komen. De VVD wilde niet alleen geen samenwerking meer met de PVV van Geert Wilders, maar evenmin met GroenLinks-PvdA, dat zo ongeveer werd aange-

Fragmentatie van politieke partijen is een verschijnsel dat zich ook buiten Nederland voordoet, maar bij ons is dat fenomeen een grotere last geworden dan elders

merkt als een links-extremistische groepering. Alsof zij daarmee het samengaan van PvdA en GroenLinks zou weten tegen te houden. Het leek wel wat op de weerstand van de PvdA in de jaren zeventig tegenover de fusie-in-wording bij het CDA: die bleek net zo vergeefs. D66 wilde weer geen samenwerking met JA21.

Informateur Koolmees had eigenlijk al de mogelijkheid geopend van een minderheidskabinet, waarbij D66 en CDA zouden moeten kiezen tussen VVD en GroenLinks-PvdA. Onder begeleiding van twee informateurs, Wijers en Buma, werden D66 en CDA geacht te werken aan een gezamenlijk programmastuk waarna gekeken moest worden naar de meest gerede bondgenoot.

Wijers vertrok voortijdig na kwaadaardige publicaties in *NRC*; de formatie werd nu begeleid door alleen Sybrand Buma. Het werd uiteindelijk de keuze voor samenwerking met de VVD en dus voor een minderheidskabinet. Dat laatste minder uit overtuiging dan uit noodzaak.

Scepsis in de politieke wetenschap

Vraag is natuurlijk: is zo'n minderheidscoalitie levensvatbaar en kan zij bijdragen aan herstel van vertrouwen en effectiviteit? De klassieke politieke wetenschap heeft in het algemeen weinig goede woorden over voor de constructie van minderheidskabinetten.⁴ Kenmerkend is het citaat: 'Minority governments are often 'crisis' governments, coming to power when no majority can be found.' Zo spreken Taylor en Herman er in 1971 over, maar het lijkt wel of zij het over het kabinet-Jetten hebben.

De Italiaanse politicoloog Giovanni Sartori is nog negatiever en spreekt in 1976 van '(D)isguised coalitions and transitional caretaker governments.' Samenvattend concludeert de belangrijkste onderzoeker van dit verschijnsel, de Amerikaans-Noorse Kaare Strøm, in 1990 tot minderheidskabinetten als resultaat van 'failed interparty negotiations'. Zo luidt volgens hem in elk geval de 'conventional wisdom'.

Verstandig is wel om onderscheid te maken tussen wat Strøm noemt, 'formal minority cabinets' en 'substantive minority cabinets'.⁵ De eerste hebben weliswaar ministers die een

minderheid van het parlement representeren, maar zij beschikken over een min of meer vaste gedoogpartner. De laatstgenoemde hebben geen afspraken vooraf met andere partijen in het parlement. Dat zijn de 'echte' minderheidskabinetten.

Strøm wijst er, met zijn Scandinavische ervaring, op dat in de kritiek op minderheidskabinetten weinig rekening wordt gehouden met

De klassieke politieke wetenschap heeft in het algemeen weinig goede woorden over voor de constructie van minderheidskabinetten

de normaliteit van minderheidskabinetten en -coalities in landen als Noorwegen, Zweden en Denemarken. Wel is uit zijn analyse af te leiden dat in de meeste landen, inclusief de Scandinavische, de voorkeur uitgaat naar minderheidskabinetten van één partij boven coalities, laat staan minderheidscoalities.

Een actueel voorbeeld daarvan is het huidige minderheidskabinet van de PSOE in Spanje onder leiding van Pedro Sanchez. Zweden kende decennialang een minderheidskabinet van sociaal-democraten, met legendarische leiders als Tage Erlander en na hem Olav Palme.⁶

Bij nadere bestudering van de literatuur vallen twee condities op als kenmerkend voor stabiele minderheidskabinetten. Ten eerste: het eenpartij-kabinet wordt gevormd door een groepering die in het midden staat tussen stromingen die elkaar van elke samenwerking uitsluiten. In Spanje tussen nationalistisch rechts en de regionale partijen. In Zweden tussen communisten (intussen radicaal-links) enerzijds

en burgerlijke partijen aan de rechterkant. In Zweden is het intussen ingewikkelder geworden dankzij de opkomst van de populistische Zweden Democraten. Ten tweede: het zwaartepunt in de vormgeving van beleid en vooral wetgeving vindt plaats in het parlement en niet in de regering. Bijkomstige voorwaarden zijn, althans in Scandinavië, het ontbrekende of ongebruikte recht van Kamerontbinding, alsmede het ontbreken van een Eerste Kamer.⁷

De blik in het buitenland en bij de politico-logie levert geen erg bemoedigend beeld op wat betreft de levenskansen van het kabinet-Jetten. Zeker weten doe je het nooit en de vindingrijk-

In Noorwegen, Zweden en Denemarken zijn minderheidskabinetten heel normaal, maar vaak wel met maar één partij

heid van politici moet nooit worden onderschat. Niettemin zie ik zeven redenen waarom het minderheidskabinet-Jetten weinig levenskansen heeft, ten dele om algemene redenen, ten dele om redenen die specifiek *dit* minderheidskabinet betreffen.

Zeven negatieve indicatoren

Zoals eerder al eens door Lijphart, maar ook door Hans Daalder is opgemerkt⁸, Nederland mist de politieke cultuur waarin het minderheidskabinet tot wasdom kan komen, zoals die wel is gegroeid in de Scandinavische landen. Die landen kennen eigenlijk maar één polariteit in de politiek, de sociaaleconomische.

Wij hebben van meet af aan daarnaast en daartegenover de polariteit van christelijk versus seculier gekend, inmiddels omgevormd tot conservatief-progressief. De verzuilingsgeschie-

denis heeft politici in ons land gestimuleerd de oplossing van politieke vraagstukken in 'topconferenties'⁹ te zoeken in plaats van in brede parlementaire discussies. De permanente topconferentie is de regering en dan nog op basis van een periodiek terugkerende 'top' in de vorm van de kabinetsformatie. Het regeren wordt in een regeerakkoord gepropt in plaats van in parlementaire akkoorden met deelname van belangenorganisaties, zoals in Zweden.

In de tweede plaats kunnen de partijen van het midden niet zeker zijn dat de partijen aan de flanken elkaar zullen uitsluiten van enige vorm van samenwerking, zoals dat in de Scandinavische landen (minstens tot voor kort) gebruikelijk is geweest.¹⁰ Hier lopen wij eerder het risico dat een situatie ontstaat als in de Duitse Weimarrepubliek, waar radicaal-links (KPD) en radicaal-rechts (NSDAP) onbekommerd samen optrokken als zij het midden konden saboteren. Bij ons werkten in 2021 Wilders en alle fracties van links samen in hun poging premier Rutte weg te krijgen; het midden raakte onmiddellijk de draad kwijt.

De derde contra-indicatie is gelegen in de gebrekkige hechtheid van de minderheidscoalitie zelf. De ironie is dat een minderheidscombinatie van alleen D66 en CDA meer kans op duurzaam samenwerken had gehad dan de combinatie met de VVD erbij. Er werd gezegd dat een kabinet van D66 en CDA een te kleine minderheid vormde. De ervaring van Zweden laat zien dat het met zulk een minderheid best had gekund.¹¹

Nu lieten de twee zich een financieel kader door de VVD opdringen, zoals dat in 2002 Gerrit Zalm ook al was gelukt bij het eerste kabinet-Balkenende. Behendig gedaan, maar desastreus als er een compromis moet worden gezocht met GroenLinks-PvdA. Elk reëel akkoord met links scheurt het regeerakkoord nu onvermijdelijk

doormidden. Je kunt ook zeggen: het regeerakkoord schept veel te weinig handelingsruimte voor het kabinet en voor de individuele ministers. Minister Hans Vijlbrief van Sociale Zaken deed er onmiddellijk ervaring mee op in zijn contact met de parlementaire oppositie en vakbeweging.

Vierde probleem: de toestand van ons tweekamerstelsel. Op zichzelf hoeft het tweekamerstelsel een minderheidskabinet niet in de weg te zitten. Het kan in Spanje en het kon, zolang daar een senaat bestond, ook in Noorwegen en Zweden. Het Nederlandse probleem is dat de samenstelling van Tweede en Eerste Kamer met elkaar strijden.

In de Tweede Kamer kan een minderheidskabinet met het huidige regeerakkoord het best het overleg zoeken met rechts om aan een

kunnen voortzetten in de Eerste Kamer. Is het vreemd om te verwachten dat dit wat veel geverg'd is van het kabinet?

Als al gezegd, gemeenschappelijk overleg en besluitvorming over belangrijke wetgevingsprojecten en beleidsvragen zullen pas echt vormkrijgen, als het kabinet die overlaat aan de Tweede en Eerste Kamer. Dit is de vijfde kwestie. Natuurlijk beschikt de coalitie over het initiatief. Dat draagt echter alleen vrucht als aan de ene kant elke minister de ruimte krijgt flexibel te bewegen en anderzijds de Kamers ruimte krijgen om zelf vorm te geven aan het wets- of beleidsproject.

Parlementaire behandeling van voorstellen leiden derhalve tot een 'permanente kabinetsformatie'.¹³ Dat duurt tot aan het einde van de mandaatsperiode. Dat kan nooit slagen met een dichtgetimmerd regeerakkoord en helemaal niet met een financieel kader dat de belangrijkste besluiten muurvast heeft gelegd.

Zesde contra-indicatie: lange-termijn beleidsvragen worden in de Scandinavische landen niet primair aangepakt door het toevallige kabinet, maar door breed samengestelde 'staatscommissies' of door parlementaire commissies die niet alleen uit leden van het parlement bestaan.¹⁴ De regering zal hun voorstellen in beginsel overnemen. Dat verschijnsel kennen wij weliswaar ook, maar er zijn twee problemen mee. Staatscommissies kunnen hier voortreffelijke rapporten leveren, zoals dat van de commissie-Van Zwol over het vraagstuk van de migratie¹⁵, maar vervolgens schept zo'n rapport blijkbaar geen enkele verplichting.

Nu kan je je dat nog voorstellen, als het om een staatscommissie gaat met louter deskundigen, zoals dat het geval was met de staatscommissie-parlementair stelsel (de commissie-Remkes, 2017) of de staatscommissie rechtsstaat (de commissie-Kummeling, 2022), die bovendien

D66 en CDA lieten zich een financieel kader door de VVD opdringen, zoals dat in 2002 Gerrit Zalm ook al was gelukt bij het eerste kabinet-Balkenende

meerderheid te komen, JA21 en SGP voorop. In de Eerste Kamer is onvermijdelijk de steun nodig van GroenLinks-PvdA en Volt, ondanks het rechtse karakter van het kabinet. Dat wordt een enorme spreidstand. Bovendien kan, na de statenverkiezingen in 2027 in de Eerste Kamer weer alles anders zijn.

De VVD hoopt dan op een zwenking naar rechts, maar dat kon wel eens een sterk staaltje wishfull thinking blijken. Tot die tijd werkt alleen overeenstemming in de Tweede Kamer met een 'oversized majority'¹² van de coalitie met zowel GroenLinks-PvdA als JA21; die zou zich dan

geen panklare wetsvoorstellen formuleerden. Er moet dan meer worden gedacht aan de klas-sieke staatscommissies zoals wij die ooit ken-den: geleid door de naastbetrokken minister en met politieke en deskundige vertegenwoordi-gers uit de belangrijkste partijen. Het besluit tot instelling zou dan bovendien, in tegentelling tot wat bij ons gewoonte is, niet door de rege-ring maar door de Tweede Kamer moeten wor-

Dit kabinet heeft de sfeer fors bedorven door het pensioen-akkoord van 2019 in de prullenmand te gooien en sociale partners te schofferen

den genomen. Formeel houdt de Kamer de bevoegdheid zo'n advies niet over te nemen, maar zij bindt zich wel moreel aan zo'n advies.

Een ander probleem is dat onze Tweede Kamer heeft afgeleerd daar met een aantal leden zelf zitting in te nemen, zoals zij dat tot de jaren zeventig wel deed. Zij en haar leden willen immers onafhankelijk blijven. Weliswaar on-verstandig, maar dat is de parlementaire wijsheid van vandaag. Een minderheidscoalitie zou niettemin niet zo 'onafhankelijk', of liever vrij-blijvend, met adviserende commissies mogen omgaan.

Dit kabinet heeft alvast de sfeer fors bedorven door het pensioenakkoord van 2019 in de prullenmand te gooien en sociale partners te schofferen. Dat kan het zich in zijn situatie juist helemaal niet veroorloven. Gegeven het belang van zulk akkoord, zou een kabinet eerst terug moeten naar de betrokken partners in het akkoord alvorens te besluiten tot wijziging of op-zegging ervan.

Ten slotte en ten zevende, het had gescheeld — dat leert de Deense ervaring¹⁶ — als de partijen die nu de coalitie vormen zich hadden kunnen beroepen op een stembusakkoord, zelfs al leverde het hun geen parlementaire meerderheid op. Zij hadden zich gesteund kunnen weten door een grote minderheid onder de kiezers en het had hun koers meer kracht gegeven. Wie weet, had het zelfs een politieke meerderheid opgele-verd, al lijkt mij dat niet waarschijnlijk. Die kans hebben zij in elk geval laten liggen.

Tijd voor experimenten is voorbij

In de kabinetsformatie stonden partijen voor een belangrijk dilemma. Gelet op de benarde situatie van de parlementaire democratie in Ne-derland moest misschien wel worden gedacht aan een experiment dat kans had vastgeroeste verhoudingen te doorbreken, ook al kan je je af-vragen of een minderheidskabinet daarvoor het juiste experiment was.

Aan de andere kant staat de bedreigende internationale toestand met rampzalige oor-logen aan de grenzen van Europa, zo niet daar overheen. Dit is niet direct een context waarin politieke experimenten voor de hand liggen. Ook al zou het niet gemakkelijk zijn geworden, in zo een urgente situatie had een kabinet van D66, CDA, VVD en Progressief Nederland heel wat meer voor de hand gelegen. In september 1939, onder de dreiging van een nieuwe wereld-oorlog, was er het besef dat brede samenwer-king moest worden georganiseerd. Het leidde tot een kabinet waarin de SDAP, voor het eerst in haar bestaan, werd opgenomen naast liberale en christelijke partijen.

Het kan alsnog. Een brede coalitie lost niet onmiddellijk alle problemen met de democra-tie op, maar het besef van urgentie wordt er wel door vergroot, zowel in het parlement als bij de bevolking. Het zal moeten leiden tot wijziging

van het financiële kader van het coalitieakkoord. Dat is nu onevenredig sterk bepaald door de VVD, mede dankzij zwakke onderhandelaars in de andere twee partijen.

Ook de prioriteiten van een breed kabinet kunnen niet helemaal dezelfde zijn als die van het huidige minderheidskabinet. Belangrijker dan dat alles is de bereidheid om onnodige polarisatie opzij te zetten en met een brede coalitie aan het werk te gaan. Zeker is het niet, maar hopelijk blijkt dat een weg naar betere democratische verhoudingen.

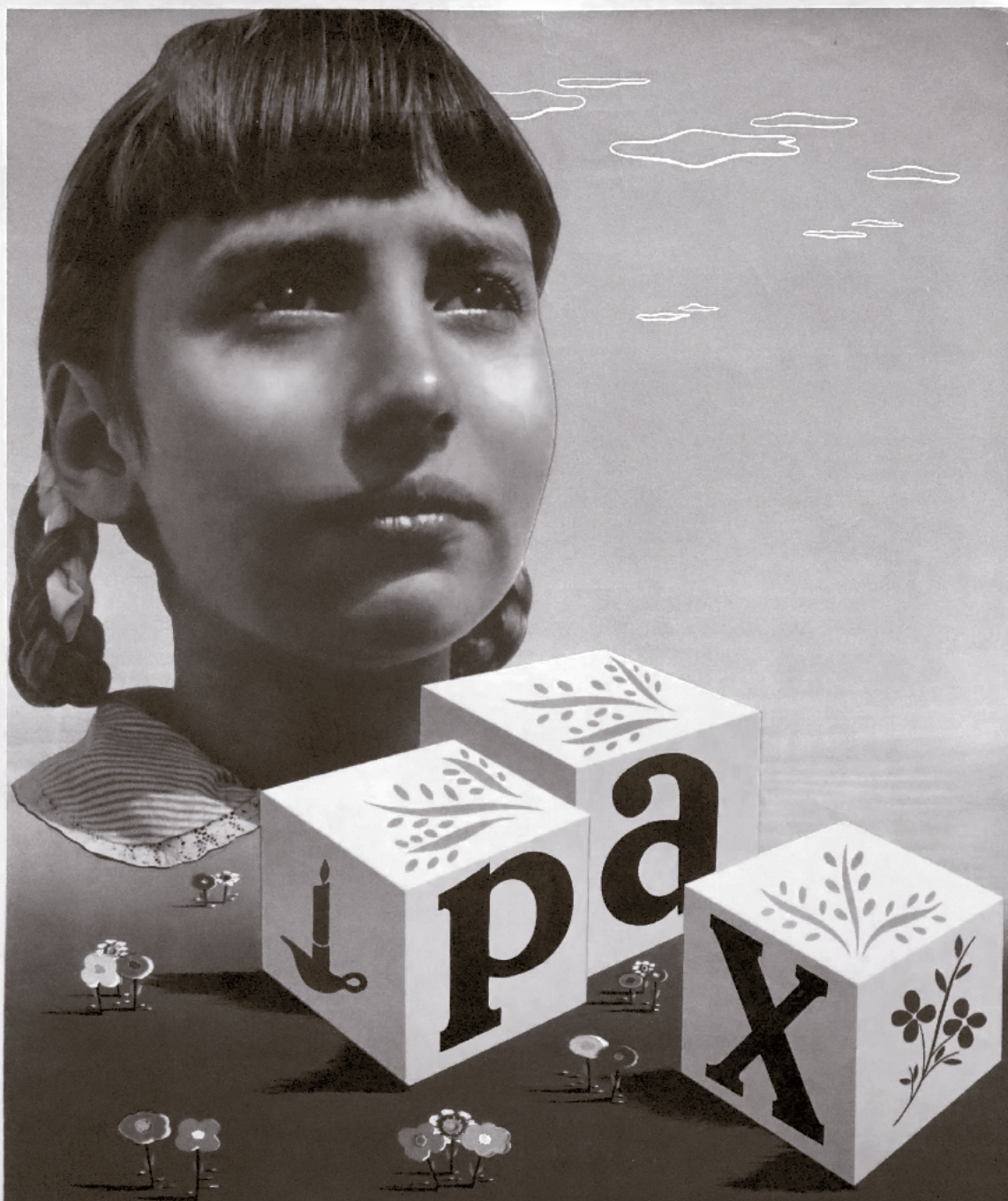
Noten

- 1 Het hiernavolgende betoog over de drievoudige crisis is een samenvatting van wat uitvoeriger is besproken in: Joop van den Berg (2022). *Humeurig volk, verkrampde politiek en hoe het anders kan*. Amsterdam: Prometheus, 27 – 57.
- 2 Arend Lijphart (1968). *Verzuiling, pacificatie en kentering in de Nederlandse politiek*. Amsterdam: DeBussy. Nederlandstalige bewerking van: *The Politics of Accommodation: Pluralism and Democracy in the Netherlands* (1968). Berkeley: University of California Press.
- 3 Lijphart legt in zijn boek een nauw verband tussen zulk een ‘consociational democracy’ en verzuiling in politiek en maatschappij. Toch is daarmee geen bewijs geleverd voor de noodzaak van verzuiling om dit type democratie te doen slagen. België en Zwitserland en, tot op zekere hoogte, Oostenrijk zijn voorbeelden van soortgelijke systemen zonder ‘bijbehorende’ verzuiling. Op dit mogelijke herstel van een democratie waarin alle grote stromingen meeregeren hoop ik elders grondiger in te gaan.
- 4 De citaten die volgen zijn alle afkomstig uit Kaare Strom (1990). *Minority Government and Majority Rule*. New York: Cambridge University Press, 10–15.
- 5 Strom, *Minority Governments*, 94–96.
- 6 Torbjörn Bergman (2006). ‘Sweden: When Minority Cabinets are the Rule and Majority Coalitions the Exception’, in: Wolfgang Müller and Kaare Strøm (ed.). *Coalition Governments in Western Europe*. Oxford: Oxford University Press, 192–230.
- 7 Bergman, ‘Sweden’, 199–204.
- 8 Geciteerd in Strøm, *Minority Government*, 12.
- 9 De term is afkomstig van Lijphart. Hij omschrijft die als een van de ‘spelregels’ van de Nederlandse politiek in *Verzuiling, pacificatie en kentering*, 119–120.
- 10 Bergman, ‘Sweden’, 194–197.
- 11 Bergman, ‘Sweden’, tabel 6.1a, 196. Aldaar blijkt dat vooral sociaal-democratische minderheidskabinetten konden worden gevormd die de vaste steun hadden van 161 (1995), resp. 131 (1998) zetels op een totaal van 349 zetels die de ‘Rikstag’ als geheel telt.
- 12 De term is van Lijphart. Over het belang ervan: Arend Lijphart (1984). *Democracies: Patterns of Majoritarian and Consensus Government in Twenty-One*

Countries. New Haven/Londen: Yale University Press, 104; Arend Lijphart (1999). *Patterns of Democracy: Government Forms and Performance in Thirty-Six Countries*, New Haven/Londen: Yale University Press, 200–214.

- 13 Een fraaie omschrijving van Jesse Klaver, die daarmee zijn scepsis over de slagingskans van het kabinet-Jetten uitte.
- 14 Bergman, 'Sweden', 201.
- 15 *Gematigde groei. Rapport van de staatscommissie demografische ontwikkelingen 2050*, Den Haag 2024.
- 16 C. Smit (2025). *Minderheidskabinetten in Nederland en Denemarken*. Amsterdam: Boom.

*Winnaar van de Poster of the Year ontwerpwedstrijd georganiseerd door de VN in 1948,
door de Argentijn Armando Peaz Torres.*

UNITED NATIONS

Europa, het mondiale Zuiden en een andere wereldorde

De internationale rechtsorde is kapot, maar haar opgeven is geen optie. Europa en het mondiale Zuiden zouden het initiatief kunnen nemen een nieuwe wereldorde te bewerkstelligen. Om dat te laten slagen moet Europa eerst geloofwaardig worden. Zuidelijke landen houden Europa verantwoordelijk voor de wereldorde van de afgelopen tachtig jaar, die Westerse belangen meer heeft gediend dan die van het Zuiden.

JAN PRONK

*Voormalig minister, onder meer van Ontwikkelingssamenwerking
en van Volkshuisvesting en Ruimtelijke Ordening*

Het jaar 2025 is het jaar waarin de internationale rechtsorde definitief aan haar eind kwam. De voortekenen waren al lang zichtbaar, maar de drastische ommekeer in de Amerikaanse politiek na de machtsovername door Trump gaf de doorslag. Alom wordt gespeculeerd over de gevolgen en over mogelijkheden om erger te voorkomen. Hoe kunnen de veiligheid, vrijheden en welvaart van Europa overeind blijven nu de grootmachten Verenigde Staten, Rusland en China zich in onderlinge confrontaties en bij conflicten met andere landen weinig gelegen laten liggen aan beginselen van internationaal recht?

In beschouwingen daarover raakt de rol van het mondiale Zuiden onderbelicht. Dat is vreemd, want in dat Zuiden leeft, zelfs wanneer China niet wordt meegeteld, het overgrote deel van de wereldbevolking. Gaat het in de nieuwe wereldverhoudingen alleen om een machtsspel tussen de VS, China, Rusland en Europa, zonder rekening te houden met de belangen van het Zuiden, of bieden de gewijzigde verhoudingen voor dit deel van de wereldbevolking juist nieuwe kansen?

Ik wil die vraag als volgt uiteenrafelen met de volgende deelvragen. In hoeverre heeft het mondiale Zuiden baat gehad bij de huidige internationale rechtsorde? Meer of minder dan het Westen? Wordt het Zuiden meer of minder dan het Westen geschaad door de afbraak van die rechtsorde? Hoe kan het Zuiden profiteren van een nieuwe orde? Welke rol kan dat Zuiden spelen bij herstel dan wel hervorming van de rechtsorde?

Na 1945

Terug naar 1945, toen de Verenigde Naties werden opgericht. Dat vond plaats in San Francisco, de Verenigde Staten. Onder de eerste ondertekenaars bevonden zich destijds staatkundig onaf-

hankelijke landen in het Zuiden van de wereld: bijna alle landen in Centraal en Zuid-Amerika, enkele in het Midden-Oosten (Turkije, Iran, Irak, Egypte en Saudi-Arabië), twee in Afrika (Ethiopië en Liberia), en de Filipijnen. Ook India tekende, maar haar inwoners golden als niet onafhankelijke onderdanen van het Britse Rijk.

Met de oprichting van de VN werd beoogd veiligheid, stabiliteit en wereldvrede te verzekeren. De nationale soevereiniteit van alle landen zou worden gerespecteerd. Conflicten zouden niet meer op het slagveld worden uitgevochten maar aan de onderhandelingsstafel worden opgelost. Anders dan na de Eerste Wereldoorlog waren de overwinnaars van de Tweede Wereldoorlog bereid macht te delen met anderen.

In feite stond 'transnationaal' voor: Westers kapitaal, Westerse technologie, Westers eigendom en Westers management

Dat gold ook voor Amerika, dat in vele opzichten het machtigste land van de wereld was geworden: militair, technologisch, economisch en politiek. Die bereidheid tot machtsdeling leidde tot de instelling van de Veiligheidsraad, waarin de permanente leden Amerika, de Sovjet-Unie, het Verenigd Koninkrijk, Frankrijk en China een veto-positie kregen en enkele andere landen (eerst zes, nu tien) bij toerbeurt zitting kregen. Gekozen landen uit het Zuiden hadden binnen de Raad dezelfde rechten als niet-permanente leden uit het Noorden. Zij hadden geen veto-recht. Dat bleef voorbehouden aan Oost en West.

Parallel aan de besprekingen over de oprichting van de Verenigde Naties hadden onderhandelingen plaatsgevonden over een nieuwe

internationale economische orde, die stabiliteit moest brengen in de wereldeconomie. Die had na de Eerste Wereldoorlog geleden onder monetaire instabiliteit, handelsprotectionisme en massale werkloosheid. Daar moest een eind aan komen door de instelling van een wereldwijd Internationaal Monetair Fonds (IMF) dat toezicht hield op de wisselkoersen van de lidstaten en dat kredieten kon verstrekken wanneer een land in moeilijkheden kwam.

Monetaire stabiliteit zou worden verzekerd met behulp van een vaste omwisselingskoers tussen het goud en de dollar, de valuta van het machtigste land van de wereld. Parallel daaraan werd de Wereldbank opgericht. Die zou investeringen financieren die noodzakelijk waren voor wederopbouw en economische groei. Het ging in eerste instantie om Westerse landen, maar toen hun naoorlogs herstel op gang gekomen was en men zich voor financiering van infrastructuurle investeringen kon wenden tot de kapitaalmarkt, ging de aandacht van de Wereldbank uit naar de economische ontwikkeling van landen in het Zuiden.

De onderhandelingen hierover waren in 1944 afgerond in Bretton Woods, eveneens in de Verenigde Staten. Ook in de Bretton Woods-instellingen werd de macht gedeeld: alle landen konden meebeslissen naar rato van een toegekend quotum. Maar de quotaverhoudingen waren zo vastgesteld dat de meerderheid van het Westen was gewaarborgd. Inspraak van het Zuiden was nagenoeg nihil.

Net als andere landen hadden ontwikkelingslanden het recht de waarde van hun valuta te devalueren of revalueren, na goedkeuring door de Board van het IMF, maar daarin hadden Westerse landen de meerderheid. Hun visie op wat goed was voor de ontwikkeling van het Zuiden gaf de doorslag. De Wereldbank verstrekke leningen onder voorwaarden die gezamenlijk

waren overeengekomen, maar ook in die gezamenlijkheid had het Westen alles te vertellen.

Het was de bedoeling dat dit stelsel gecomplementeerd zou worden door een internationale handelsorganisatie (ITO), om de wereldhandel te stabiliseren en stimuleren. Maar de VS vreesden dat dit tot beperking van internationale vrijhandel zou leiden en gingen niet akkoord. Uiteindelijk kwam in 1947 alleen een verdrag tot stand om door middel van onderhandelingen de hoge invoerrechten af te breken die landen tijdens de crisis van de jaren dertig hadden ingevoerd om hun economie te beschermen: de General Agreement on Tariffs and Trade (GATT). Dat verdrag berustte op drie uitgangspunten: non-discriminatie, wederkerigheid en transparantie. Die waren in ieders belang. Landen mochten hun economie beschermen met een hoger tarief, althans na overleg met de handelspartners en die mochten tegenmaatregelen nemen, mits proportioneel.

De achtereenvolgende onderhandelingsrondes waren succesvol: na veertig jaar was de wereldhandel geliberaliseerd. Het Zuiden was daar gedeeltelijk bij gebaat: vrijheid gedijt bij gelijkheid, maar bij ongelijkheid profiteert een sterker land in het Noorden meer van lage importtarieven van een zwakkere partner in het

Na 1945 mochten alle landen zich beschermd achten door recht

Zuiden dan omgekeerd. Naarmate de tarieven daalden namen niet-tarifaire handelsbelemmeringen toe. Sterke Westerse landen hadden meer mogelijkheden om die op te leggen dan landen in het Zuiden.

Bovendien kwamen belangrijke sectoren – grondstoffen, landbouw, het dienstenverkeer – binnen de GATT niet aan bod. Wat grondstoffen

betreft was het Zuiden vooral geïnteresseerd in stabilisatie en geleidelijke toeneming van de exportinkomsten, maar onderhandelingen daarover leidden tot niets. Op het gebied van de landbouw konden de VS en Europa lang doorgaan met wederzijdse beschermingsmaatregelen. Die troffen vooral het Zuiden. In het dienstenverkeer (banken, verzekeringen, patenten, transport, communicatie en informatie) domineerden Westerse ondernemingen. Deze kregen in de genoemde sectoren en in de land- en mijnbouw een transnationaal karakter, omdat zij wereldwijd opereerden en zich steeds meer aan nationale regulering konden onttrekken. In feite stond 'transnationaal' voor: Westers kapitaal, Westerse technologie, Westers eigendom en Westers management.

Daarnaast werden VN-organisaties in het leven geroepen voor andere thema's, zoals Voedsel en Landbouw (FAO), Onderwijs en Cultuur (UNESCO), Gezondheid (WHO), Vluchtelingen (UNHCR) en Handel en Ontwikkeling (UNCTAD), terwijl enkele bestaande organisaties, zoals voor Arbeid (ILO), onder de VN-paraplu werden gebracht.

Afgebakende invloedssferen

De rechtsorde die aldus vorm kreeg was ambitieus. Voor het eerst in de geschiedenis kwamen verdragen tot stand die golden voor alle landen. Op breed terrein – veiligheid, handel, financiën, ontwikkeling – werden afspraken gemaakt, procedures vastgelegd en instellingen gecreëerd die toezagen op naleving en die sancties konden opleggen. Het was een doorbraak. Tot dan gold politiek, economisch en militair het recht van de sterkste: macht boven recht, politiek zowel als economisch. Maar na 1945 mochten alle landen zich beschermd achten door recht.

Dat in de nieuwe internationale orde macht niet meer ongebreideld was, maar door rechtsregels werd beperkt, kon echter pas worden

afgesproken toen de grootmachten erop mochten vertrouwen dat hun veiligheid en die van landen in een nabije omgeving die zij als hun invloedssfeer beschouwden, niet zou worden aangetast door agressie van andere grootmachten. Om hun eigen belangen te beschermen en die van de anderen te respecteren sloten Amerika,

Sinds het Verdrag over de Rechten van de Mens in 1948 hebben alle mensen over de hele wereld gelijke rechten en overal ter wereld zijn mensen belangrijker dan staten

de Sovjet-Unie en het Verenigd Koninkrijk, de overwinnaars van de Tweede Wereldoorlog, na onderhandelingen in 1945 in Jalta een akkoord waarmee zij hun invloedssferen wederzijds afbakenden.

Zo'n akkoord heeft niets te maken met recht, maar alles met macht en veiligheid. Doch dit veiligheidspact tussen de grootmachten opende de weg naar een akkoord over een wereldwijde rechtsorde en een wereldwijde economische orde. Zonder Jalta waren San Francisco en Bretton Woods niet mogelijk geweest.

Die rechtsorde werd geleidelijk uitgebouwd met verdragen en instellingen op andere terreinen, zoals milieu en klimaat. Het stelsel had tekortkomingen, zoals de eenzijdige samenstelling van de Veiligheidsraad. Het werd ook vaak geschonden, juist door permanente leden van die Raad. Maar er werden ook successen geboekt. Tussen de grootmachten rezen conflicten, maar die leidden niet tot een Derde Wereldoorlog. Die te voorkomen was eigenlijk het hoofddoel van de nieuwe orde. De kans dat na

de Tweede Wereldoorlog een oorlog zou uitbreken tussen Amerika en het Verenigd Koninkrijk enerzijds en de Sovjet-Unie anderzijds was reëel. Aan beide kanten stuurden bepaalde belangengroepen daarop aan. Maar de overeenkomsten van Jalta en San Francisco hielden stand.

Dat succes had een keerzijde: binnen de eigen invloedsfeer konden de VS en de Sovjet-Unie ongehinderd opereren om hun macht te consolideren. Dat betekende Sovjet-overheersing van Centraal-Europese landen die slechts in naam onafhankelijk waren, Amerikaanse militaire ba-

Teksten van verklaringen en resoluties waren veelbelovend, maar zij bleven vaak een dode letter of werden halfhartig tot uitvoering gebracht

ses over de hele wereld, covert-operaties buiten eigen grenzen en interventies in landen waarbinnen ontwikkelingen plaatsvonden die niet naar de zin waren van een van de grootmachten. Vietnam, Afghanistan, Zaïre, Chili, Iran en andere landen in het Zuiden werden het slachtoffer, soms van een massale invasie, soms door regime change van buitenaf.

Na Hiroshima en Nagasaki (beide nog in 1945) viel er echter geen derde atoombom. Dat was het tweede essentiële succes van de nieuwe rechtsorde. Onderhandelingen resulteerden in akkoorden om de nucleaire bewapening te beheersen. De verspreiding van massavernietigingswapens die de hele wereld konden treffen, werd beperkt. De Cubacrisis, die ontstond toen de Sovjet-Unie zich begaf binnen de invloedsfeer van de Verenigde Staten, werd politiek opgelost en leidde niet tot een kernoorlog.

Een derde verworvenheid van de nieuwe orde was dat naast de pijler van de nationale soevereiniteit een tweede pijler tot stand kwam: het Verdrag over de Rechten van de Mens (1948). In essentie kwam het erop neer dat alle mensen, zonder onderscheid naar ras, geloof, geslacht of anderszins, gelijke rechten hadden, zowel onderling als tegenover hun overheid. Die moest hun rechten respecteren en beschermen. Zo niet, dan kon zij daarover binnen het kader van de VN worden aangesproken. Het waren doorbraken in de beschaving: alle mensen over de hele wereld hebben gelijke rechten en overal ter wereld, in Oost, West en Zuid, zijn mensen belangrijker dan staten.

Deze drie successen zouden zonder de VN nooit zijn geboekt. Dat gold ook voor een vierde succes: binnen niet meer dan drie decennia waren bijna alle voormalige koloniën onafhankelijke natiestaten geworden. Dat was een onvermijdelijk gevolg van de oprichting van de VN. Dat geen enkel land een ander mocht aanvallen of bezetten gold immers niet alleen voor Duitsland, Italië en Japan, de agressoren van de Tweede Wereldoorlog, maar ook voor Westerse landen die andere hadden gekoloniseerd. Soms vond de bevrijding van het koloniale juk plaats op een vreedzame manier, soms ging die gepaard met strijd. Maar wanneer een voormalige kolonisator tegenstribbelde, zoals Nederland over Indonesië, werd die vanuit de VN tot de orde geroepen.

Het mondiale Zuiden

Zo ontstond een grote groep voormalige koloniën in het Zuiden van de wereld, een 'Derde Wereld', naast die van Oost en West. Zij zochten een eigen weg en verklaarden zich op een conferentie in Bandung, Indonesië (1955), politiek en ideologisch niet gebonden aan Oost of West. Binnen de VN traden zij gezamenlijk op als de

Groep van 77, naar hun aanvankelijke aantal. Dat aantal werd in de loop der jaren groter. Het is nu verdubbeld, met samen bijna twee-derde van de wereldbevolking.

Alleen al door haar getal kreeg deze groep steeds meer invloed in de organen van de Verenigde Naties. Zo werd onder hun invloed het concept van de mensenrechten uitgebreid, zodat niet alleen burgerlijke en politieke rechten en vrijheden eronder vielen, maar ook sociaaleconomische rechten. Bevordering van de ontwikkeling van deze landen via internationale ontwikkelingssamenwerking werd een hoofdthema van de activiteiten van VN-organisaties.

Door de VN werden na 1960 drie ontwikkelingsdecennia uitgeroepen. Voor elk daarvan werd door de Algemene Vergadering van de VN een strategie overeengekomen die moest resulteren in een versnelde sociaaleconomische ontwikkeling van het Zuiden. Soms kregen groepen ontwikkelingslanden een voorrangspositie, zoals preferentiële handelstarieven, ontwikkelingshulp in de vorm van giften of een speciale behandeling van minst ontwikkelde landen, eilandeconomieën en landen zonder toegang tot de zee. Dat was zonder de nieuwe rechtsorde niet gelukt.

De ontwikkelingslanden wilden meer en bepleitten een Nieuwe Internationale Economische Orde (NIEO). De principes en regels die in 1945 waren overeengekomen hielden volgens hun te weinig rekening met de behoeften van arme landen. Die waren dan wel staatkundig onafhankelijk, maar konden in economisch opzicht weinig profiteren van de verworven zelfstandigheid. De internationale verhoudingen waren nog steeds ongelijk en ontwikkelingslanden stuitten op neokoloniale hindernissen. Vervolgens namen zij het initiatief tot VN-onderhandelingen over NIEO. Deze werden in 1975

met succes afgerond, maar operationele stappen bleven uit.

Inmiddels was een nieuw platform ontwikkeld, de VN-organisatie voor Handel en Ontwikkeling (UNCTAD). Daarbinnen werd onderhandeld over economische onderwerpen die belangrijk waren voor het Zuiden. Concrete resultaten werden niet geboekt. Vervolgens werd in het kader van de VN, wederom op initiatief van Zuidelijke landen, een nieuwe Ronde van Wereldwijde Onderhandelingen gelanceerd, maar die stierf een stille dood. Wel werd, toen de GATT haar taken had voltooid, een nieuwe internationale handelsorganisatie (WTO) opgericht met meer zeggenschap voor landen uit het Zuiden. Door tegenstellingen tussen de VS en Europa kwamen wereldwijde afspraken echter niet van de grond.

Omdat de internationale orde onvoldoende was hervormd, hadden ontwikkelingslanden in de jaren tachtig geen andere keus dan zich via bezuinigingen aan te passen aan de realiteit van een verzwakte wereldeconomie. Hun ontwikkeling stagneerde en de bestaande orde bood weinig soelaas. Maar aan het eind van de Koude Oorlog ontstond ruimte voor hervorming. In het decennium dat volgde werd in het kader van de VN intensief overlegd over mogelijkheden tot bevordering van het welzijn in het Zuiden.

***De Responsibility to Protect —
de verantwoordelijkheid van de
internationale gemeenschap
wanneer een regime de eigen
bevolking niet wil of kan
beschermen — is nooit naar
behoren toegepast***

Op VN-topconferenties over milieu en ontwikkeling (UNCED, Rio de Janeiro, 1992), mensenrechten (Wenen, 1993), bevolking (Cairo, 1995), sociale ontwikkeling (Kopenhagen 1995), vrouwen en ontwikkeling (Beijing, 1997), werd over consensusdeclaraties onderhandeld die samen het verschil moesten maken. De secretaris-generaal van de VN, Boutros Ghali, lanceerde wereldwijde agenda's om democratie, vrede en ontwikkeling in het Zuiden te bevorderen.

Er werd een begin gemaakt met een gezamenlijk beleid om de klimaatcrisis te bestrijden. Het mondiale Zuiden werd vooralsnog gevrijwaard van verplichtingen om de uitstoot van broeikasgassen tegen te gaan, want dat zou hun economische ontwikkeling schaden. De crisis was immers veroorzaakt door een accumulatie in de atmosfeer van broeikasgassen die sinds de industriële revolutie waren uitgestoten door bedrijven en landen in het Westen.

Zo kreeg, na een tussenpoos van tien verlorene jaren, het Zuiden in de jaren negentig meer ruimte om, met inachtneming van universele beginselen van de internationale rechtsorde, eigen doelstellingen te verwezenlijken. Weliswaar trachtten Westerse landen het nieuwe neoliberale gedachtengoed van de Washington Consensus – vrij baan voor marktmechanismen, vrij internationaal kapitaal-, goederen- en dienstenverkeer, bevordering particulier eigendom, terugtrekking van de overheid in tal van sectoren, privatisering en deregulering – op te dringen aan het Zuiden, maar de VN-agenda's van de jaren negentig boden tegenwicht. Ontwikkelingslanden die zich vrijer durfden opstellen tegenover het Westen verzetten zich tegen overmatige liberalisering van hun economie en verkozen een eigen koers. De ontwikkelingen gingen in de nieuw aangebroken fase van globalisering echter zo snel dat men, ondanks stappen vooruit, achter de feiten aanliep. Tek-

sten van verklaringen en resoluties waren veelbelovend, maar zij bleven vaak een dode letter of werden halfhartig tot uitvoering gebracht.

Dat bleek opnieuw rond de eeuwwisseling, toen in het kader van de VN een in prachtige bewoordingen geformuleerde *Millennium Declaratie* werd aangenomen. Acht Millenniumdoelen werden overeengekomen. Gezamenlijk moesten zij binnen vijftien jaar resulteren in halvering van de armoede in de wereld. Dat was ambitieus, maar haalbaar. Het doel werd echter niet bereikt.

Verderstrekkende Duurzame Ontwikkelingsdoelen, die vijftien jaar later werden overeengekomen met het jaar 2030 als deadline, zijn nog verder van realisatie verwijderd. Dat heeft voor het Zuiden ernstiger gevolgen dan voor het Westen. Het overgrote deel van de armoede (tekort aan drinkwater, kindersterfte, verspreiding van ziekten, gebrekkig onderwijs en slechte

De rechtsorde brokkelt al jaren af en werd stelselmatig ondermijnd; nu heeft Trump er een eind aan gemaakt

huisvesting) vinden we in het Zuiden. Wie leeft aan de rand van een broos bestaan kan zich niet verweren tegen aantasting van het leefmilieu, bijvoorbeeld door klimaatverslechtering, verdroging, bodemerosie, vervuiling, ontbossing, overbevissing, biodiversiteitsverlies en dumping van chemicaliën.

Dat is deels het gevolg van tekortschietend nationaal beleid en deels van het afbrokkelen van de internationale rechtsorde. Het buiten werking stellen van het Kyoto-protocol bij het internationale Klimaatverdrag, dat landen op

straffe van sancties verplichtte hun emissies van broeikasgassen te reduceren, was een teken aan de wand. De verplichting werd ingeruild voor de belofte dat men zijn best zou doen, maar daar kwam weinig van terecht. De temperatuurstijging overschrijdt kritische grenzen. Klimaatverslechtering heeft voor het Zuiden, dat in het

De Verenigde Staten streven naar een ‘Vredesraad’ waarin de Amerikanen alles voor het zeggen hebben

verleden minder broeikasgassen uitstootte dan het Westen, grotere gevolgen dan het Westen. Zuidelijke landen hebben bovendien minder middelen om die gevolgen op te vangen dan Westerse landen.

Afbrokkeling internationale rechtsorde

De afspraken in het kader van de internationale rechtsorde hadden het uitbreken van een derde wereldoorlog weliswaar voorkomen, maar de tegenstellingen tussen Oost en West leidden tot een Koude Oorlog die vooral werd uitgevochten in het Zuiden.

In veel nieuwe staten braken burgeroorlogen uit, vaak als gevolg van tegenstellingen die voortvloeiden uit koloniale verhoudingen die door het Westen waren opgelegd. In die binnenlandse oorlogen kozen Amerika, de Sovjet-Unie en de voormalige kolonisatoren vaak partij. Soms staken zij de brandhaarden aan, joegen zij ze op, of intervieneerden zij politiek en militair.

Westerse landen zochten naar manieren hun economische belangen te beschermen door invloed te houden in hun voormalige koloniën. De VS en de Sovjet-Unie wilden voorkomen dat veranderingen binnen een land in het Zui-

den zouden leiden tot aantasting van de eigen invloedssfeer, of tot een overstap naar die van de andere grootmacht. Bijna geen land in het Zuiden is na verkregen onafhankelijkheid aan dergelijke inmenging ontkomen. Miljoenen slachtoffers vielen in burgeroorlogen in Angola, Ethiopië, Congo, Mozambique, Soedan, Chili, Indonesië en Cambodja.

Engeland, Frankrijk en Israël voerden oorlog tegen Egypte toen Nasser het Suezkanaal had genationaliseerd. Frankrijk en de VS voerden oorlog in Vietnam; de Sovjet-Unie in Afghanistan. Israël vocht meerdere oorlogen uit met Arabische buurlanden. Irak en Iran met elkaar. Het waren ernstige schendingen van de internationale rechtsorde. Maar op een gegeven moment volgde internationaal overleg in het kader van de VN, waarna de-escalatie kon intreden. Dat kon resulteren in een wapenstilstand, stabilisatie, humanitaire corridors, herstel, wederopbouw en soms een rechtsgang.

Na het einde van de Koude Oorlog verminderde zowel in Washington als in Moskou de neiging een eigen invloedssfeer in stand te houden. Veranderingen in het Zuiden werden niet meer tegengehouden door de grootmachten. Maar sommige veranderingen resulteerden ook in de jaren negentig in ernstige burgeroorlogen, waarbij mensenrechten op grote schaal werden geschonden: Rwanda, Burundi, Congo, Liberia, Somalië, Bosnië, Soedan, Syrië. Binnen de VN werd overlegd over gezamenlijke operaties om de bevolking te beschermen en vrede te bewerkstelligen – Bosnië. Cambodja, Congo, Rwanda, Somalië, Soedan en Haïti – maar ze kwamen vaak te laat en waren zelden effectief.

In de rechtsorde van na 1945 hadden landen, wanneer het internationale recht werd geschonden, de mogelijkheid in het geweer te komen en zich te beroepen op overeengekomen procedures en rechtsbeginselen. Vaak ge-

beurde dat eerst zonder succes, maar er kwam altijd een moment waarop een conflict naar een onderhandelingstafel worden geleid waar die beginselen golden. Schendingen hebben altijd plaatsgevonden, maar de rechtsorde zelf en haar beginselen bleven overeind. Regeringen beseften dat de internationale gemeenschap daar waarde aan hechtte.

Dat veranderde rond de eeuwwisseling. Het begon met de luchtaanvallen van de NAVO op Kosovo en Belgrado, zonder dat toestemming aan de Veiligheidsraad was gevraagd. Dat werd herhaald in 2003, toen de Amerikanen Irak binnenvielen onder het voorwendsel dat daar massavernietigingswapens waren opgeslagen. Twee jaar eerder waren de VS, in antwoord op 9/11, Afghanistan binnengevallen. Daar had de Veiligheidsraad wel een internationale legermacht (ISAF) gemandateerd, maar de VS stuurden ook een eigen legermacht.

De NATO-bombardementen op Libië in 2011 vonden wel plaats met toestemming van de Raad, maar op voorwaarde dat het regime niet ten val zou worden gebracht. Dat gebeurde wel. Sindsdien werd het buitengewoon moeilijk binnen de Raad consensus te bereiken over in-

Juist de VS, de hoeder van het stelsel, gaan voorop in de verloochening van beginselen van internationaal recht

terventies in landen waar conflicten escaleerden. Dat betekende dat een nieuw principe, waarover de Raad eenstemmigheid had bereikt, de *Responsibility to Protect* – de verantwoordelijkheid van de internationale gemeenschap wanneer een regime de eigen bevolking niet

wil of kan beschermen – nooit naar behoren is toegepast.

In de eerste twee decennia van deze eeuw volgden herhaaldelijke Israëlische aanvallen op Gaza, agressie van Rwanda in Oost-Congo, burgeroorlogen in Libanon, Soedan en Syrië en de Russische invasie van Oekraïne, eerst op de Krim, daarna in Donbas. Bij al deze conflicten bleek de internationale rechtsorde vleugellam. De grootmachten gaven anderen te verstaan dat de uitgangspunten van de internationale politieke orde die destijds was overeengekomen niet meer golden.

Rechtsorde zelf onder druk

Zo ging het bergafwaarts, niet alleen vanwege schendingen van internationaal recht waartegen binnen de rechtsorde niet werd opgetreden, maar vooral omdat die rechtsorde zelf onder druk kwam te staan. Dieptepunt werd Israël, dat zich richting de Palestijnen in bezet gebied van de West Bank en Gaza, en tegenover landen in de regio, niets gelegen liet liggen aan beginselen van oorlogsrecht en humanitair recht. Voor de ogen van de rest van de wereld werd genocide gepleegd. Het Westen keek weg. De VS stemden er zelfs mee in. Daar kwamen in 2026 de Amerikaanse inval in Venezuela en de Amerikaans-Israëlische bombardementen op Iran overheen, zonder legitieme rechtvaardiging.

Afbrokkeling was al eerder begonnen. In 1971 had President Nixon eenzijdig de band verbroken tussen de dollar en het goud, waardoor een einde kwam aan het in Bretton Woods overeengekomen stelsel van vaste wisselkoersen. De meeste landen konden de economische gevolgen opvangen, maar het vertrouwen kreeg een knak. Wanneer de het machtigste land ter wereld, initiator en hoeder van de internationale rechtsorde, eigenmachtig een eind maakt aan een essentieel element daarvan, zullen andere volgen.

Dat gebeurde dan ook, zowel op het gebied van de veiligheid (de heimelijke ontwikkeling van een kernwapen door Israël) als sociaaleconomisch. De WTO werd verlamd doordat de VS weigerden personen te benoemen in het beroepsorgaan dat een cruciale functie vervult bij de beslechting van handelspolitieke geschillen. De ieder-voor-zich praktijk van Westerse landen bij de aankoop van vaccins gedurende de corona-epidemie, waardoor er voor het Zuiden weinig overbleef, is een ander voorbeeld.

Daarmee werden de uitgangspunten van de internationale economische orde die in de jaren veertig was overeenkomen — non-discriminatie, wederkerigheid en transparantie — opnieuw geweld aangedaan. Meer en meer werd de wereldeconomie geplaagd door instabiliteit en gekenmerkt door een ongelijke toegang tot de bronnen van de welvaart en een ongelijke verdeling van de welvaart zelf.

Na de eeuwwisseling veranderde die internationale economische orde drastisch, toen transnationale ondernemingen — big tech en big fin — zich gingen onttrekken aan de politieke macht en rechtsmacht van nationale regeringen en intergouvernementele organen. Sommige streefden zelf naar politieke macht. Andere spanden samen met landen die in hun streven naar hegemonie zich overal ter wereld wilden verzekeren van essentiële grondstoffen en energie. Big tech beheerst overal ter wereld de informatie- en communicatiekanalen en de oorlogsindustrie.

Inmiddels gaat het niet langer slechts om verzwakking van instituties van de rechtsorde. Ook achterliggende rechtsbeginselen worden ondermijnd en verliezen aan gezag. Wanneer lidstaten in conflictsituaties hun geldigheid ontkennen, volgt een aanval op die orde zelf. Zij wordt niet alleen geschonden, haar bestaan wordt ter discussie gesteld en de rechtsbeginselen worden bij het vuil weggezet.

Hegseth, de Amerikaanse minister van Oorlog, verklaarde zelfs dat de VS zich niets gelegen willen laten leggen aan het oorlogsrecht. Dat betekent vrij spel voor het doden van gevangenen, martelen van tegenstanders en aanvallen op de burgerbevolking en de civiele infrastructuur. Instituties met een mandaat om daartegen op te treden (het Internationaal Gerechtshof, het

De afbraak van de internationale rechtsorde is een groot verlies, voor de wereld als geheel en zeker voor het mondiale Zuiden

Strafhof, VN-instellingen) worden doelbewust ontmanteld.

De rechtsorde brokkelt al jaren af, bleef eerst overeind, maar werd stelselmatig ondermijnd. Nu heeft Trump er een eind aan gemaakt. De Verenigde Staten streven naar iets nieuws: een Vredesraad waarin de Amerikanen alles voor het zeggen hebben. Meepraten door landen met minder macht wordt een schijnvertoning. Amerika is niet langer bereid macht met anderen te delen, maar streeft naar hegemonie en nieuwe invloedsferen.

Er is weinig over. En dat terwijl we het eigenlijk aan de VS te danken hebben dat aan het einde van de Tweede Wereldoorlog niet werd gekozen voor een 'winner takes all'-benadering, maar voor een vorm van machtsverdeling, waarbij ook de machtigste landen in de Veiligheidsraad, het IMF en andere instellingen aan spelregels werden gebonden. Juist de VS, de hoeder van het stelsel, gaan voorop in de verloochening van beginselen van internationaal recht.

De drie nieuwe internationale ordes die in de jaren veertig werden gecreëerd — een politieke, een economische en een rechtsorde —

hingen met elkaar samen en stutten elkaar. De afbrokkeling van elk van deze drie versterkte de verkruiemeling van de andere. Binnen een internationale rechtsorde wordt nationaal beleid gestimuleerd en gecoördineerd, kan tekortschietend beleid worden bekritiseerd, gesanctioneerd en gecompenseerd. Maar wanneer die rechtsorde zelf verzwakt, verstomt de kritiek, houden andere landen zich stil, blijven sancties en compensaties uit en vallen de remmen weg.

Per saldo

Terug naar de vragen aan het begin. In hoeverre heeft het mondiale Zuiden baat gehad bij de huidige internationale rechtsorde? Meer of minder dan het Westen? Wordt het meer of minder geschaad door de afbraak van die rechtsorde? Wie de geschiedenis van de afgelopen tachtig jaar overziet zal concluderen dat de internationale orde die in 1945 ontstond ontegenzeggelijk meer stabiliteit, veiligheid, vrede en welvaart heeft gebracht dan mogelijk was geweest bij be-

Wie meent dat de afbrokkeling van de rechtsorde het Zuiden de mogelijkheid biedt zich aan de politieke en economische macht van landen, bedrijven en financiële instellingen in het Noorden te ontworstelen, heeft het mis

stendiging van de verhoudingen van de eerste helft van de twintigste eeuw.

Het Zuiden heeft geprofiteerd. Koloniën werden onafhankelijk, het begrip 'nationale soevereiniteit' gold ook voor hen en zij mochten niet

meer worden aangevallen of bezet. Zij konden over alles meepraten in de overlegorganen van de nieuwe volkerengemeenschap, en daarbinnen konden zij zich hard maken tegenover Westers neokolonialisme, er kwamen wereldwijde initiatieven om hun economische ontwikkeling te versnellen, en de mensenrechten van hun inwoners werden op voet van gelijkheid erkend.

Als er in 1945 geen nieuwe internationale rechtsorde was gecreëerd, zouden deze doorbraken niet tot stand zijn gekomen. Dan zouden de economische en politieke wetten van de jungle van voor de Tweede Wereldoorlog zijn teruggekeerd en het recht van de sterkste gegolden hebben. In dat opzicht betekent afbraak van de internationale rechtsorde een groot verlies, voor de wereld als geheel en zeker voor het mondiale Zuiden.

Maar het was geen rozengeur en maneschijn. Zoals gezegd: sommige landen in het Zuiden vielen ten prooi aan neokoloniale praktijken. Zij verzeilden gedurende de Koude Oorlog, en nu opnieuw, in beklemmende invloedsferen van grootmachten, die hun regimes steunen, ook wanneer zij de bevolking onderdrukken. De economische hulp die was toegezegd, werd mondjesmaat verleend. Voortgaand ongelijke internationaal-economische machtsverhoudingen werden voor veel landen een keurslijf, terwijl gevolgen van de wereldwijde klimaatcrisis, waarvoor het Zuiden minder verantwoordelijk was dan het Westen, op haar werden afgewenteld. In de nieuwe economie van de eenentwintigste eeuw, met een grote vraag naar grondstoffen, energie en metalen ten behoeve van de productie van technologisch hoogwaardige producten in het Noorden en China, wordt het Zuiden opnieuw benaderd als wingewest.

Per saldo is toch de conclusie dat de rechtsorde die in 1945 werd gevestigd belangrijke voordelen heeft gehad, zowel voor Europa als

voor het mondiale Zuiden. Wie meent dat de afbrokkeling van de rechtsorde het Zuiden de mogelijkheid biedt zich aan de politieke en economische macht van landen, bedrijven en financiële instellingen in het Noorden te onttrekken, heeft het mis. Dat is alleen weggelegd voor grotere landen als India, Brazilië, Zuid-Afrika, Nigeria, Saudi-Arabië en dan alleen nog als zij beschikken over een hefboom bij onderhandelingen met het Westen, zoals een grondstoffenmonopolie of een geopolitiek belangwekkende ligging.

Door de bank genomen geldt: verkrumpling van de rechtsorde leidt ertoe dat macht weer in de plaats komt van recht, dat ongelijke machtsverhoudingen niet door universele rechtsbeginselen worden beteugeld. Dat brengt bevolkingen in het Zuiden de meeste schade toe. Grote delen van de wereldbevolking vissen naast het net.

Hoe nu verder?

Is de internationale rechtsorde nog te redden? Is zij inmiddels zo ontworcht dat pogingen tot herstel geen zin meer hebben? Moeten we opnieuw beginnen, van voren af aan, om een nieuwe orde te creëren? Of moeten we minder ambitieus zijn en genoegen nemen met alleen regionale afspraken, eventueel tussen Europa en Zuidelijke landen?

Of we de rechtsorde overeind kunnen houden is onzeker. Maar het is het proberen waard. Niet omdat die rechtsorde ideaal was, maar omdat wereldwijde uitdagingen gezamenlijk moeten worden aangepakt – grensoverschrijdende oorlogen, nucleaire proliferatie, klimaatcrises, grondstoffenschaarste, toegang en gebruik van de ruimte en de oceanen, biodiversiteitsverlies, vluchtelingenstromen, Artificial Intelligence die de mens sturing van processen en conflicten uit handen neemt. Als landen dat op eigen hout-

je doen, dreigt chaos. Als zij alleen voor zichzelf oplossingen nastreven en andere wegdrukken, dreigt oorlog. Bovendien, kleinere landen, én mensen die geregeerd worden door autoritaire regimes, kunnen in beginselen en procedures van een rechtsorde bescherming vinden tegenover machten die uit zijn op eigen belang en eigen gewin.

Daarom: terug naar de kern: de waarden en beginselen van de internationale rechtsorde zoals die destijds werden overeengekomen. Dit zijn (1) universele wereldwijde gelding, (2) nationale soevereiniteit, (3) mensenrechten, (4) machtsdeling en (5) conflictoplossing door overleg in plaats van geweld. Instellingen en procedures mogen veranderen en juridische overeenkomsten kunnen worden herijkt, maar deze vijf kernbeginselen moeten overeind blijven. Ze zijn belangrijk voor alle landen en essen-

Geopolitiek pragmatisme vereist dat een hervorming van de VN gepaard gaat met nieuwe onderhandelingen over wederzijdse veiligheid en (nucleaire) wapenbeheersing

tieel voor Europa en het mondiale Zuiden

Dat kan niet zonder hervorming van de VN. Momenteel vindt binnen het kader van de VN een hervormingsexercitie plaats omdat er bezuinigd moet worden. Dat is de verkeerde reden. Het gaat erom een VN-structuur te scheppen die helpt bovengenoemde uitdagingen van de eenentwintigste eeuw de baas te worden. Dat zijn niet dezelfde uitdagingen als die van 1945. Bovendien moet een hervorming niet beginnen bij de afzonderlijke VN-organisaties, maar bij de

intergouvernementele besluitprocedures binnen de VN, inclusief de Veiligheidsraad.

In 1945 ging in Jalta een proces van wederzijds vertrouwenwekkende toezeggingen op veiligheidsgebied vooraf aan de instelling van de nieuwe internationale rechtsorde in San Francisco en een nieuwe economische orde in Bretton Woods. Het denken in termen van invloedssferen is helaas terug en bedreigt de wereldvrede. Het zou niet zo moeten zijn, maar geopolitiek pragmatisme vereist dat een hervorming van de VN gepaard gaat met nieuwe

Via internet en de sociale media weet ook de bevolking in het mondiale Zuiden hoe weinig het Westen zich bekommert om slachtoffers van oorlogen, discriminatie en onderdrukking in het Zuiden

onderhandelingen over wederzijdse veiligheid en (nucleaire) wapenbeheersing.

Kunnen de grootmachten ervan overtuigd worden dat dit in hun belang is? Zij botsen onderling en met andere landen in Noord en Zuid, maar hebben een gemeenschappelijk en gedeeld belang om die botsingen niet uit de hand te laten lopen. Ook de grootmachten zijn erbij gediend dat pogingen om de genoemde wereldwijde uitdagingen het hoofd te bieden niet uitmonden in nieuwe oorlogen.

Samen met een aantal grotere landen uit Noord en Zuid zouden de grootmachten kunnen overleggen over gemeenschappelijke veiligheid, beloven elkaars grondgebied, regime en invloedssfeer te respecteren, elkaar niet aan

te vallen, geen militaire interventies te plegen, bereid te zijn tot een gemeenschappelijk effectief wapenbeheersingsbeleid en vermindering van kernwapens, en af te zien van de ontwikkeling van nieuwe technologisch geavanceerde wapens en methoden van massavernietiging. Dergelijke besprekingen zouden tot meer onderling vertrouwen kunnen leiden en kunnen resulteren in een wereldwijd veiligheidspact. Wanneer dit overleg wordt gemandateerd door de VN en binnen dat kader plaatsvindt, zouden andere landen van enige afstand erop kunnen toezien dat hun belangen worden meegewogen.

In die optiek gaat het om twee aan elkaar gerelateerde processen: consensusvorming over een wereldwijd veiligheidspact en versterking en hervorming van de internationale rechtsorde annex economische orde. Dat kan parallel gebeuren.

Idealiter zou aan het begin kunnen worden afgesproken dat voor de duur van de onderhandelingen de wapens wereldwijd zwijgen en de status quo wordt gerespecteerd. Na afronding van onderhandelingen over een nieuw wereldwijd veiligheidspact zouden onderhandelingen over de bestaande grote conflicten kunnen worden hervat. Misschien biedt die volgorde een grotere kans op slagen dan andersom.

Maar ook wanneer dit laatste politiek onmogelijk is, zullen onderhandelingen over een nieuw wereldwijd veiligheidspact spoedig moeten beginnen. Het is in vele opzichten vijf voor twaalf.

Wie kan het initiatief nemen?

Wie zou het initiatief kunnen nemen? De VN zelf c.q. haar (volgende) secretaris-generaal, Europa, China of het mondiale Zuiden, dan wel een of meer landen uit dat Zuiden die spreken namens de hele groep? Geen enkel land is brandschoon op het gebied van het internationaal recht en de

mensenrechten. Maar dat was ook niet het geval bij de start van de onderhandelingen in de jaren veertig. De initiatiefnemers en de deelnemers aan dergelijke onderhandelingen zouden echter van het begin af aan moeten uitspreken de bovengenoemde kernwaarden als uitgangspunt te kiezen.

Het mondiale Zuiden blijkt de laatste tijd de vurigste pleitbezorger van de internationale rechtsorde. De desbetreffende landen hebben daar ook het meeste baat bij. Maar dat geldt ook voor Europa. Een gezamenlijk initiatief moet mogelijk zijn.

Zou het mondiale Zuiden bereid zijn samen met Europa het initiatief te nemen om de internationale orde te herstellen? Zuidelijke landen oefenen ernstige kritiek op het Westen en in het bijzonder Europa, dat zij verantwoordelijk houden voor een wereldorde die Westerse belangen meer dient dan die van het Zuiden.

Het ongenoegen van het Zuiden is jarenlang niet serieus genomen. Europa wordt verweten dubbele standaarden toe te passen. Voorbeelden te over. Het weggijken bij de genocide door Israël in Gaza. De harde eisen die Europa stelt aan klimaat-, milieu-, ontbossings- en mededingingsbeleid bij afspraken over handel, investeringen en ontwikkelingssteun, zonder daar zelf aan te voldoen. Internationale patenten die de lokale productie in ontwikkelingslanden belemmeren van zaden, medicijnen en andere essentiële producten. Westerse mijnbouw-, plantage- en visserijbedrijven die arbeiders, kleine boeren en kust vissers bestaanszekerheid ontnemen. De migratiedeals met landen aan de overzijde van de Middellandse Zee die hun weinig opleveren, maar de regimes versterken die verantwoordelijk zijn voor repressie die hun inwoners naar elders doen vluchten en die vervolgens worden tegengehouden.

De elite in het Zuiden die met het Westen overeenkomsten sluit, beseft heel goed dat tot voor kort het Westen zelf verantwoordelijk was voor crises die op deze terreinen zijn ontstaan. Wat het Westen van het Zuiden vraagt, heeft het zelf nagelaten. Via internet en de sociale media weet ook de bevolking in het mondiale Zuiden hoe weinig het Westen zich bekommert om slachtoffers van oorlogen, discriminatie en onderdrukking in het Zuiden. Westerse hypocrisie, Westerse arrogantie en Westerse ongeloofwaardigheid. Zolang Europa de kritiek daarop wegwuift zal het moeilijk zijn om samen op te trekken om de wereld te verbeteren.

Misschien biedt het optreden van Trump nieuwe mogelijkheden voor Europa om de banden met Zuiden aan te halen. Elders in de wereld is het beleid van Europa bijna als vanzelfsprekend vereenzelvigd met dat van de Verenigde

Het Zuiden en Europa hebben beide baat bij ontvlechting van de politieke, economische, financiële en militaire relaties met de Verenigde Staten

Staten. De EU en de VS hadden immers dezelfde belangen? De waarden die Europa uitdroeg verschillen toch niet van die van de VS? Maar dat gold tot 2025. De huidige Amerikaanse politiek schaadt ook Europese naties en dat wordt gezien in het mondiale Zuiden.

Het Zuiden en Europa hebben beide baat bij ontvlechting van de politieke, economische, financiële en militaire relaties met de Verenigde Staten. Beide zijn gebaat bij diversificatie van handels- en investeringsstromen en bij import van grondstoffen, energie en mineralen. Dat

UNICEF FOUNDATION

UNICEF

a future for every child • un avenir pour chaque enfant • un futuro para cada niño

25 years United Nations Children's Fund

25 années de Fonds des Nations Unies pour l'Enfance

25 años del Fondo de las Naciones Unidas para la Infancia

© UNICEF 1995

kan om verschillende redenen niet snel en zeker niet volledig, bijvoorbeeld vanwege de eenzijdige afhankelijkheid op technologisch gebied, maar een intensivering van de betrekkingen tussen Europa en het Zuiden kan helpen.

Wil een dergelijke samenwerking tot stand komen, dan zal het Westen op een andere manier naar het Zuiden moeten kijken. 'Lange tijd werd het mondiale Zuiden bekeken door een koloniale bril, gestoeld op een gevoel van superioriteit, dominantie en hiërarchie, inclusief 'goede werken' van missie en zending', aldus een recent rapport van de Adviesraad Internationale Vraagstukken.¹ Europa zal geloofwaardig moeten worden, wil het kunnen rekenen op het Zuiden bij initiatieven om de internationale rechtsorde te versterken en hervormen. Hier ligt een belangrijke taak voor de Nederlandse buitenlandse politiek.

Noot

- ¹ AIV (2025). *Nederland, Europa en het mondiale Zuiden in een veranderende wereldorde*. Den Haag, 2025, p. 43.

'A future for every child'. Poster ter ere van het 25-jarig bestaan van UNICEF in 1971.

De markt als wapen

We zijn geschokt door de nieuwe Amerikaanse ‘National Security Strategy’, we zijn nog steeds verontwaardigd over de gewelddadige inval van Rusland in Oekraïne en we zijn bezorgd over de Chinese intimidatie in de Zuid-Chinese Zee. Het begint pas langzaam tot ons in West-Europa door te dringen dat dit drie uitingen zijn van eenzelfde denkwijze: ‘Wij hebben de macht en willen het daarom voor het zeggen hebben.’ Een opvatting die diametraal staat tegenover de internationale rechtsorde, mensenrechten en solidariteit. Welke machtsmiddelen heeft Europa om het tij te keren?

JAN MARINUS WIERSMA & CAMIEL HAMANS

Fellows van de Wiardi Beckman Stichting.

De gedachte dat de sterkste het recht aan zijn zijde heeft is allerm minst nieuw. In de geschiedenis prevaleerde zij zelfs. In het middeleeuwse denken stond de 'scala naturalis', de ladder van de natuur, centraal. Bovenaan resideerde natuurlijk het opperwezen, maar meteen daaronder de naar zijn beeld en evenbeeld geschapen mens, de blanke mens. Degene die bovenaan stond, had ook de macht en vooral het recht zich van de diensten te bedienen van degenen die onder hem stonden.

Binnen deze denkwereld was het vanzelfsprekend dat ook de menselijke samenleving op eenzelfde wijze geordend was. Bovenaan stond een vorst, bij de gratie Gods. Hij kon proberen de macht van zijn collega-vorsten te breken, als hij het gevoel had dat hij sterker was. Dat daar geweld voor gebruikt mocht worden, sprak vanzelf, want dat was het recht van de sterkste.

Het idee van een piramidaal opgebouwde maatschappij, met een vorst aan de top en ondergeschikten als voetvolk op de bodem, beperkte zich niet tot de West-Europese samenleving. Ook de rest van de wereld paste in deze mal: witte, Europese landen stonden boven werelddelen van kleur. Vandaar dat die vervolgens ook gekoloniseerd en uitgebuit mochten worden.

Tegenmacht

Tegen deze ideeën kwam wel af en toe protest, maar het heeft geduurd tot het eind van de negentiende en het begin van de twintigste eeuw dat er een beweging op gang kwam die zich luidruchtig verzette tegen deze vulgair-Darwinistische ideeën. Het was bijvoorbeeld Bertha von Suttner die met haar boek *Die Waffen nieder* (1889) in 1905 de eerste Nobelprijs voor de Vrede won.

Von Suttner pleitte voor het stoppen met geweld in een tijd waarin grootmachten als Duitsland en Frankrijk, maar ook Rusland en het

Trumps, en vooral J.D. Vance's klacht dat West-Europa te gronde gaat door immigratie komt voort uit een blank superioriteitsdenken

Ottomaanse Rijk, door oorlogen elkaars macht beproefden in te tomen. De Volkenbond, opgericht in 1919, streefde ernaar oorlog als werktuig van nationale politiek uit te bannen en te vervangen door diplomatie, overleg en arbitrage.

De oprichting van de Verenigde Naties in San Francisco, slechts een paar maanden na de Tweede Wereldoorlog, beoogde hetzelfde. De oprichting van de Europese Gemeenschap van Kolen en Staal in 1952 en het Verdrag van Rome uit 1957 zijn niet anders te zien dan als vervolgstappen op weg naar een internationale en Europese vredes- en veiligheidspolitiek door middel van overleg.

De Helsinki Akkoorden van 1975, die 35 landen waaronder de Verenigde Staten, de Sovjet-Unie en — op Albanië na — alle Europese landen ondertekend hebben, zijn een vervolgstap geweest in deze ontwikkeling. Niet langer was kracht doorslaggevend, maar werden redelijke argumenten dat. In plaats van het mensbeeld van de bovenliggende almachtige kwam dat van de menselijke gelijkheid. Solidariteit met anderen kwam in plaats van macht over anderen, eventueel verzacht met een beetje medelijden. Machtsdeling was, zoals Jan Pronk in zijn bijdrage aan dit nummer laat zien, het uitgangspunt bij de totstandkoming van de Verenigde Naties en van de Europese Unie.

Illiberale Internationale

Dat idee wordt nu ondermijnd door zowel Trump, Poetin als Xi — de illiberale Internatio-

nale.¹ Zij zien niet alleen macht als een primair doel, waarbij geweld een geoorloofd middel is. Zij zijn ook overtuigd van de superioriteit en dus de gerechtvaardigde suprematie van hun eigen land en volk. Vandaar Poetins voortduren-

Wat zich nu mondiaal aftekent, is niet minder dan een breuk met de wereldorde waarvoor in 1945 de basis is gelegd

de tamboereren op de christelijke waarde van Rusland en de veronderstelde decadentie van het Westen.

Ook Trumps, en vooral J.D. Vance's klacht dat West-Europa te gronde gaat door immigratie komt voort uit een blank superioriteitsdenken. Deze opvatting is te meer confronterend omdat het een traditionele bondgenoot betreft. De beruchte *Agenda 2025* van de aartsconservatieve Heritage Foundation wordt ook op Europa van toepassing verklaard.² Trump wil Europa naar zijn voorbeeld herscheppen en steunt leiders als Orban die in eigen land steeds autoritairder optreden.

Trump ziet de EU als een pilaar van het door hem verfoeide multilateralisme, de internationale rechtsorde en het VN-stelsel. Hij erkent alleen zijn eigen moraliteit. De discussiepaper van de in februari gehouden Munich Security Conference (MSC) is niets voor niets getiteld *Under destruction* en spreekt over 'sloopkogels' waarmee de bestaande orde en de overeengekomen regels voor het handhaven van vrede en veiligheid te lijf worden gegaan.³

De Amerikaanse president bezorgt Europa de nodige hoofdbrekens. Hoe te ontsnappen aan de greep van een land waarvan Europa op zoveel terreinen afhankelijk is? En hoe te voor-

komen dat door de teloorgang van het multilaterale stelsel de wereld permanent in invloedsferen wordt verdeeld?

Wat en hoe

Het 'wat' is wat ons betreft niet moeilijk te formuleren: geen macht boven recht, maar inzetten op handhaving van de internationale rechtsorde via een adequaat multilateraal stelsel. De 'hoe'-vraag is daarentegen een stuk ingewikkelder. Want over welke machtsmiddelen beschikken we in feite en hoe wenden we die aan? Daarbij dringt zich vervolgens bijna vanzelf de vraag op of we altijd voorrang moeten geven aan onze principes of dat we in voorkomende gevallen prioriteit moeten geven aan geopolitieke machtsvorming.

Misschien moeten we wel water bij de wijn doen om partners te vinden waarmee we tegenwicht kunnen bieden aan de grote drie van de 'illiberale internationale'. Misschien moeten we niet uitsluiten dat we soms wat pragmatischer om dienen te gaan met macht om effectieve tegenkracht te kunnen ontwikkelen met partners en bondgenoten die andere accenten leggen als het gaat om bijvoorbeeld rechtsstaat of maatschappij-inrichting.

De Finse president Alexander Stubb pleit voor een waarden-gedreven realisme.⁴ Verlies essentiële waarden nooit uit het oog maar besef, benadrukt hij, dat die niet altijd afdwingbaar zijn in landen waarmee je op handels- en klimaatgebied zaken wilt doen. Stubbs pleidooi verdient meer dan plichtmatige aandacht.

Europa voor het blok

Wat zich mondiaal aftekent, is niet minder dan een breuk met de wereldorde waarvoor in 1945 de basis is gelegd. Na een Koude Oorlog en een daaropvolgende periode van VS-hegemonie worden we nu geconfronteerd met de multi-

polariteit van drie machtige autocratieën. Europa wordt soms betiteld als vierde grootmacht, maar is Europa in staat tegenspel te bieden?

Zoals afgelopen februari bleek bij de Europese veiligheidsconferentie in München, waar het vooral over de trans-Atlantische betrekkingen ging, heeft Europa veel aspiraties maar weinig capaciteiten. Het is intern verdeeld en vooral zeer afhankelijk van de Verenigde Staten. Wil Europa echt komen tot strategische autonomie en spreiding van risico's, dat zal het intern de zaken beter op orde moeten krijgen. Te beginnen met een effectieve aanpak van het rechts-extremisme en nationaal populisme.

De manier waarop de EU besluiten neemt moet vervolgens op de schop, maar dat kost tijd. Interne blokkades kunnen voorkomen of vermeden worden door zoveel mogelijk met meerderheidsbesluitvorming te opereren of met 'coalitions of the willing'. Zware interne druk op lidstaten die niet meewerken, of deze

Wil Europa echt komen tot strategische autonomie en spreiding van risico's, dan zal het intern de zaken beter op orde moeten krijgen

afkopen, wil soms ook wel eens werken. Zo bevat het Europese asiel- en migratiepact een afkoop-regeling voor lidstaten die geen vluchtelingen willen opvangen.

Handelsakkoorden met landen en regio's die voor een belangrijk deel tot de exclusieve bevoegdheden van Brussel behoren, zijn naar het zich laat aanzien het belangrijkste instrument van de EU om tegenwicht te bieden aan China en de VS. De Europese Commissie is daarom terecht

zeer actief op dit gebied en kan ook naadloos aansluiten bij initiatieven van Canada, zoals die door premier Mark Carney op het World Economic Forum in Davos zo welsprekend naar voren zijn gebracht.⁵

Het mondiale Zuiden heeft daarbij een spilfunctie. Onze relatie met de landen in het mondiale Zuiden is dus van groot belang, met name omdat zij niet willen kiezen voor de ene groep of voor de andere, maar juist geïnteresseerd zijn in betere handelsvoorwaarden en een grotere rol in het multilaterale stelsel. De ontmanteling van het Westen biedt het Zuiden kansen en daar dienen we op voorbereid te zijn. De strijd zal niet gaan over een terugkeer naar vroeger maar over een aangepast multilateraal stelsel 'fairer and more inclusive', zoals de Braziliaanse president Lula terecht heeft gesteld.⁶

Machtsmiddelen

De EEG en de EU hebben vooral een economische grondslag.⁷ Daarvan zijn de interne markt, de euro en de gemeenschappelijke handelspolitiek de beste voorbeelden. Zij bieden evenzovele instrumenten om extern invloed uit te oefenen. En natuurlijk zijn er verbeteringen mogelijk — zie de voorstellen van Draghi⁸ en die van de sociaal-democraat Enrico Letta⁹ voor de inrichting van een kapitaalunie om het betalingsverkeer te vergemakkelijken en voor het wegwerken van onnodige barrières op de Europese interne markt.

Het gebeurt regelmatig dat de Europese regeringsleiders het niet eens kunnen worden en dat er geen gezamenlijk standpunt gevonden kan worden, maar een echt alternatief is er niet. De nationale route is dat in elk geval niet. We zullen moeten accepteren dat in sommige gevallen coalities van Europese landen het voortouw nemen.

Handel

De Europese Unie is al jaren in gesprek met landen en regio's over handelsakkoorden, waarbij het niet gaat over het opleggen maar juist over het opheffen van invoertarieven. Deze overeenkomsten bieden, zeker in de huidige context, veel mogelijkheden tot diversificatie en tot beperking van afhankelijkheden, ook op bijvoorbeeld het gebied van grondstoffen. Het handelsakkoord met Australië heeft bijvoorbeeld ook betrekking op kritieke mineralen.

Nu de Wereld Handels Organisatie slecht functioneert door Amerikaans dwarsliggen is het goed dat handelsafspraken via een andere weg toch een helder alternatief vormen voor de afpersingstactiek van de VS of het dumpgedrag van China. Vanwege het toegenomen geopolitieke belang van dergelijke afspraken, moeten compromissen gesloten worden. Sectorale belangen moeten daarom bijvoorbeeld soms wijken voor het grotere goed. Denk bijvoorbeeld aan belangen van de landbouw of visserij. Ook op het gebied van arbeidsomstandigheden kan niet altijd het onderste uit de kan gehaald worden.

In het geval van het klimaat is het omgekeerde heel wel denkbaar: handelsverdragen die het mondiale klimaatbeleid dienen, kunnen een evident eigenbelang van partners in het mondiale Zuiden ondersteunen.¹⁰ Mogelijke partners bij voorbaat de maat nemen oogt hypocriet, zeker nu het Westen door zijn kritiekloze houding ten opzichte van Gaza in vergelijking met die tegenover Oekraïne al bij velen als hypocriet te boek staat.

Voor de handelsakkoorden van de EU met derde landen worden de WHO-regels gehanteerd, inclusief arbitrage. Door de geografische spreiding ervan kun je spreken van een soort multilateraal blok, wat een passend antwoord is van de op 'deals' gebaseerde aanpak van za-

kenman Trump. Er begint zich een patroon af te tekenen van handelsblokken waarvan de EU deel uitmaakt of kan gaan uitmaken en waaraan landen deelnemen die zich afzetten tegen de politiek van de grote drie. Die landen hebben belang bij een functionerend multilateraal stelsel, zij het met meer macht voor het mondiale Zuiden binnen de VN en haar (economische) instellingen dan tot nu toe het geval is. Het succes van deze aanpak is natuurlijk wel afhankelijk van de implementatie van het handelsverdrag met Canada (CETA) en dat met de Latijns-Amerikaanse Mercosur-landen, waarvan de ratificatie nog niet voltooid is.

Europa moet tegelijk niet aarzelen de eigen handelswapens in te zetten waar dat nodig is. Bijvoorbeeld door een rem te zetten op de import van elektrische auto's uit China. Een ander voorbeeld is de reactie op de aangekondigde tariefsverhogingen in de kwestie

We zullen moeten accepteren dat in sommige gevallen coalities van Europese landen het voortouw nemen

Groenland — de EU dreigde daarop te reageren met tegenmaatregelen. Dit zijn namelijk acties gericht op een herstel van evenwicht in de handelsrelaties. Belangrijk in dit verband is dat het handelsbeleid van de EU en andere inspanningen niet gericht is op autarkie, maar op de spreiding van risico's door de beschikbaarheid van alternatieven.

Ontwikkelingsdoelen verleden tijd?

De afgelopen decennia heeft Europa verzuimd tegenwicht te bieden aan de opkomst van China met zijn 'Belt and Road'-programma van infra-

structurele investeringen in alle continenten zonder daar politieke of sociale voorwaarde aan te verbinden. Dit in tegenstelling tot de EU-programma's die wel eisen bevatten ten aanzien van bijvoorbeeld de arbeidsomstandigheden. Terecht probeert de EU de achterstand nu in te halen met de 'Global Gateway', het omvangrijke programma van vooral investeringen in infrastructuur in het mondiale Zuiden waarmee de EU tegenwicht biedt aan een vergelijkbaar programma van China.

Het is de vraag of deze programma's de forse vermindering van ontwikkelingsuitgaven door de Westerse landen voldoende compenseren. Met name de terugtrekking van de Verenigde Staten uit internationale hulpprojecten laat een groot gat achter. Ooit werd internationale solidariteit gezien als in het nationale belang, ook al lag de nadruk op armoedebestrijding elders. Als zelfs Europa die ambitie niet meer serieus neemt, is het hek van de dam met rampzalige gevolgen voor bijvoorbeeld de aanpak van armoede en de bestrijding van AIDS.

De 'Global Gateway' moet daarom meer zijn dan een kopie van het Chinese 'Belt and Road' programma. Het gaat over meer dan geld. Veel armere landen hebben te kampen met klimaatproblemen. Nu de VS het compleet laten afweten, wordt op dit gebied van Europa leiding verwacht. En meer geld.

Regelmacht

De Europese Unie is machtig omdat ze de controle heeft over een van de grootste markten van de wereld. De Europese markt is een gereguleerde markt met een eigen munt. De regels die hier gelden, worden niet alleen vaak internationale standaarden, maar helpen ook om multinationals aan banden te leggen. Overal waar zich marktwerking voordoet kan Brussel voorwaarden stellen.

Klimaatmaatregels en sociale richtlijnen hebben een waarde op zich maar scheppen bovendien een gelijk speelveld in de hele unie. Wie de regels schendt kan vaak enorme boetes tegemoet zien. In kringen rond Trump is men zich hier terdege van bewust en heerst de vrees dat de EU de ongebreidelde macht van big tech aan banden kan leggen. De nieuwe vrienden van

Handelsverdragen die het mondiale klimaatbeleid dienen, kunnen een evident eigenbelang van partners in het mondiale Zuiden ondersteunen

de president klagen om die reden steen en been hierover. Dus dreigt de president, zolang hij daartoe nog de macht heeft, met tarieven want, naar hij voorgeeft, is de vrijheid van meningsuiting in het geding. In Brussel klinken als reactie daarop stemmen die erop aandringen de regels dan maar wat af te zwakken.

Het Brusselse normstellende vermogen is de belangrijkste 'soft power' van de EU. Dat onderuithalen door vergaande deregulering en afbraak van bevoegdheden — slappe knieën tonen — is welhaast het laatste wat de EU moet doen.

Europese Veiligheid

De Russische dreiging — de facto is het land in staat van oorlog met Europa — en de Amerikaanse terugtrekkende bewegingen hebben Europa doordrongen van de noodzaak zelfstandiger te worden op het gebied van de defensie. Nieuw zijn de vragen ten aanzien van de eigen rol overigens niet,¹² maar Europa realiseert zich nu eindelijk dat het militair gezien een reus op lemen voeten is.

De ongekeende stijging van investeringen in defensie werd lang voor onmogelijk gehouden. Het doel is dat Europa uiteindelijk zelf zijn veiligheid kan garanderen. Een enkele lidstaat daargelaten, zijn de EU- en NAVO-landen het daar wel over eens. Hoe dit doel te bereiken en in welke vorm is een ingewikkeldere vraag.

Waar koersen we op aan? Een Europese pijler binnen de NAVO waarin de VS dominant blijven, zoals NAVO-secretaris-generaal Mark Rutte voorstelt? Of moeten we mikken op europeanisering van de NAVO, met een grote rol voor de EU, zoals de Franse president Macron wil? De tweede optie is vergaand en veronderstelt dat de Europese landen de kritieke functies van de Amerikanen overnemen, zoals wapenproductie, communicatie, intelligence, commandosystemen en nucleaire afschrikking.

De VS, regering zowel als Congres, lijken op de eerste lijn te zitten, zeker nu de Europeanen bereid zijn meer te betalen. Maar de vraag blijft of dit voldoende is om de twijfel weg te nemen over de verwarrende intenties van de huidige Amerikaanse regering, zie de vage uitspraken over art V (de bijstandsgarantie) en de kwestie Groenland.¹²

Binnen de huidige NAVO heeft de VS evenwel nog te veel vrienden om tot een eensluidende strategie richting de tweede optie te komen. Vandaar dat het verstandiger lijkt vooralsnog Mark Rutte te volgen en een sterke Europese pijler op te richten binnen de NAVO, en om op termijn aan te sturen op een geëuropeaniseerde NAVO. In het besef overigens dat zo'n pad tijd kost en de lastenverdeling binnen Europa een probleem is.

Het conflict binnen de NAVO over de omvang van de defensie-uitgaven lijkt opgelost. Maar nu er zoveel geld beschikbaar komt moet wel goed gekeken worden naar de doelmatigheid van de bestedingen door bijvoorbeeld te

eisen dat samenwerking van de Europese defensie-industrieën een voorwaarde is.

Verdeelde veiligheid

Het is triest om in 2026 te moeten constateren dat het ideaal van gedeelde veiligheid, waarvoor Europese sociaal-democraten zich altijd sterk gemaakt hebben, ernstig is verbleekt. Van de Helsinki Akkoorden is niets over. Zonder een drastische verandering in Rusland — een einde van de oorlog, regime change — zal er van een reconstructie van een Europees veiligheidstelsel geen sprake kunnen zijn. Maar het is de moeite waard de discussie daarover levend te houden bijvoor-

Het Brusselse normstellende vermogen is de belangrijkste 'soft power' van de EU en dat onderuithalen door vergaande deregulering is het laatste dat de EU moet doen

beeld binnen onze Europese politieke families. De Finse president Stubb heeft het terecht over een wereldwijde keuze tussen Yalta en Helsinki: tussen het afgrenzen van invloedssferen en veiligheid in brede zin door samenwerking.

In een wereld die verdeeld is geraakt in invloedssferen is de EU niet de enige die tegenwicht kan bieden aan autocratische krachten. Maar de EU is wel de belangrijkste. Zij kan daarbij rekenen op bijval van traditionele democratieën als Canada, Japan en Australië, maar ook van machtige partners als India en Brazilië. De marktmacht van de EU is het middel daartoe, met als wapens de toegang tot een van de grootste, gereguleerde markten van de wereld en een eigen munt.

Het doel van de tegenkracht van de EU moet niet alleen een machtsbalans zijn, waardoor Europa overeind kan blijven, maar moet vooral ook gericht zijn op het hoog houden van de beginselen van solidariteit, rechtvaardigheid en een multilaterale aanpak van problemen. Uit principe maar ook omdat het in ons belang is om bijvoorbeeld onze middelen in te zetten voor armoedebestrijding en het klimaat.

Om het gevaar van de 'illiberale internationale' het hoofd te bieden heeft de EU bondgenoten nodig. Dit betekent dat we onze marktmacht moeten verbinden met die van regio's met dezelfde of vergelijkbare belangen. Daarbij is het belangrijk ons te realiseren dat partnerschappen een zaak van geven en nemen zijn. We moeten de anderen ruimte bieden zodat we met elkaar een hervormd multilateraal stelsel in kunnen richten.

De directe veiligheid van Europa vereist meer eenheid en versterking van de Europese defensie. Stapsgewijs moeten we toewerken naar een situatie waarin Europa op eigen benen kan staan. Uit principe — zelf de verantwoordelijkheid nemen — maar ook vanwege de onbetrouwbaarheid van de grootste NAVO-partner.

Noten

- 1 Zie Nic Cheeseman, Matias Bianchi and Jennifer Cyr. (2026). *The Illiberal International. Foreign Affairs*, januari-februari. Ook de Israëlische premier Netanyahu hanteert eenzelfde uitgangspunt en gedachtegang.
- 2 Nile Gardiner (18 december 2025). *Western Civilisation Can Only Be Safed if the EU Is Abolished*. The Heritage Foundation.
- 3 Tobias Bunde and Sophie Eisentraut (eds.), *Munich Security Report 2026: Under Destruction*, Munich: Munich Security Conference, February 2026, <https://doi.org/10.47342/JWIE5806>.
- 4 Alexander Stubb (2026). *The Triangle of Power: Re-balancing the New World Order*. London: Biteback Publishing.
- 5 World Economic Forum (20 januari 2026). Davos 2026: Special address by Mark Carney, Prime Minister of Canada.
- 6 The Guardian (10 juli 2025). *With the world in crisis, many say end globalisation. I say that would be a mistake*.
- 7 Zie ook: Europa moet zijn economische macht niet onderschatten, zegt het Planbureau, NRC 12 maart 2025.
- 8 Europese Commissie (2025). *The Draghi report on EU competitiveness*.
- 9 Enrico Letta (2024). *Much more than Market*.
- 10 Jorge Tamames (2026). *In Defence of the EU's Trade Initiatives*. *Green European Journal*.
- 11 Al in 1982 verscheen in S&D 1982/4 een artikel van Berend Jan van den Boomen en Jan Marinus Wiersma getiteld: *Naar een Europese Defensie*.
- 12 President Trump heeft herhaaldelijk gedreigd uit de NAVO te stappen. Zeer onlangs nog uit boosheid over het gebrek aan steun van NAVO partners in de oorlog met Iran. Of dit een reëel scenario is, waardoor van een geleidelijke Europeanisering van het bondgenootschap geen sprake meer kan zijn, kon bij het voltooiën van dit artikel niet worden vastgesteld. Wel is het zeer onwaarschijnlijk dat het Amerikaanse Congress met een dergelijk voornemen zou instemmen.

Voorbij het grootmachtdenken

Weerbaar idealisme

De autocraten Poetin en Trump slopen de wereldorde. Hun imperialisme wordt gelegitimeerd door een geopolitiek realisme dat het recht van de sterkste predikt. 'Neo-idealisme' kan democratische krachten weerbaarder maken.

RICHARD WOUTERS

Projectleider bij Wetenschappelijk Bureau GroenLinks.

De grootschalige Russische invasie van Oekraïne in februari 2022 hadden velen in West-Europa, waaronder ikzelf, niet zien aankomen. Maar we waren wel gewaarschuwd. Politici en analisten in Midden-en Oost-Europa luidden al jaren de noodklok over de heropleving van het Russische imperialisme onder Poetin. We hadden beter moeten luisteren naar de waarschuwingen van onze bondgenoten in het Oosten.

Midden-en Oost-Europese regeringen waren ook de eersten die wapens leverden aan de Oekraïense strijdkrachten — terwijl de rest van Europa en de Verenigde Staten dachten dat het snel afgelopen zou zijn met Oekraïne. Nog altijd behoren de Baltische landen, Finland en Polen, afgemeten aan hun bbp, tot de grootste donoren van de Oekraïners in hun strijd om te overleven als onafhankelijk en democratisch land.¹

Al meer dan 35 jaar, sinds de val van de Berlijnse Muur, lezen wij West-Europeanen Midden-en Oost-Europa de les. We vertellen wat ze moeten doen om volwaardige leden van de NAVO en de Europese Unie te worden en te blijven. Het is hoog tijd om het perspectief eens om te draaien: wat kunnen wij leren van hen?

Daarbij heb ik het niet over Viktor Orbán en andere hielenlikkers van Poetin. Maar wel bijvoorbeeld over Kaja Kallas, de oud-premier van Estland die nu buitenlandchef van de EU is. Zij is een van de leiders uit de Oost-Europese frontlijnstaten die de steun aan Oekraïne invlechten in een breder verhaal. Een narratief over het verdedigen van democratie, mensenrechten en de internationale rechtsorde, en over de offers die we daarvoor moeten brengen.

Deze leiders wijzen erop dat als we Poetin zijn zin geven in Oekraïne, de vrede niet zal uitbreken. We moeten ons dan schrap zetten voor nieuwe veroveringsoorlogen, zowel door het Poetin-regime als door autocraten elders die

zich aangemoedigd voelen door de onwil van democratische staten om elkaar en de rechtsorde te verdedigen.

Politici als Kallas worden wel aangeduid als voorvechters van een nieuw idealisme in de geopolitiek: neo-idealisme. Deze term werd in 2022 gemunt door veiligheidsexpert Benjamin Tallis. Neo-idealisme, in zijn definitie, 'is een moreel gefundeerde benadering van geopolitiek, gebaseerd op de kracht van waarden: mensenrechten en fundamentele vrijheden, sociaal en cultureel liberalisme, democratisch bestuur;

Neo-idealisten zijn verre van soft; ze lopen voorop bij het verdedigen van de democratie waar deze bedreigd wordt

zelfbeschikking voor democratische samenlevingen; en misschien wel het belangrijkste: het recht van burgers in deze samenlevingen op een hoopvolle toekomst'.²

Het 'neo' in neo-idealisme staat voor weerbaarheid. Neo-idealisten zijn verre van soft. Ze lopen voorop bij het verdedigen van de democratie waar deze bedreigd wordt. Ze bepleiten een sterke Europese defensie. Dat vergt financiële offers, maar op lange termijn geldt, in de woorden van zowel Tallis als Kallas: 'Onze waarden zijn onze belangen'.³

Moreel failliet

Neo-idealisme staat in contrast met realisme, een wijdvertakte stroming in de studie van internationale betrekkingen die focust op de wedijver tussen grootmachten. Om hun macht te vergroten of te behouden streven grootmachten naar invloedssferen. Als een kleiner land in zo'n invloedssfeer ligt, heeft het pech. Dan is

het niet meer dan een pion in het schaakspel tussen grootmachten. Een satellietstaat van één grootmacht, of een bufferstaat tussen twee. Wat de burgers van zo'n land zelf willen, doet er niet toe. Realisten halen graag de Atheense geschiedschrijver Thucydides aan: 'De sterken doen wat ze kunnen en de zwakken lijden wat ze moeten.'⁴

Als deze analyse wordt omgezet in beleid leidt dat ertoe dat hele naties — zoals Oekraïne — het recht wordt ontzegd om democratisch hun toekomst te kiezen. De vooraanstaande realist

Als het Poetin er louter om gaat Oekraïne tot een bufferstaat te maken, waarom is zijn oorlog dan zo genocidaal?

John Mearsheimer geeft bijvoorbeeld de VS en hun Europese bondgenoten de schuld van de Russische invasies in Oekraïne in 2014 en 2022.⁵ Hij stelt dat het Westen niet had moeten aandringen op toetreding van Oekraïne tot de NAVO en pleit ervoor om van Oekraïne een 'neutraal land' te maken. Het feit dat Oekraïne zelf lid wil worden van de NAVO doet voor hem niet ter zake.⁶

Het realistische denkraam gaat niet alleen voorbij aan de ambities, maar ook aan het handlingsvermogen van kleinere landen. Maria Mälksoo, Ests hoogleraar internationale betrekkingen, wijst erop dat Oekraïne zijn lot niet lijdzaam ondergaat. Integendeel, de Oekraïners verbazen de wereld met hun taaie verzet tegen de agressor.⁷ Ook oostelijke frontlijnstaten van de NAVO en de EU hebben bewezen dat zij geen willoze pionnen zijn. Door het voortouw te nemen bij de steun aan Oekraïne hebben zij moreel gezag opgebouwd. Kallas heeft er haar benoeming tot EU-buitenlandchef aan te danken.

De wijze waarop Rusland de oorlog voert is vanuit realistisch perspectief moeilijk te verklaren. Als het Poetin er louter om gaat Oekraïne tot een bufferstaat te maken, waarom is zijn oorlog dan zo genocidaal?⁸ De Oekraïense regering beseft al snel na de invasie dat deze niet draaide om neutraliteit, schrijft de Oekraïense onderzoeker Kseniya Oksamytna.⁹

Ze wijst op de stad Boetsja. Het bloedbad dat het Russische leger daar in 2022 aanrichtte, ging gepaard met systematische verkrachtingen van meisjes en vrouwen. 'Russische soldaten vertellen hun dat ze hen zodanig zouden verkrachten dat ze geen seksueel contact meer zouden willen met welke man dan ook, om te voorkomen dat ze Oekraïense kinderen zouden krijgen', zo tekende de BBC op.¹⁰ Het is begrijpelijk dat Oekraïne, geconfronteerd met een moordzuchtige grootmacht die de Oekraïense identiteit wil uitwissen uit naam van een superieur geachte Russische cultuur, geen eenzame bufferstaat wil zijn maar de bescherming van bondgenoten zoekt.

Macht boven recht, daar komt het grootmacht-realisme op neer. Voor de vakgenoten in internationale betrekkingen die hier politieke aanbevelingen op baseren heeft Mälksoo een indringende vraag: hoe ethisch is het om een land te vragen als bufferzone te dienen?¹¹ De ministers van Buitenlandse Zaken van zeven Midden- en Oost-Europese landen waarschuwen dat 'invloedsferen nooit vrede en stabiliteit brengen. Ze leiden tot onderdrukking'.¹² Voor Tallis is het grootmacht-realisme 'moreel failliet'.¹³

De in de vorige alinea genoemde denkers en politici zouden dan ook ernstig bezwaar maken tegen het pleidooi van Jan Pronk in dit *S&D*-nummer om grootmachten weer invloedsferen toe te kennen. De Conferentie van Jalta in 1945 luidde voor Midden- en Oost-Europa ruim vier decennia van totalitaire Sovjet-overheer-

sing in. Wat zou een hedendaags Jalta betekenen voor Oekraïne, voor Taiwan?

Trumps imperialisme

Het grootmacht-realisme heeft geen linkse apologeten nodig, want het is al invloedrijk in westerse hoofdsteden. Ontzag voor Rusland verklaart ten dele waarom West-Europese regeringen en de regering-Biden doof bleven voor de oproep van Kallas en andere neo-idealisten om Oekraïne niet slechts te helpen overleven, maar ook te laten *winnen*. Het land kreeg en krijgt te weinig militaire steun.

Met Trump in het Witte Huis zijn we getuige van realisme 'on steroids'. Trump kiest de zijde van de agressor: hij geeft niet Rusland, maar Oekraïne de schuld van de oorlog. De zwakken moeten immers hun lijden ondergaan, in plaats van verzet te bieden.

Trump heeft de Amerikaanse steun aan Oekraïne vrijwel volledig stopgezet. Hij chanteert Kyiv om grondgebied af te staan aan Rusland en natuurlijke hulpbronnen aan de VS, aarzelt om veiligheidsgaranties te geven en blokkeert de toetreding van Oekraïne tot de NAVO. Een 'vre-desakkoord' onder zulke voorwaarden is een aanloop naar toekomstige Russische agressie.

Trump heeft de internationale rechtsorde al zware klappen toegebracht met zijn territoriale claims op Groenland, het Panamakanaal en Canada, met de militaire interventie in Venezuela — waarbij de ene corrupte autocraat door een andere werd vervangen — en met de roekeloze aanvallen op Iran. In de wereld van Trump staat het de VS vrij om landen te onderwerpen en hun natuurlijke hulpbronnen te plunderen.

'De buitenproportionele invloed van grotere, rijkere en sterkere naties is een tijdloze waarheid in de internationale betrekkingen', stelt de nieuwe Amerikaanse Nationale Veiligheidsstrategie.¹⁴ We zijn ver verwijderd van de VS die

opkwamen voor zelfbeschikking en democratie, hoe inconsistent ook. Deze regering predikt wetteloosheid en dwang — met dank aan de goeroes van het grootmacht-realisme.

Het gangsterimperialisme van Trump zou de Chinese autocraat Xi Jinping wel eens kunnen aansporen om Taiwan te veroveren en een einde te maken aan de pluralistische democratie op het eiland. Voor Poetin is het een

Tot overmaat van ramp zaait Trump keer op keer twijfel over de kernbelofte van de NAVO dat een aanval op één lid een aanval op alle leden is

aanmoediging om verder te graaien dan Oekraïne. De Baltische staten voelen zich terecht bedreigd; Russische sabotage in de Oostzee en elders heeft de NAVO en de EU al in een scheurzone tussen oorlog en vrede gebracht. Tot overmaat van ramp zaait Trump keer op keer twijfel over de kernbelofte van de NAVO dat een aanval op één lid een aanval op alle leden is. Hij doet het werk voor de oorlogsmisdadiger in het Kremlin.

Tijd voor weerwerk

Trumps minachting voor het internationaal recht, zijn bewondering voor Poetin, zijn aversie tegen de NAVO, de snelle teloorgang van de Amerikaanse constitutionele democratie — er is weinig tot niets meer over van de trans-Atlantische band. De VS onder Trump zijn niet langer een bondgenoot van Europa. Dat is een hard gelag, zeker voor Midden- en Oost-Europeanen. Decennialang was de NAVO onder Amerikaanse leiding hun verzekeringspolis tegen Rusland.

Sommige neo-idealisten zagen de breuk al vroeg onder ogen. Nadat Trump en zijn vice-president de Oekraïense president Zelensky in februari 2025 in het Oval Office in een hinderlaag hadden gelokt, concludeerde Kallas dat

Hoe ethisch is het om een land te vragen als bufferzone te dienen?

‘de vrije wereld een nieuwe leider nodig heeft’.¹⁵ Op zijn beurt stelde Zelensky — boegbeeld van het neo-idealisme, volgens Tallis — dat het tijd is voor een verenigde Europese krijgsmacht. ‘Europa heeft alles in huis. Europa moet enkel de krachten bundelen en gaan handelen op een manier dat niemand ‘nee’ kan zeggen tegen Europa, het kan rondcommanderen of als een watje kan behandelen.’¹⁶ Daarmee sprak hij de taal die zijn Europese bondgenoten *binnen* de EU en de NAVO zouden moeten bezigen.

In plaats daarvan kozen de Europese leiders ervoor om de autocraat in het Witte Huis stroop om de mond te smeren, waardoor Kallas en Zelensky geen andere keuze hadden dan in het gareel te lopen. Gedurende heel 2025 overtroefden leiders elkaar in zelfvernederend. NAVO-secretaris-generaal Mark Rutte ging het verst, door Trump met ‘Daddy’ aan te spreken. Ze zwegen over Trumps orgie van wreedheden, zowel in het buitenland als in eigen land.

Het enige wat ze ervoor terugkregen was nog meer verraad. Onevenwichtige handelsakkoorden. Herhaalde dreigementen om Groenland met geweld van Denemarken af te pakken. Een Amerikaans ‘vredeplan’ voor Oekraïne, geschreven door het Kremlin. Een Nationale Veiligheidsstrategie die erop gericht is de EU te verdelen en te verzwakken door radicaalrechts aan de macht te helpen.

Onderdanigheid aan Trump wakkert zijn wreedheid alleen maar aan. Het doet Europese leiders overkomen als laf en zwak, ook in de ogen van hun eigen burgers. Geen wonder dat het vertrouwen in regeringen in vrije val is. Radicaalrechts spint er garen bij.

Het is tijd om het roer om te gooien en zichtbaar weerwerk te bieden aan Trump. Europa zal geen respect oogsten zolang het zichzelf en zijn waarden niet respecteert. Nadat Trump zijn dreigementen tegen Groenland opvoerde en een oorlog tegen Iran begon zonder Europa ook maar in te seinen, lijkt dit besef in 2026 eindelijk in te dalen (behalve bij Rutte).

Een assertief Europa zal de militaire steun aan Oekraïne moeten vergroten — of er nu een staakt-het-vuren komt of niet. Het voortbestaan van het land hangt meer dan ooit af van de combinatie van zijn vastberadenheid en vindingrijkheid met de economische macht van Europa.¹⁷ Blijvende vrede is alleen mogelijk als Oekraïne de overhand heeft.

Hoe krachtiger de steun aan Oekraïne, hoe meer tijd Europa heeft om de verdediging van zijn oostgrenzen te versterken. De NAVO-doelen voor defensie-uitgaven moeten worden nageleefd — niet om Trump tevreden te stellen, maar om ons te behoeden voor toekomstige Trumps.

Die 3,5% van het bbp is een redelijke schatting van wat het kost om Europa op conventionele wijze te verdedigen zonder Amerikaanse steun.¹⁸ Tegelijkertijd moet de EU haar wederzijdse defensieclausule¹⁹ operationaliseren en het Verenigd Koninkrijk en Noorwegen uitnodigen zich erbij aan te sluiten. Een vrij Oekraïne op weg naar EU-lidmaatschap, met zijn ervaren troepen en zijn voorsprong op het gebied van drone-oorlogsvoering, zou een forse versterking zijn voor de Europese defensie.

Europa moet tevens werk maken van onafhankelijke nucleaire afschrikking: een Europese

atoomparaplu op basis van de Franse en Britse kernwapenarsenalen. Anders blijven we kwetsbaar voor nucleaire chantage door Poetin.

Om minder vatbaar te worden voor dwang en manipulatie moet Europa ook op andere terreinen strategische autonomie opbouwen, van digitale technologieën tot (hernieuwbare) energie en kritieke grondstoffen. In veel gevallen zullen de kosten voor de baat uitgaan. Publieke steun verwerven voor militaire en economische defensie lukt alleen als politieke leiders eerlijk zijn over het grimmige tijdperk waarin we ons bevinden.

De dagen van de Pax Americana en het 'vrede-schuld' zijn voorbij. Maar leiders moeten de vereiste transformatie ook presenteren als de verwezenlijking van diepgewortelde waarden die het verleden, het heden en de toekomst met elkaar verbinden. Zelfbeschikking, democratie en de rechtsstaat zijn waarden waarvoor veel van onze voorouders hebben gestreden, net als de Oekraïners vandaag de dag, en die we delen met anderen, in Europa en daarbuiten.

We putten uit deze waarden om ons een betere toekomst voor te stellen. Als ze zouden worden afgedankt, zouden we ze node missen — kijk maar naar Rusland, de bezette delen van Oekraïne, China en de VS onder Trump. Neo-idealisme herinnert ons aan de kracht van waarden.

Democratie versus autocratie

Democratie en recht staan wereldwijd onder druk, te meer nu de VS onder Trump oversteken van het democratische naar het autocratische kamp. Europa kan deze trend niet in zijn eentje keren, zeker niet gezien de dreiging van binnen-uit door radicaal-rechtse partijen die eveneens een broertje dood hebben aan democratisch pluralisme. Zoals Jan Marinus Wiersma en Camiel Hamans benadrukken in dit S&D-nummer: Europa heeft bondgenoten en partners nodig.

Ongeveer 35 democratische landen — waaronder de EU en de meeste van haar lidstaten, het Verenigd Koninkrijk, Canada, Japan, Zuid-Korea en Australië — hebben zich verenigd in een 'coalitie van bereidwilligen', zonder de VS, om Oekraïne te steunen. Op andere gebieden, zoals handel, laten ze zich helaas uiteen spelen door de VS. Door één blok te vormen zouden ze beter in staat zijn om weerstand te bieden aan de dictaten van Trump en terug te slaan tegen sancties.²⁰

Zo'n club van 'westerse' democratieën staat sterker tegenover Trump, Poetin en Xi als zij partners vindt in het mondiale en plurale Zuiden. Daar bevinden zich 's werelds grootste min of meer democratische landen, waaronder India en Brazilië. Maar hun regeringen laten zich niet meetrekken in de antithese tussen autocratie en

De Conferentie van Jalta in 1945 luidde voor Midden- en Oost-Europa ruim vier decennia totalitaire Sovjet-overheersing in. Wat zou een hedendaags Jalta betekenen voor Oekraïne, voor Taiwan?

democratie. Ze bekijken de wereld veeleer door de lens van kolonisator versus gekoloniseerde, een onderscheid dat doorwerkt in de mondiale ongelijkheden van vandaag.

Toenadering heeft vermoedelijk meer kans van slagen als de EU een narratief kiest dat niet alleen democratie maar ook internationaal recht omvat. Pronk constateert terecht dat het mondiale Zuiden sterk gehecht is aan de internationale rechtsorde.

De Oekraïense diplomatie speelt daarop in. 'De boodschap van Kyiv is dat steun aan Oekra-

ine geen steun aan een 'westers' kamp inhoudt, maar aan het VN-Handvest', constateert de Pools-Mexicaanse onderzoeker Ivan Klyszcz.²¹ In een toespraak tot de VN hamerde Zelensky op de Russische schending van het zelfbeschikkingsrecht van volken en het geweldsverbod tussen staten. 'Koloniale oorlogen en samenzweringen tussen grootmachten ten koste van kleinere landen, die heeft de wereld al doorgemaakt. Iedereen begrijpt waarom die verleden tijd moeten blijven.'²²

Om de banden met democratische landen in het Zuiden te versterken zullen westerse democratieën zich moeten scharen achter hun eis om meer zeggenschap te krijgen in mondiale instellingen zoals de VN-Veiligheidsraad, het IMF en de Wereldbank. Ze dienen ook afstand te nemen van het schaamteloze extractivisme van Trump door voor eerlijke handel te kiezen. Daarbij krijgen landen die bereid zijn hun natuurlijke hulpbronnen te delen steun om hogerop te komen in de waardeketen. Dan delven ze niet alleen metaalertsen, maar produceren ze ook batterijen en meer. 'Friendshoring' komt tegemoet aan de doelstelling van de EU om toeleveringsketens te diversifiëren en minder afhankelijk te worden van China.

De extra defensie-uitgaven in Europa mogen niet ten koste gaan van de steun voor de allerarmsten. Als we het aan China overlaten om de leemtes op te vullen die zijn ontstaan nu de VS hun humanitaire hulp en ontwikkelingssamenwerking grotendeels hebben gestaakt, ziet het er nog slechter uit voor de democratie in de wereld.

Last but not least is het zaak om dubbele standaarden te vermijden. De slappe reactie van veel Europese regeringen – inclusief neo-idealisten – op het genocidale geweld van Israël tegen Gaza heeft hun geloofwaardigheid in het Zuiden ondermijnd. Wegen de levens van Oekraïners zwaarder dan die van Palestijnen?

Deze selectieve omgang met internationaal en humanitair recht maakt het voor zuidelijke regeringen makkelijker om weg te kijken van het Russische imperialisme en vrienden te blijven met Poetin. Meten met twee maten schaadt dus óók de zaak van Oekraïne – het land dat neo-idealisten zo na aan het hart ligt.

In een wereld die niet alleen door geopolitieke maar ook door ecologische crises wordt geteisterd, ontkomen we niet altijd aan samenwerking met autocratische regeringen. China, bijvoorbeeld, is een onmisbare partner in de

Gedurende heel 2025 overtroefden Europese leiders elkaar in zelfvernedering; Mark Rutte ging het verst, door Trump met 'Daddy' aan te spreken

strijd tegen klimaatverandering – zeker nu Trump opnieuw uit het Parijsakkoord is gestapt. Maar neo-idealisme kan nog altijd richting geven aan onze omgang met autocratieën.

Het daagt ons uit om voorbij regeringen te kijken. Ook in dictatoriaal geregeerde landen zijn er veel mensen die naar democratie verlangen. Hoe kunnen we hun stem versterken? En als het tot een democratische doorbraak komt, hoe helpen we de democratische instituties dan om wortel te schieten?

We moeten democratiebevordering gaan zien als onderdeel van veiligheidspolitiek, te meer omdat democratie de beste kans biedt op vrede²³ en een duurzame toekomst.²⁴ Dit besef zou moeten doorwerken in het handels-, ontwikkelings- en asielbeleid van de EU en haar lidstaten.

Als we groene waterstof(derivaten) moeten importeren uit zon- of windrijke landen voor de

verduurzaming van onze zware industrie, gaan we dan in zee met het autocratische Saoedi-Arabië of het democratische Namibië? Betalen we miljarden euro's aan dictators voor het tegenhouden van asielzoekers — terwijl vrijwel alle vluchtelingencrises veroorzaakt worden door autocratische regimes? Of gebruiken we dat geld liever om kwetsbare democratieën, mensenrechtenactivisten en onafhankelijke media te ondersteunen?

Een progressief neo-idealisme

Door wereldwijde onrechtvaardigheden onder ogen te zien en bruggen te slaan met het mondiale Zuiden, kan neo-idealisme een groen-rode invulling krijgen die past bij progressieve partijen zoals PRO. De groene en sociaal-democratische tradities bieden ook aangrijpingspunten om neo-idealisme te vertalen naar een binnenlandse agenda voor democratische weerbaarheid.

Een cruciaal element van neo-idealisme is volgens Tallis het 'recht op een hoopvolle toekomst'.²⁵ Hij stelt dat democratieën zowel hun materiële als hun morele superioriteit moeten bewijzen om de systemische wedijver met auto-

stilvalt, zal de democratie nog zwaarder op de proef worden gesteld. Kan een 'hoopvolle toekomst' ook betekenen dat we ons welzijn laten groeien in plaats van onze materiële welvaart? Voor die keuze valt ook vanuit geopolitiek oogpunt wel wat te zeggen.

Zodra in onze materiële basisbehoeften is voorzien, wordt ons welzijn sterker bepaald door de kwaliteit van onze relaties met andere mensen en levende wezens dan door de consumptie van goederen en diensten. Een welzijnseconomie beoogt daarom het sociale weefsel te versterken. Inclusieve gemeenschappen bieden niet alleen een tegengif voor consumentisme, maar ook een stimulans voor veerkracht. Dat maakt gemeenschapsvorming zowel ecologisch als geopolitiek relevant.

De crises waarop we ons moeten voorbereiden kunnen zowel het gevolg zijn van de ineenstorting van ecosystemen als van sabotage of oorlog. In alle gevallen schiet individueel 'preppen' tekort. Overleven hangt af van de solidariteit van anderen. Zoals Oekraïne bewijst, kunnen landen langdurige oorlogen doorstaan dankzij sterke gemeenschappen. Zo bezien vormt gemeenschapszin zelfs een element van afschrikking.

De kracht van waarden als democratie en rechtvaardigheid is sterk afhankelijk van de gemeenschappen waarin ze in praktijk worden gebracht. Burgers die onderling verbonden zijn kunnen in actie komen wanneer politici te ver afdwalen. Dit gebeurde in Oekraïne toen regering en parlement medio 2025 de anticorruptie-instanties van het land hun onafhankelijkheid ontnamen. Hierdoor ontstond de vrees dat het onttrekken van overheidsgeld aan de oorlogsinspanningen voor persoonlijk gewin ongestraft zou blijven. Ngo's organiseerden demonstraties om de rechtsstaat te verdedigen. Dit protest dwong Zelensky en zijn partij om de

Europa zal geen respect oogsten zolang het zichzelf en zijn waarden niet respecteert

cratieën te winnen. Maar is de belofte van materiële vooruitgang nog houdbaar in een tijdperk van ecologische ontwrichting?

Een groeiend aantal klimaat- en milieuwetenschappers waarschuwt ons dat voortdurende economische groei in rijke landen niet te verzoenen is met een leefbare aarde.²⁶ Als de ecologie zo krachtig terugslaat dat de bbp-groei

onafhankelijkheid van de corruptiebestrijders te herstellen.

De Oekraïners die midden in de oorlog de straat op gingen om op te komen voor hun waarden — en degenen die dat ook zouden hebben gedaan als ze niet aan het front voor diezelfde waarden hadden gevochten — zijn misschien wel de ultieme neo-idealisten.

Dit voorbeeld zou de centrumrechtse partijen in Europa tot nadenken moeten stemmen. Hun heksenjacht op ngo's²⁷, die door extreemrechts is georkestreerd, ondermijnt democratie en rechtsstaat. Wie de weerbaarheid van constitutionele democratieën wil versterken moet burgerparticipatie niet verdacht maken maar aanmoedigen.

Weerbaarheid moet ook de leidraad zijn bij het financieren van hogere defensie-uitgaven. In de afgelopen decennia, zo constateert Tallis, heeft het neoliberalisme bepaalde bevolkingsgroepen

Europa zal de militaire steun aan Oekraïne moeten vergroten — of er nu een staakt-het-vuren komt of niet

selectief verrijkt, terwijl het tegelijkertijd aanzienlijke inkomens- en vermogensongelijkheden in onze samenlevingen heeft bestendigd'.²⁸ Sociaaleconomische rechtvaardigheid is inderdaad de on vervulde belofte van de democratie.

Democratieën scoren gemiddeld niet beter op het gebied van inkomens- en vermogensgelijkheid dan autocratieën.²⁹ Dit is zorgwekkend, want ongelijkheid tast maatschappelijk vertrouwen en sociale cohesie aan³⁰ en vergroot het risico op 'democratic backsliding'.³¹ Progressief herverdelingsbeleid helpt om autoritarisme buiten de deur te houden.

Hieruit volgt dat investeringen in defensie niet ten koste mogen gaan van de meest kwetsbaren. Ons sociale vangnet maakt deel uit van wat we verdedigen en versterkt op zijn beurt onze defensie. Het is in de eerste plaats aan de vermogenden om een grotere bijdrage te leveren aan de veiligheid van de samenlevingen die hen in staat hebben gesteld te gedijen. Dit vraagt om hogere belastingen op grote vermogens, vermogensgroei en bedrijfswinsten³², evenals op de daarmee samenhangende luxeconsumptie die een belangrijke aanjager is van de ecologische crisis.³³

Waardengedreven missie

Poetin droomt van een herboren Russische Rijk en Trump belooft nieuwe veroveringen. Hun brute imperialisme roept om een Europees contranarratief. Dat verhaal mag het verleden niet romantiseren. Wereldoorlogen, Holocaust, totalitaire onderdrukking en koloniale uitbuiting mogen niet worden weggepoetst. We kunnen wel inspiratie ontleen aan de momenten van verzet, bevrijding of verzoening, en aan de lessen we door schade en schande hebben geleerd.

Daaruit volgt een keuze voor samenwerking tussen democratieën in plaats van autoritaire grootmacht-politiek, voor de sterkte van het recht in plaats van het recht van de sterkste, voor vrijwillige 'integratiesferen'³⁴ in plaats van invloedssferen, voor mensenrechten en inclusie in plaats van ontmenselijking en uitsluiting.

Neo-idealisme kan ons helpen de grondbeginselen van de EU en de internationale rechtsorde te herontdekken. Anno 2026 moet het verhaal niet alleen gaan over soft power, maar ook over hard power. En over een hoopvolle toekomst voor mensen hier en nu die niet ten koste gaat van mensen elders en straks.

Meer dan ooit heeft Europa een op waarden gebaseerd 'mission statement' nodig om een be-

stendige koers te varen, de verwachtingen van haar burgers waar te maken en vertrouwen te wekken bij bondgenoten en partners. Zo'n verhaal kan aan kracht winnen naarmate Rusland, China en de VS zich agressiever opstellen tegenover Europa — of juist hun status als grootmachten ondergraven.

Dat laatste is niet ondenkbaar. Rusland is al lang in verval; het is een 'spoiler state' die alleen uitblinkt in dood en verderf. China is niet langer een groeiwonder en vergrijsd razendsnel door de autoritaire eenkindpolitiek uit het verleden en de aanhoudende afkeer van diversiteit die een actief migratiebeleid in de weg staat. Het land ligt met de meeste van zijn buurlanden overhoop en heeft geen andere formele bondgenoten dan Noord-Korea.³⁵ Autocratieën zijn slecht in het smeden van allianties, bij gebrek aan wederzijds vertrouwen.

In de VS gaat de aftakeling hard sinds het land een autocraat verkoos. In Iran stuit Trump op de grenzen van militair avonturisme. Met de illegale aanval op het ayatollah-regime heeft hij

uitholling van de overheid, de maffiose belangenverstrengeling, de institutionalisering van de leugen, de intimidatie van de pers, de wetenschaps censuur, het openlijk racisme, het geweld tegen migranten, de aantasting van vrouwenrechten, de uitstoting van transgenders, de herverdeling van arm naar rijk, het weggijken van de klimaatcrisis... Trump sloopt niet alleen de wereldorde, maar ook zijn land.

Thucydides levert een precedent: toen het machtige Athene, gecorrumpeerd door 'persoonlijke ambities en private belangen', voluit op de imperialistische toer ging, keerden de bevriende stadstaten zich tegen haar. Het luidde haar ondergang in.³⁶

Democratie versus autocratie, de strijd is nog niet beslist.

Dit artikel is een ingekorte en geactualiseerde vertaling van het essay 'Realism Failed — It's Time for a New Idealism' uit het rapport 'New Idealism for a Disrupted Europe' van de Green European Foundation.

De NAVO-doelen voor defensie-uitgaven moeten worden nageleefd — niet om Trump tevreden te stellen, maar om ons te behoeden voor toekomstige Trumps

een mondiale energiecrisis ontketend en een nieuwe deuk geslagen in het Amerikaans prestige. Bondgenoten zijn, na alle schofferingen, niet happig om Trump uit de zelf gegraven kuil te helpen.

Voeg daarbij zijn binnenlandse vernielzucht: de ondermijning van de rechtsstaat, de

Noten

- 1 Kiel Instituut, Ukraine Support Tracker.
- 2 Benjamin Tallis (22 juli 2023). The Rise of the New Idealists. *Byline Supplement*. Merk op dat deze definitie niet de internationale rechtsorde omvat. De leiders die Tallis als neo-idealist bestempelt, noemen deze echter wel als een kernwaarde om hoog te houden.
- 3 Ibidem en Kaja Kallas, A Rules-Based Global Order in An Era of Power Politics, Churchill-lezing, 5 maart 2026.
- 4 Thucydides, The Peloponnesian War.

- 5 Isaac Chotiner (1 maart 2022). Why John Mearsheimer Blames the U.S. for the Crisis in Ukraine, *The New Yorker*.
- 6 Isaac Chotiner (11 maart 2025). Why John Mearsheimer Thinks Donald Trump Is Right on Ukraine, *The New Yorker*.
- 7 Maria Mälksoo (11 mei 2022). The Postcolonial Moment in Russia's War Against Ukraine, *Journal of Genocide Research* 25/3-4.
- 8 Michael Lawriwsky (12 augustus 2024). The Russian-Ukrainian War: 'NATO-Fault' Thesis Proponents Can't Explain Why It's Genocidal.
- 9 Kseniya Oksamytna (30 augustus 2024). The Moral and Strategic Clarity of Supporting Ukraine's Self-Defense: Why Accepting Russian Colonialism Should Remain a Taboo. *Environment and Planning C: Politics and Space* 42/7.
- 10 Yogita Limaye (11 april 2022). Ukraine Conflict: 'Russian Soldiers Raped Me and Killed My Husband', *BBC News*.
- 11 Mälksoo, *The Postcolonial Moment*.
- 12 Jan Lipavský et al. (8 mei 2025). Lessons from World War II to Avoid World War III, *The New York Times*.
- 13 Benjamin Tallis (20 april 2022). Are Czechia and Slovakia the EU's New Radical Centre?
- 14 Donald Trump (2025). National Security Strategy of the United States of America.
- 15 Kaja Kallas op Bluesky, 28 februari 2025.
- 16 Joshua Posaner (15 februari 2025). Zelenskyy: 'The Time Has Come' for a European Army. *Politico*.
- 17 Arnout Brouwers (10 december 2025). Nu de laatste illusies over Trump zijn verbrijzeld, weet Europa wat het te doen staat. *De Volkskrant*.
- 18 Zie bijvoorbeeld Alexandr Burilkov & Guntram B. Wolff (21 februari 2025). Defending Europe Without the US: First Estimates of What Is Needed; Ben Barry et al. (15 mei 2025). Defending Europe Without the United States: Costs and Consequences.
- 19 Europese Unie (9 mei 2008). Geconsolideerde versie van het Verdrag betreffende de Europese Unie, artikel 42.7.
- 20 Zie het voorstel van de liberale fractie in het Europees Parlement voor een 'geo-economisch afschrikingspact'. Renew Europe (maart 2026). How Europe Can Win Geopolitical Power, maart 2026.
- 21 Ivan U. Kłyszcz (30 januari 2023). It Is Not About 'Neutrality': How the Global South Responds to Russia's Invasion.
- 22 'There Can Be No Just Peace Without Ukraine' — Zelensky's Full Speech at the UN General Assembly, *The Kyiv Independent*, 25 september 2024.
- 23 V-Dem Institute, Case for Democracy Report, 2023.
- 24 Daniel Lindvall & Mikael Karlsson (2024). Exploring the Democracy-Climate Nexus: A Review of Correlations Between Democracy and Climate Policy Performance. *Climate Policy* 24/1.
- 25 Benjamin Tallis (25 juli 2024). Neo-Idealism: Grand Strategy for the Future of the Transatlantic Community.
- 26 William J Ripple et al. (2024). The 2024 State of the Climate Report: Perilous Times on Planet Earth, *BioScience* 74/12.
- 27 Marianne Gros et al., "EPP's War on NGOs Is Driving a Wedge Through Europe's Political Center", *Politico*, 5 mei 2025. <https://www.politico.eu/article/european-peoples-party-epp-ngo-funding-civil-society-far-right/>
- 28 Benjamin Tallis, *Neo-Idealism: Grand Strategy*.
- 29 V-Dem Institute, *Case for Democracy*.
- 30 Kate Pickett et al. (2024). The Spirit Level at 15.
- 31 Eli G. Rau & Susan Stokes (2024). Income Inequality and the Erosion of Democracy in the Twenty-First Century. *Proceedings of the National Academy of Sciences* 122/1.
- 32 Shahin Vallée & Joseph de Weck (7 juli 2025). Europe Does Not Have to Choose Between Guns and Butter. There Is Another Way, *The Guardian*.
- 33 Te meer omdat de onduurzame levensstijlen van de rijken standaarden zetten voor consumptie waar mensen met lagere inkomens naar verlangen. Fergus Green & Noel Healy (2022). How Inequality Fuels Climate Change: The Climate Case for a Green New Deal, *One Earth* 5/6.
- 34 Benjamin Tallis, *Neo-Idealism: Grand Strategy*.
- 35 Matthew Kroenig (2020). *The Return of Great Power Rivalry: Democracy Versus Autocracy From the Ancient World to the U.S. and China*.
- 36 Thucydides, *The Peloponnesian War*.

Poster door de Spaanse kunstenaar Joan Miró
in opdracht van UNESCO, 1974.

unesco

miró

human rights

Werknemers zijn geen wegwerpartikel

De aandeelhouders zijn aan macht aan het
winnen. Het is daarom nodig de medezeggen-
schap van werkenden te versterken.

FRANK SCHREINER

*Zelfstandig OR-adviseur met een specialisatie in governance,
reorganisaties, fusies en overnames.*

Sinds de opkomst van het neoliberalisme in Nederland vanaf de jaren tachtig van de vorige eeuw, is de plaats van de werknemers in ondernemingen steeds meer op de achtergrond geraakt. In 1960 had de commissie-Verdam van de regering nog de opdracht gekregen te onderzoeken of het vennootschapsrecht zodanig kon worden aangepast dat kapitaal en arbeid een meer gelijkwaardige positie kregen. Dat leidde tot de Structuurwet en andere wetten en regelgeving die de positie van werknemers versterkte ten koste van de aandeelhouders (zie kader).

Daartegenover kregen in de jaren negentig eerst de commissie-Peters en later de commissie-Tabaksblat de opdracht te onderzoeken of binnen de governance van vennootschappen de positie van de aandeelhouder niet versterkt moest worden in verhouding tot het bestuur en de commissarissen. Noch in de opdracht, noch in de daaruit voortgekomen Code Tabaksblat werd aandacht besteed aan de positie van de werknemers. Ook in de latere bijstellingen van wat inmiddels de Nederlandse Corporate Governance Code is gaan heten, speelt de medezeggenschap geen rol.

Deze ontwikkeling werd met name verwelkomd door de meer activistische aandeelhouders. In een artikel in het *Financieel Dagblad* van 7 juni 2008 hield voorzitter André Olijslager van de Nederlandse Vereniging van Participatiemaatschappijen (NVP) een pleidooi voor afschaffing van de Structuurwet en van de raden van commissarissen. In zijn optiek moest de inrichting van het bestuur van vennootschappen altijd volgens het zogenaamde one-tier systeem (monistisch bestuursmodel) plaatsvinden, een inrichting van de governance waarbij de scheiding tussen bestuur en toezichthouder verdwenen is. In plaats daarvan is er dan een bestuur dat deels bestaat uit bestuurders die de organi-

satie direct aansturen en deels uit bestuurders die meer op afstand staan.

De NVP wilde daarmee bereiken dat actieve aandeelhouders, door zelf in de board te gaan zitten, beter en directer geïnformeerd worden en directer bij het bestuur betrokken zijn. De mogelijkheid om dit monistisch bestuursmodel in te voeren is vervolgens ook daadwerkelijk gecreëerd, in een wet die op 1 januari 2013 is ingegaan. In 2021 is deze mogelijkheid zelfs uitgebreid tot alle rechtspersonen.

Inmiddels heeft de grotere nadruk op de positie van de aandeelhouders ook zijn weerslag gevonden in een aanpassing van de Structuur-

**De rol van de commissarissen,
die de belangen van álle
belanghebbenden moeten
meewegen, niet alleen het
belang van de aandeelhouder,
wordt nu gemarginaliseerd**

wet. In eerste instantie kreeg de ondernemingsraad in 1971 een vrijblijvend aanbevelingsrecht en benoemde de raad van commissarissen zijn eigen leden (gecontroleerde coöptatie). Maar na een aanpassing in 2004 benoemen de aandeelhouders de commissarissen weer en ook de andere bevoegdheden die onder het oude structuurregime aan de raad van commissarissen waren toebedeeld, zoals benoeming, ontslag en beloning van het bestuur, zijn weer aan de aandeelhouders voorbehouden. Bij diezelfde wetswijziging werd als compensatie voor de werknemers bepaald dat voortaan een derde van het aantal zetels in de raad van commissarissen gereserveerd moest worden voor kandidaten op voordracht van de ondernemingsraad.

De mogelijkheid om voor een monistisch bestuursmodel te kiezen houdt een verzwakking in van de positie van de medezeggenschap in de onderneming. Na het aanhalen van de band met de principale stakeholder, de kapitaalverschaffer, zal in het bestuur de nadruk meer komen te liggen op het belang van deze ene stakeholder. De rol van de commissarissen, die bij het uitoefenen van toezicht het belang van de vennootschap en de belangen van alle belanghebbenden moeten meewegen, niet alleen het belang van de aandeelhouder, wordt gemarginaliseerd.

Dat zal nog verder het geval zijn als de commissaris medebestuurder wordt. Daarmee groeit de kans op tunnelvisie en neemt de rol van de raad van commissarissen als potentiële bondgenoot van de ondernemingsraad af. Het driehoeksoverleg tussen ondernemingsraad, bestuur en toezichthouder wordt een bilateraal overleg tussen ondernemingsraad en bestuur. Het effect van de voordrachtscommissaris, die een sterkere binding heeft met de stakeholder arbeid dan de andere commissarissen, vermindert. Deze ontwikkelingen vragen om een heroverweging van de plaats van de ondernemingsraad.

Zou om te beginnen het monistische bestuursmodel niet afgeschaft kunnen worden? Dat klinkt logisch, maar lijkt geen oplossing. Ook voordat het monistische bestuursmodel mogelijk gemaakt was in het Burgerlijk Wetboek, wisten investeerders het dualistische model al te omzeilen met statutaire bepalingen en het benoemen van 'eigen' statutaire bestuurders naast het eigenlijke bestuur. Er zal dus op een fundamenteeler niveau naar de rol van de ondernemingsraad gekeken moeten worden.

Terug naar de werknemerscommissaris

De oplossing voor de geschetste problematiek kan langs meerdere lijnen vorm krijgen. Ten

eerste door een herwaardering van wat tegenwoordig de voordrachtscommissaris heet. In de oorspronkelijke gedachte, in de jaren twintig van de vorige eeuw, kreeg medezeggenschap vorm op ondernemingsniveau door het instellen van een ondernemingsraad als orgaan van de onderneming dat zich met name op operationele zaken zou richten. Daarnaast was het idee

Het is nodig de plaats van de ondernemingsraad fundamenteel te heroverwegen

om medezeggenschap op strategisch en vennootschappelijk niveau vorm te geven via een of twee door de ondernemingsraad voorgedragen werknemers in de raad van commissarissen. Het is een model dat onder andere in Duitsland nog altijd functioneert.

In Nederland is de werknemerscommissaris uiteindelijk als mogelijkheid in de Structuurewett van 1971 geregeld. Die wet geldt voor vennootschappen met ten minste honderd werknemers en als zij wettelijk verplicht zijn een ondernemingsraad in te stellen. Dat geldt ook voor vennootschappen met ten minste € 16 miljoen eigen vermogen en vrij besteedbare reserves. Omdat van werkgeverszijde grote bezwaren bestonden tegen werknemers als commissaris is toen meteen ook bepaald dat een werknemer niet ook commissaris mag zijn.

Bovendien werd in publicaties van het Nationaal Register (tegenwoordig NR Governance) de theorie van de doorgeknipte navelstreng bepleit. De door de ondernemingsraad voorgedragen commissaris is dan een commissaris als alle anderen, zonder binding met de werknemers. Daarmee werd de 'werknemerscommissaris' al snel via 'vertrouwenscommissaris' tot

‘voordrachtscommissaris’. Een terugkeer naar het oorspronkelijke idee van door de ondernemingsraad voorgedragen werknemers als commissaris, betekent een versterking van de medezeggenschap op vennootschappelijk niveau.

Een volgende stap kan zijn een aanpassing in de formele structuur van alle kapitaalvennootschappen in het Burgerlijk Wetboek, door de raad van commissarissen ook bij niet structuurvennootschappen met bijvoorbeeld vijftig of meer werknemers te verankeren als een brede en onafhankelijke toezichthouder. Het Burgerlijk Wetboek zou moeten garanderen dat ook daar een derde van de commissarissen wordt benoemd uit de werknemers op voordracht van de ondernemingsraad.

Het belang van het goed functioneren van de onderneming is ermee gediend als het aandeelhoudersbelang niet als alleenzalmakend wordt beschouwd. Werknemers zijn geen wegwerpartikel. Continuïteit van de onderneming, en met het oog daarop behoud van kennis en ervaring, is van essentieel belang voor de toekomst. Als alternatief voor medezeggenschap via een of twee werknemers als commissaris kan eventueel ook gedacht worden aan het recht voor een delegatie vanuit de medezeggenschap om aandeelhoudersvergaderingen en vergaderingen van de raad van commissarissen bij te wonen als toehoorder met een raadgevende stem.

Versterk de ondernemingsraad

Een belangrijke stap vooruit zou het verder zijn als de winstbestemming – dus ook de uitkering van dividend – onder het adviesrecht van de ondernemingsraad wordt gebracht. Hier hangt immers de beslissing mee samen om de winst, of een deel daarvan, uit te keren aan de aandeelhouders, of om de hele winst aan het vermogen toe te voegen. En dus is het gekoppeld aan de vraag of zoveel mogelijk uit eigen vermogen

wordt geïnvesteerd of dat hiervoor geleend moet worden.

Een extra belang om de winstbestemming of in ieder geval het besluit een dividend uit te keren onder het adviesrecht te brengen is gelegen in een veel voorkomende werkwijze van private equity-investeerders. Bij een zogenaamde ‘leveraged buy out’ worden de vrij besteedbare delen van het eigen vermogen vaak als superdividend aan de verkoper uitgekeerd, waarna de balans met leningen wordt hergefinancierd.

Ook de opbrengsten van de verkoop van onderdelen van het bedrijf of van vastgoed, als wordt gekozen voor het verkopen en terugkopen van gebouwen en terreinen, worden vaak

Het goed functioneren van de onderneming is ermee gediend als het aandeelhoudersbelang niet als alleenzalmakend wordt beschouwd

als superdividend direct aan de aandeelhouder uitgekeerd. Door de balans met leningen te financieren wordt de onderneming opgezaaid met hoge financieringslasten. Rente en aflossingen moeten altijd betaald worden. Is de balans met eigen vermogen gefinancierd dan hoeft er niets afgelost te worden en is dat in mindere perioden hooguit jammer voor de aandeelhouders die geen dividend krijgen.

Een belangrijke versterking van de positie van de ondernemingsraad kan verder bereikt worden door het nu geldende adviesrecht met betrekking tot milieuzorg aan te passen. Dat adviesrecht heeft nu betrekking op maatregelen in verband met milieuzorg, waaronder het treffen of wijzigen van een beleidsmatige, or-

Rol van de aandeelhouder tot de jaren tachtig

Gedurende een groot deel van de twintigste eeuw leek de rol van de aandeelhouders in het aansturen van ondernemingen uitgespeeld. In 1932 verscheen de studie *The Modern Corporation and Private Property* van de onderzoekers Berle and Means. Zij lieten zien dat een groot deel van de productiemiddelen in handen was van tweehonderd grote ondernemingen die werden bestuurd door managers en dat aandeelhouders hier niet veel meer hadden in te brengen hadden. In 1941 verscheen *The Managerial Revolution* waarin James Burnham betoogde dat de kapitalistische klasse de klassenstrijd had verloren. Niet van de arbeidersklasse maar van een nieuwe klasse van bestuurders en managers. En in 1959 betoogde de jurist Wolfgang Friedmann in zijn *Law In A Changing Society* dat er feitelijk een scheiding was opgetreden in het eigendomsrecht op aandelen, waarbij de kapitaalverschaffer het vruchtgebruik had behouden maar de beslissingsbevoegdheden waren overgegaan op de bestuurders van de ondernemingen.

Ook in Nederland leek de stelling van Burnham bevestigd te worden. Toen Jan Mertens, voorzitter van het Nederlands Katholiek Vakverbond, eind jaren zestig van de vorige eeuw sprak over tweehonderd besluitvormers in het bedrijfsleven die de elite vormden die het voor het zeggen had, sprak hij niet over vermogende grootaandeelhouders, maar over een 'old boys network' van bestuurders en commissarissen van ondernemingen die via dubbelfuncties het bedrijfsleven domineerden. Het bestaan van dit netwerk werd bevestigd door een onderzoek onder leiding van de hoogleraren Mokken en Stokman in het boek *Graven naar macht*.

Voor de Nederlandse overheid waren deze ontwikkelingen al eind jaren vijftig aanleiding om in te grijpen in de governance van (grote) vennootschappen. De commissie-Verdam kreeg in 1960 de opdracht te onderzoeken of het vennootschapsrecht zodanig kon worden hervormd dat de factor arbeid een aan de aandeelhouders gelijkwaardige positie in de governance van vennootschappen kon krijgen.

Het rapport van de commissie-Verdam en het daaropvolgende SER-advies leidden tot de Structuurwet en aanvullende wetgeving die de positie van werknemers aanzienlijk versterkten. In de Structuurwet van 1971 werd voor grote vennootschappen een raad van commissarissen verplicht gesteld. Benoeming gebeurde in het vervolg door gecontroleerde coöptatie, waarbij aandeelhouders en werknemers (de ondernemingsraad), naast de zittende raad van commissarissen, een vrijblijvend aanbevelingsrecht kregen en de mogelijkheid om bezwaar te maken als zij van mening waren dat met een benoeming de raad 'niet naar behoren' was samengesteld. De raad van commissarissen (en niet langer de vergadering van aandeelhouders) stelde in het vervolg de jaarrekening vast en benoemde en ontsloeg het bestuur.

Er waren ook andere zaken die de positie van werknemers versterkten. Belanghebbenden, waaronder de ondernemingsraad, kregen het recht om bij de in 1970 ingestelde Ondernemingskamer van het gerechtshof in Amsterdam bezwaar te maken als zij van mening waren dat de jaarrekening niet naar behoren was opgesteld. Daarnaast kregen de vakbonden het enquêterecht toebedeeld. Net als aandeelhouders kunnen zij de Ondernemingskamer vragen bij bedrijven een onderzoek naar wanbeleid te laten instellen.

Verder kregen vakbonden meer mogelijkheden tot beïnvloeding van het ondernemingsbeleid op grond van de Wet melding collectief ontslag en de fusiegedragsregels. En tot slot werd het uitgangspunt van gelijkwaardigheid ook in de aanpassing van de Wet op de ondernemingsraden in 1971 tot uitdrukking gebracht. De wetgever koos als uitgangspunt dat de ondernemingsraad een orgaan is voor overleg met en vertegenwoordiging van de werknemers en dat het bestaan van dat orgaan in het belang is van het functioneren van de onderneming in al haar doelstellingen. Dit proces werd in 1979 voltooid toen, na een eerdere uitbreiding van bevoegdheden in 1971, de bestuurder van lid van de ondernemingsraad tot overlegpartner namens de ondernemer werd. Vanaf dat moment is de ondernemingsraad een zelfstandig orgaan van de onderneming.

organisatorische en administratieve voorziening in verband met het milieu. Dit vloeide voort uit een discussie eind twintigste eeuw over milieuzorgsystemen, maar was op het moment van invoeren feitelijk al achterhaald omdat de millenniumdoelstellingen en later de duurzame ontwikkelingsdoelen (SDG's) het milieubegrip hebben verbreed tot duurzaamheidsdoelstellingen. Zeker in het licht van de komende verplichting voor ondernemingen om ook over duurzaamheidsaspecten te rapporteren (de CSRD en de CSDDD) zou het milieubegrip in de wet op de Ondernemingsraden (WOR) verbreed moeten worden tot duurzaamheid.

Ook het beloningsbeleid moet onder het adviesrecht worden gebracht. Bij de beloning van de bestuurder staat op dit moment vooral de hoogte van de beloning in de belangstelling. Maar hoe verfoeilijk de grabbel- en graaicultuur ook mag zijn, de criteria die worden gehanteerd bij het vaststellen van de beloning zijn belangrijker. Op basis van realisatie van welke doelen wordt het bestuur afgerekend door de algemene vergadering? Wat moeten de bestuurders bereiken om bonussen te halen? En zijn die doelstellingen eenzijdig in het belang van de

aandeelhouder en eventueel zelfs schadelijk voor andere stakeholders, de werknemers voorop? Of blijkt hier toch een evenwichtige afweging van alle belangen?

Deze criteria zijn medebepalend voor het strategische beleid van de onderneming, voor de kant die de managers opgaan. Tijd dus om het vaststellen van de beloning en het beloningsbeleid zoals dat in het remuneratierapport wordt vastgelegd, onder het adviesrecht te brengen. En tijd om de ondernemingsraad het recht te geven zijn standpunt in de algemene vergadering waarin dat door de aandeelhouders wordt vastgesteld, toe te lichten — zoals dat nu al voor de medezeggenschap van naamloze vennootschappen is geregeld.

Ten slotte kan de positie van de ondernemingsraad nog worden versterkt door aan de ondernemingsraad het enquêterecht toe te kennen, zodat ook de ondernemingsraad zelf direct een verzoek om wanbeleid te onderzoeken tot de Ondernemingskamer kan richten. Nu hebben alleen de vakbonden dit recht aan werknemerskant, tenzij de ondernemer heeft besloten het recht vrijwillig aan de ondernemingsraad toe te kennen. Dat gebeurt slechts spaarzaam.

De ondernemingsraad kan nu hooguit een verzoek aan de vakbonden doen of aan het Openbaar Ministerie om in het algemeen belang ambtshalve een enquêteverzoek te doen. Dat laatste is sinds 1971 nog maar één keer gebeurd. Met de toenemende invloed van de aandeelhouder op ondernemingsniveau en de toename van riskante financieringsconstructies is er veel voor te zeggen dat ook de ondernemingsraad hier een ingang krijgt.

Instemmingsrecht bij fusies?

Zou het om de positie van de ondernemingsraad te versterken niet ook goed zijn het instemmingsrecht ook toe te passen bij bijvoorbeeld fusies? De bedrijfsseconoom Hans Schenk stelde in *NRC Handelsblad* van 30 augustus 2008 voor om de ondernemingsraad instemmingsrecht bij overnames te geven. Hij redeneerde hierbij dat bestuur en toezichthouder na een overname vaak het veld ruimen terwijl de aandeelhouders cashen en vertrekken. Met als gevolg dat de werknemers als enigen ook na de overname voor hun bestaan nog afhankelijk van de onderneming zijn. Toch lijkt het mij een minder goed idee.

Schenk staat in deze opvatting zeker niet alleen. In 2020 kwam de SP met een initiatiefvoorstel waarin ondernemingsraden in ondernemingen met meer dan honderd werknemers instemmingsrecht zouden krijgen over alle besluiten die benoemd zijn in artikel 25 eerste lid. En ook volgens het verkiezingsprogramma van GroenLinks-PvdA zouden ondernemingsraden in grote ondernemingen instemmingsrecht moeten krijgen bij belangrijke bedrijfsbeslissingen, zoals fusies, overnames, reorganisaties, beloningsverschillen en de besteding van de winst.

Vanuit de beroepsmogelijkheden is het echter de vraag of het verstandig is om het advies-

recht in te ruilen voor het instemmingsrecht. Dat heeft te maken met het feit dat de ondernemingsraad een vorm van medezeggenschap is, niet van zeggenschap. Voorop staat de vrijheid van de ondernemer om uiteindelijk zelf een be-

Het zou een belangrijke stap vooruit zijn als de winst- bestemming — dus ook de uitkering van dividend — onder het adviesrecht van de onder- nemingsraad wordt gebracht

sluit te nemen. Dat moet ook want daaraan is gekoppeld dat bestuurders, in tegenstelling tot de ondernemingsraad, aansprakelijk kunnen worden gesteld als sprake is geweest van wanbeleid.

De waarborg voor de ondernemingsraad bij het adviesrecht zit in een beroepsprocedure die door de rechter getoetst wordt op de zorgvuldigheid van het medezeggenschapsproces. Dat gaat om zaken als vroegtijdige betrokkenheid van de ondernemingsraad bij de besluitvorming, goede informatievoorziening, het niet achterhouden van informatie en serieus ingaan op de argumenten van de ondernemingsraad. En dat het proces goed verloopt, is de verantwoordelijkheid van de ondernemer.

Bij het instemmingsrecht vindt een heel andere toetsing plaats. Daar kijkt de rechter op de eerste plaats of een besluit van de ondernemingsraad om niet in te stemmen redelijk is, dus of het besluit onderbouwd is. Maar vervolgens kan de ondernemer aanvoeren dat het voorgenomen besluit geleverd wordt door zwaarwegende bedrijfsorganisatorische, bedrijfseconomische of bedrijfssociale redenen. De rechter maakt dan een directe belangenafwe-

ging tussen de belangen van de ondernemer en die van de werknemers. En bij de besluiten die nu onder het adviesrecht vallen zal vrijwel altijd van zulke redenen sprake zijn.

Onderbenutting

Wie een pleidooi houdt voor meer bevoegdheden voor de ondernemingsraad krijgt vroeg of laat voor de voeten geworpen dat er sprake is van onderbenutting van de bestaande bevoegdheden. Heeft meer bevoegdheden regelen dan wel zin? Moet er niet eerst iets gebeuren aan die onderbenutting?

Ik ben van dat argument niet erg onder de indruk. Ten eerste constateerde de socioloog Ad Teulings al in de jaren tachtig dat er in medezeggenschapsland sprake is van koplopers en volgers. Ik durf daaraantoe te voegen dat er zonder twijfel ook achterblijvers waren. Ik neem de koplopers als maatstaf, niet de achterblijvers.

Ten tweede is in de jaren zeventig een groot vergelijkend onderzoek gehouden naar medezeggenschap in 11 Europese landen en Israël, het Industrial Democracy in Europe (IDE) onderzoek. Uit dat onderzoek bleek, hoewel in alle gevallen sprake was van onderbenutting, dat de medezeggenschap ondersteund werd door wetten, regelgeving. Hoe meer er was voorgeschreven, hoe groter de invloed van de medezeggenschap.

Op de volgende bladzijde: poster voor de WHO door de Zwitserse kunstenaar Hans Erni, 1950.

W

H

O

UNITED NATIONS
WORLD HEALTH ORGANIZATION

INHOUD

- 3 **Redactioneel** Terugkijken, vooruitgaan en een uitnodiging
- 4 **Vrijmipo** **Eva Gerlach** Over de weg
- 6 **Column** **Paul de Beer** Vooruit!
- 7 **Janneke Holman** Posters van de Verenigde Naties
- 8 **Column** **Janneke Holman** Een kleurloze naam
-
- 10 **Kees Aarts** de raadsverkiezingen van 2026
- 24 **Joop van den Berg** Een minderheidskabinet? Beter van niet
- 34 **Jan Pronk** Europa, het mondiale Zuiden en een andere wereldorde
- 50 **Jan Marinus Wiersma & Camiel Hamans** De markt als wapen
- 58 **Richard Wouters** Weerbaar idealisme
- 70 **Frank Schreiner** Werknemers zijn geen wegwerpartikel

S&D

JAARGANG 83 NUMMER 3 2026

vangenep